

ԹԽՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՆԳՂԻԵՐԷՆԷ)

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1911

ԹԽՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 89

ԹԽՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

ՄԱՍ Ա.

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԲՆԱԿԱՐԱՆՍ

Առաջին տեղը զոր կրնամ որոշ յիշել, ընդարձակ և հաճելի մարդագետին մըն էր, մէջը մաքուր ջուրի առաջանով մը: Շուք տուող քանի մը ծառեր կը հակէին անոր վրայ և ջրաշուշաններ կը տատանէին ջուրին խորունկ տեղումները: Մէկ կողմը՝ ցանկին վրայէն կ'երեւար դաշտ մը և միւս կողմը՝ ճամբուն եզերքը շինուած էր մեր տիրոջ տան դուռը: Մարդագետին գլուխը կար եղեւիններու անտառ մը և վարի ծայրը հասուն առուակ մը, սեպ և զերքով:

Երբ դեռ փոքր էի՝ մօրս կաթով կը սնանէի, որովհետեւ խոտ չէի կրնար ուտել: Յերեկին անոր բոլորտիքը կը վազվառէի և գիշերը քովը կը պառկէի: Երբ օգը տաք ըլլար՝ լճակին եզերքը ծառերուն չուքին տակ կը կենայինք և երբ ցուրտ ընէր՝ անտառին մօտակայ մեր տաքուկ բնակարանը կը մանէինք:

Երբ բաւական մեծցայ և սկսայ խոտ ուտել՝ մայրս ամէն ցերեկ աշխատելու կ'երթար և իրիկունը կը վերադառնար:

Մարգագետնին մէջ ինձմէ զատ վեց հատ ուրիշ ձիու ձագեր կային , ամէնքն ալ ինձմէ մեծ , մէկ երկուքը գրեթէ խոշոր ձիու չափ : Անոնց հետ կը վազվուտէի և կը զուարճանայի , դաշտին շուրջը քառամբակ կը վազէինք կրցածնուս չափ արագ : Երբեմն մեր զուարճութիւնը կը խաթարուէր , որովհետեւ անոնք վազած ատեննին ինծի կից կը զարնէին կամ զիս կը խածնէին :

Օր մը երբ ընկերներս կից զարնելով չափը անցուցին՝ մայրս զիս իրեն կանչեց և ըսաւ . — «Գ'ուզեմ որ ըսելիքս լաւ մտիկ ընես : Այդ մտրուկները չէտ լաւ մըտրուկներ են բայց անոնք սայլի ձիերու ձագեր են և քաղաքավարութիւն չեն սորված : Դուն աղնիւ ցեղէ ես . քու հայրդ այս կողմերը մեծ համբաւ ունի և քու մեծ հայրդ երկու տարի Նիու-Մարքէթի ձիարչաւներուն մէջ առաջին մրցանակ չահեցաւ . մեծ մայրդ իմ ճանչցած բոլոր ձիերուս մէջ էն հեղահամբոյրն էր և կարծեմ տեսած չես որ ես ալ երբեք աքացի զարկած կամ խածած ըլլամ : Կը յուսամ թէ դուն ալ աղնիւ և բարի ձի մը պիտի ըլլաս և անկրթութիւն չպիտի սորվիս . գործդ հաճոյքով կատարէ , քաղելու ատեն ոտքիդ շարժումներուն հոգ տար և խաղի մէջ երբեք կից մի զարներ ու մի խածներ» :

Մօրս խրատը բնաւ չեմ մոռցած . գիտէի թէ իմաստուն էր , և թէ մեր տէրը զայն շատ կը սիրէր : Թէև անունը «Դքսուհի» էր , բայց տէրս զայն յաճախ իր «Սիրականը» կը կոչէր :

Մեր տէրը բարի , հեղահամբոյր մարդ մըն էր : Մեզի լաւ ուտելիք և լաւ պատասպարան կուտար և մեզի հետ այնքան քաղցրութեամբ կը խօսէր , որքան իր գաւաակներուն հետ :

Ամէնքս ալ , զայն շատ կը սիրէինք : Մայրս մանաւանդ , երբ զայն դրան առջեւ տեսնէր՝ ուրախութենէն

կը վրնջէր և վազելով անոր քով կ'երթար։ Մեր տէրն ալ զայն կը շոյէր և կ'ըսէր։ «Է՛յ, իմ սիրականս, ի՛նչպէս է քու փոքրիկ սեւ ձագուկդ»։ Յետոյ ինծի կտոր մը շատ համեղ հաց կուտար և երբեմն մօրս ալ՝ անուշ ստեպղին մը։

Բոլոր ձիերն ալ անոր կը մօտենային, բայց կարծեմ մեզ ամէնէն աւելի կը սիրէր։ Մայրս միշտ զայն տօնավաճառի օրը քաղաք կը տանէր արագ և հանգիստ։

Երկրագործ տղայ մը կար, Տիք անունով, որ երբեմն մեր դաշտը կուգար մօրմ ժողվելու համար։ Երբ բաւական ուտէր և յափրանար՝ կը սկսէր մտրուկներուն հետ խաղալ, անոնց նետելով քարի և վայտի կտորներ, մինչև որ ամէնքն ալ կը սկսէին հոս ու հոն քառասըմբակ վազել։ Անոր շատ կարեւորութիւն չէինք տար, որովհետեւ շատ արագ կրնայինք վազել, բայց երբեմն նետած քարերը մեզի կը գպէին և կը ցաւցնէին։

Օր մը այսպէս մեզ կը նեղէր առանց գիտնալու թէ մեր տէրը քովի դաշտն էր և անցած դարձածը կը դիտէր. յանկարծ թուփերուն վրայէն ցատկեց և Տիքին թեւէն բռնելով՝ երեսին այնպէս մը զարկաւ որ տղան ցաւէն սկսաւ պոռալ։ Երբ մեր տէրը նշմարեցինք, քաջութիւն ստացանք և մօտեցանք տեսնելու համար թէ ի՛նչ էր պատահածը։

«Չար տղայ, չար տղայ», կը պոռար ան, «Այս առաջին անգամը չէ, ոչ ալ երկրորդը և ոչ ալ վերջինը որ մտրուկներուն նեղութիւն կուտաս։ Ահաւասիկ, առ դրամդ և տուն գնա. չեմ ուզեր որ այլեւս ագարակիս մէջ աշխատիս»։ Եւ Տիք մէյ մըն ալ ագարակ չեկաւ։ Ծերուկ Դանիէլը՝ որ ձիերուն հոգ կը տանէր՝ մեր տիրոջ չափ բարի մարդ մըն էր, և անոր խնամքներով չրջապատուած՝ հանգիստ և երջանիկ էինք։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՈՐ ՍՈՐԴ ՈՒԹԻԻՆԸ

Դեռ երկու տարեկան չկայի, երբ դէպք մը պատահեցաւ, զոր բնաւ մոռցած չեմ: Գարունը դեռ նոր սկսած էր. գիշերը քիչ մը եղեամ իջած էր և թեթեւ մշուշ մը տակաւին կը ծածանէր անտառներուն ու մարգագետիններուն վրայ: Ես և միւս մարուկները կ'արածէինք դաշտին վարի կողմը, երբ հեռուէն ձայն մը լսեցինք, որ շուներու հաչիւնին կը նմանէր: Մտրուկներէն ամէնէն տարիքոտը իր գլուխը վեր վերցուց, ականջները անկեց և ըսաւ. «Ահա որսի շուները կուգան», և անմիջապէս փախչիլ սկսաւ: Մենք ալ իրեն հետ մէկտեղ վազեցինք դէպի դաշտին վերին մասը, ուր կրնայինք ցանկապատին վրայէն նայիլ և դիմացի դաշտերը տեսնել: Մայրս և մեր տիրոջը հեծներու ձիերէն մէկն ալ մօտը կեցած էին, և կ'երեւայ թէ գիտէին ըլլալիքը:

«Նապաստակ մը գտեր են», ըսաւ մայրս «և եթէ այս կողմը գտու ըլլան, որսորդութիւնը պիտի տեսնենք»:

Շատ չանցած շուները մեր դաշտին մօտը գտնուող նորաբոյս ցորենի դաշտն ի վար կը խոյանային: Անանկ աղմուկ մը կը հանէին, որուն նմանը երբեք լսած չէի: Չէին հաչեր, ո՛չ ալ կ'ոռնային կամ կը կադկանձէին. բայց կրցածնուն չափ բարձր «եօ, եօ, եօ» կը պոռային: Իրենց կը հետեւէին ձիու վրայ նստած շատ մը մարդիկ. ոմանք կանանց վերաբերու հազած էին, և ամէնքն ալ ամենամեծ արագութեամբ կը յառաջանային: Մերունի

ձին վրնջեց և անձկութեամբ անոնց ետեւէն նայեցաւ ,
և մենք , մատղաշ մտրուկներս ալ , անոնց ետեւէն քա-
ռամբակ վազելու փախաք մը կը զգայինք . բայց անոնք
քիչ առեհուռն մէջ դաշտին վարի մասը հասան : Հոն
կարծես թէ կանգ առին : Շուները դողրեցան հաշկէ , և
ամէն կողմ կը վազէին իրենց քիթը դէպի վար հակած :

«Անոնք հոսը կորսնցուցեր են» , ըսաւ ծերունի ձին ,
«Թերեւս նապաստակը պիտի պրծի» :

«Ի՞նչ նապաստակ» , հարցուցի :

«Ես ի՞նչ գիտեմ ի՞նչ նապաստակ , կարելի է որ մեր
անտառին նապաստակներէն մէկը ըլլայ . շուներուն և
մարդոց հոգը չէ ի՞նչ նապաստակ ըլլալը , ետեւէն կը
վազեն . . . » :

Իր խօսքը հազիւ լմնցուցած էր և ահա շուները
դարձեալ սկսան իրենց աղմուկը , և բոլորը մէկտեղ կըր-
ցածնուն չափ արագ ետ եկան դէպի մեր մարգագետ-
նին այն մասը , ուր բարձր եզերքն ու ցանկապատը կը
բարձրանային առուակին վերեւ :

«Հիմայ նապաստակը պիտի տեսնենք» , ըսաւ մայրս :
Եւ ճիշդ այդ վայրկեանին վախէն սարսափահար եղած
նապաստակ մը խոյացաւ անցաւ մեր քովէն , և անտառը
մտաւ : Շուները իր ետեւէն վազեցին , եզերքն ի վար
գլտորեցան , առուակին վրայէն ցատկեցին , և հեւալով
դաշտին մէջէն անցան , որսորդներն ալ իրենց ետեւէն :
Վեց եօթն ձիաւորներ շուներուն քովն ի վեր կը վազէին :
Նապաստակը փորձեց ցանկապատին մէջէն անցնիլ , բայց
չատ խիտ էր և անմիջապէս ետ դէպի ճամբան դարձաւ .
սակայն անօգուտ . շուները իր ետեւէն հասան : Ծիւ մը
լսեցինք և ամէն բան լմնցած էր : Ձիաւորներէն մէկը շու-
ներուն մօտեցաւ և իր խարաղանով վռնտեց զանոնք . եթէ
չվռնտէր՝ պիտի բլքատէին զայն : Յետոյ նապաստակին

սրունգէն բռնելով վերցուց . խեղճ կենդանին վիրաւորուած ու արիւնաթաթաւ էր . և քոյրս պարոնները շահ գոհ կ'երեւային :

Իսկ ես այնքան զարմացած էի , որ առաջին անգամ չդիտեցի թէ ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար տուռակին քով : Բայց երբ այն կողմը նայեցայ , տխուր տեսարան մը հանդիպեցաւ աչքիս . երկու գեղեցիկ ձիեր գետինն ինկած էին . մէկը առուին ջուրերուն մէջ կը տապալտկէր , և միւսն ալ խոտին վրայ կը հեծեծէր : Հեծեալներէն մէկը ջուրերէն դուրս կ'ելլէր ցեխով ծածկուած , միւսը անշարժ պառկած էր :

«Վիզը կոտրեր է» , ըսաւ մայրս :

«Շատ ալ աղէկ եղեր է» , ըսաւ մորուկներէն մէկը :

Իմ կարծիքս ալ նոյնն էր . բայց մայրս մեզի պէս չէր մտածեր :

«Ինչո՞ւ այդպէս կը մտածէք , ըսաւ . ես թէեւ ծերացած ձի մըն եմ , բայց շատ բան տեսած , շատ բան լսած եմ . երբեք չեմ կրցած հասկնալ թէ ինչո՞ւ մարդիկ անյգքան կ'ախորժին որսորդութիւնէ : Յաճախ կը վնասուին , յաճախ ամէնէն լաւ ձիերուն վնաս կը հասցնեն , արտերը կը կոխկուտեն , և ասոնք ամէնը նապաստակ մը , կամ աղուէս մը և կամ եղջերու մը բռնելու համար . մինչդեռ ուրիշ կերպով շատ աւելի դիւրաւ կրնան ձեռք ձգել : Բայց մենք ձի ենք , և չենք կրնար իրենց գործերուն խելք հասցնել» :

Երբ մայրս այս խօսքերը կ'ըսէր , մենք կեցած մեր շուրջը կը նայէինք : Հեծեալներէն շատերը երիտասարդին քով գացին . բայց իմ տէրս որ եղածը կը դիտէր , էն առաջ վերցուց զայն : Գլուխը դէպ ի ետ ծռեցաւ , բազուկները վար կախուեցան , և ամէն մարդ շատ լուրջ կերպարանք մը առաւ : Այսպիսով չկար հիմա , նոյն

խիկ շուները լուռ եին. կարծես զիտէին քեզ զեշ քան մը պատահած էր: Մեր տիրոջը տունը տարին զայն: Վերջը խմացայ որ Գէորգ Կօրտընն էր, ազնուական պարտնին մէկ հափիկ երիտասարդ զաւակը, վայելչադէմ երկայնահասակ երիտասարդ մը, իր ընտանիքին պարծանքը:

Հիմայ սկսան իրենց ձիերով ամէն կողմ վազել, որպէս զի բժիշկ մը և անասնաբոյժ մը գտնեն. անշուշտ կը փութային նաև ազնուական Կօրտընին՝ խմայնելու զաւակին գլխուն եկածը: Երբ Պ. Պօնտ, անասնաբոյժը, եկաւ ու զիտեց սև ձին որ խոտի վրայ պառկած կը հեծեծէր, բոլոր մարմինը շօշափեց և իր գլուխը շարժեց. սրունքներէն մէկը կոտրած էր: Այն ատեն մէկը մեր տիրոջը տունը գնաց վազելով և հրացան մը առած եկաւ: Անմիջապէս ազմուկ մը լսուեցաւ, յետոյ ստակալի ձիչ մը, և դարձեալ լսութիւն: Սև ձին ալ չէր շարժեր:

Մայրս շատ յուզուած կ'երեւար. ըսաւ թէ երկար տարիներէ ի վեր կը ճանչնար այդ ձին, որուն անունը Ռօպ Ռօյ էր: Շատ լաւ ձի մըն էր, և ո՛չ մէկ մոլութիւն ունէր: Այլ անկէ վերջ անգամ մըն ալ դաշտին վրայ չպիտի երեւար:

Քանի մը օր վերջը լսեցինք որ եկեղեցիին զանգակը կը հնչէր երկար ատեն. և զրան վրայէն նայելով տարօրինակ երկայն սև կառք մը տեսանք, որ սև կտաւով ծածկուած էր և սև ձիերու լծուած: Անկէ վերջ հետըզհետէ եկան ուրիշ կառքեր, բոլորն ալ սև, մինչդեռ զանգակը կը շարունակէր անդադար հնչել: Երիտասարդ Կօրտընը գերեզմանատուն կը տանէին թաղելու: Այլ անգամ մըն ալ ձի չպիտի հեծնէր: Երբէք չիմացայ թէ Ռօպ Ռօյը ի՞նչ ըրին, և այս բոլորը պզտիկ նապաստակի մը համար եղան:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԻՄ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՍ

Սկսած էի հետզհետէ աւելի գեղեցկանալ. մօրթս աւելի նուրբ եղած էր և աւելի քնքոյշ ու փայլուն սև գոյն մը ունէր. ոտքիս մէկը ձերմակ էր և սիրուն ձերմակ աստղ մը կար ճակտիս վրայ: Ամէն մարդ կ'ըսէր թէ չափ գեղեցիկ էի: Տէրս չէր ուզէր զիս ծախել, մինչև որ չորս տարեկան չբլլայի. կ'ըսէր թէ պատանինքը պէտք չէ որ չափահաս մարդոց պէս աշխատին. և մարտկներն ալ պէտք չէ որ աշխատին ձիերու պէս, մինչև որ բոլորովին չափահաս չբլլան:

Երբ չորս տարեկան եղայ, ագնուական Կօրտըն եկաւ զիս դիտելու: Աչքերս քննեց, բերանս և սրունգներս լաւ մը շօշափեց, յետոյ իր ներկայութեանը քալել, վարդել և քառամբակ արշաւել տուաւ: Խնձմէ գոհ կ'երեւար: «Երբ լաւ մը կրթուի, ըսաւ, պատուական ձի մը պիտի բլլայ»: Տէրս ըսաւ որ ինքը յանձն կ'առնէ կրթել զիս, որովհետեւ չէր ուզեր որ վախնայի կամ մեռաւէի: Եւ առանց ժամանակ կորսնցնելու, հետեւեալ օրն իսկ սկսաւ կրթել զիս:

Հաւանական է որ շատեր չին գիտեր թէ ինչ է մեր ստացած կրթութիւնը, ասոր համար պիտի նկարագրեմ զայն. մեր կրթութիւնը կը նշանակէ սորվիլ համեա ու սանձ կրել, և մեր կռնակին վրայ ալ մարդ մը, կին մը կամ տղայ մը տանիլ, ճիշդ իրենց ուղած ուղղութեամբ երթալ և արագ արագ քալել: Ստանցմէ զատ, պէտք է նաև սորվիլ կրել վզնոց մը, գաւակի ծածկոց մը և հանդարտ կենալ, երբ այս բաները կը դրուին: Ապա սայլի

մը և կամ կառքի մը կապուիլ, այնպէս որ կարելի չլու-
լայ քաղել կամ վազել առանց զայն ալ իր հոռեւէն քա-
շելու. և պէտք է արագ երթայ կամ կամայ, ճիշդ ինչ-
պէս որ զինքը վարողը կը փափաքի: Իր տեսած բանե-
րուն կողմը դիմելու չէ, ո՛չ ալ ուրիշ ձիերու հետ խօսելու
է. ոչ պէտք է խածնել, ոչ ալ կից զարնել. երբեք իր ու-
ղածը ընելու չէ, այլ ջանալու է որ միշտ տիրովը փա-
փաքածը ընէ, նոյն խակ երբ չափազանց յոգնած է կամ
անօթի: Բայց ամէնէն գէշը այն է որ անգամ մը կապ-
մածը վրան դնենէն վերջ, այլևս պէտք չէ խնդիթ ու
խեղառ ոտախններ ընէ՝ երբ ուրախ է, ոչ ալ գետինը
սլաւկի՝ երբ յոգնած է: Ինչպէս կը տեսնէք, շատ անկաւ-
րեւոր բան չէ մեր կրթութիւնը:

Անշուշտ երկար ատենէ ի վեր վարժուած էի պա-
խուրցի և գլխանոցի, և հանդարտութեամբ դաշտերուն
ու արահետներու մէջ առաջնորդուելու. բայց հիմայ սանձ
մըն ալ պիտի ունենայի: Տէրս քիչ մը վարսակ տուաւ
ինծի, և զիս շատ մը շոյելէ վերջ՝ բերանս անցուց սանձը
որ շատ անհաճոյ բան մըն էր: Անոնք որ երբեք սանձ
կրած չեն իրենց բերնին մէջ, չեն կրնար գաղափար մը
ուսնենալ թէ որքա՞ն սրանեղիչ է. ցուրտ, կարծր սող-
պատի մեծ կտոր մը, մարդու մը մատին չափ հաստ,
բերանիդ մէջ մզել, ախաններուդ մէջտեղ և լեզուիդ
վրայ, ծայրերը բերանիդ անկիւններէն դուրս ցցուած և
ուժով իր սեղը հաստառուած՝ գլխուդ վրայ սեղմուած կա-
պերով որոնք վիզդ, քիթիդ բոլորովքը և կզակդ կը
կաշկանդեն. այնպէս որ բնառ կարելիութիւն չկայ այդ
սոսկալի կարծր բանէն ազատելու: Շատ անհաճոյ է. այս՝
շատ անհաճոյ, բայց գիտէի որ մայրս միշտ կը կրէր
զայն, երբ դուրս ելլէր. կը կրէին նաև բոլոր չափահաս
ձիերը: Այսպէս՝ մէկ կողմէ անուշահամ վարսակին, և

միւս կողմէ տիրոջ գգուանքներուն և անուշ խօսքերուն ու վարմունքին շնորհիւ ես ալ վերջապէս իմ սանձս կրել սկսայ :

Կարգը եկաւ համետին , բայց այդ այնքան անհաճոյ չէր . տէրս շատ մեղմութեամբ կոնակս դրաւ զայն , մինչդեռ ծերուկ Դանիէլ գլուխս բռնած էր . ապա համետափոկերը մարմինիս տակը ամրացուց , չարունակ անուշ խօսքեր լսելով ինծի , և զիս շոյելով : Վերջը մաս մըն ալ վարսակ տուաւ , քիչ մը սլատցուց և նոյն բանը կրկնեց ամէն օր , մինչև որ վարժուեցայ վարսակն ու համետը փնտուելու : Առտու մըն ալ տէրս կոնակս նստաւ և զիս մարգագետնին բոլորաիքը կակուղ խոտին վրայ տարաւ բերաւ : Անտարակոյս տարօրինակ զգացողութիւն մը ունեցայ , բայց պէտք է խոստովանիմ թէ հպարտ կը զգայի որ տէրս կոնակիս վրայ կը կրէի : Եւ որովհետեւ չարունակեց ամէն օր վրաս հեծնել , ես շուտով վարժուեցայ անոր :

Յաջորդ անհաճոյ փորձառութիւնը եղաւ պայտը դնելը . այդ ալ առաջին անգամ շատ դժուարս եկաւ : Տէրս անձամբ զիս պայտարին հնոցին քով տարաւ , որպէս զի չվախնամ կամ չլեւատւիմ : Պայտարը ոտքերս իր ձեռքին մէջ բռնեց , մէկը միւսէն վերջ , և սրմբակներուս մէկ մասը կտրեց : Յաւ չզգացի . հանդարտ կեցայ սեղս , երեք սրունգներուս վրայ , մինչև որ բոլորն ալ լմնցուց : Յետոյ իմ ոտքիս ձեռով երկաթի կտոր մը առաւ , վրան փակցուց և քանի մը գամ գամելով , պայտը ամուր կերպով ոտուրներուս տակը հաստատեց : Շատ պիրի ու ծանր կը զգայի ոտքերս , բայց հետզհետէ վարժուեցայ :

Հիմայ որ այնքան յառաջդիմութիւն ըրած էի , տէրս կազմածիս միւս մասերն ալ կրել սորվեցնելու ձեռնարկեց :

Նախ պինդ , ծանր վզնոց մը անցուց պարանոցիս բոլոր-
ափքը . յետոյ աչքերս երկու կողմէն ծածկեց կաշիի
հաստ կտորներով : Աչապահ կը կոչէին զանոնք , և իրաւ
ալ աչքերս շատ լաւ կը պահէին . որովհետեւ ո՛չ մէկ
կողմը կրնայի տեսնել , ո՛չ ալ միւսը , բայց միայն շիտակ
առջևի կողմս : Անկէ վերջ կարգը եկաւ պզտիկ համետի
մը , անախորժ կարծր փոկով մը , որ ճիշտ պոչիս տակէն
կ'անցնէր : Այս ալ դաւակիս ծածկոցն էր : Կ'ատէի այս
ծածկոցը . իմ երկայն պոչս կը ծռէին և այդ փոկը մէջէն
կ'անցընէին , և այնքա՛ն անհաճոյ տալաւ որովիւն կը
կրէի , որքան որ կրած էի սանձը անցուցած ատենսին :
Երբեք այդքան փափաք զգացած չէի կից զարնելու ,
բայց անշուշտ չէի կրնար այդ աստիճան բարի տիրոջ մը
կից զարնել : Այսպէս հետզհետէ ամէն բանի վարժուեցայ ,
և մօրս չափ լաւ կը կատարէի իմ գործս :

Պէտք չէ մոռնամ կրթութեանս մէկ ուրիշ մասն ալ
զոր միշտ շատ մեծ բարիք մը սեպած եմ : Իմ տէրս զիս
երկու չաբաթի չափ զրկեց զրացի ագարակապանի մը
քով : Ագարակապանը մարգագետին մը ունէր , որուն մէկ
կողմէն կ'անցնէր երկաթուղին : Քանի մը ոչխարներ և
կովեր կային հոն , զիս ալ անոնց մէջ զրին :

Երբեք չեմ կրնար մոռնալ առաջին կառախումբը
որ եկաւ անցաւ : Հանդարտօրէն կ'արածէի այն ձողերուն
քով որոնք մարգագետինը երկաթուղիէն կը բաժնէին ,
երբ տարօրինակ աղմուկ մը լսեցի հեռուէն . և դեռ այդ
աղմուկը ուրկէ գալը չը հասկցած՝ ահագին ժխորով մը և
մուխի ամպեր արձակելով երկայն սև բաներու շարք մը
թուաւանցաւ և անհետ եղաւ , երբ դեռ չունչ անգամ չէի
առած : Քառամբակ՝ մարգագետինն միւս ծայրը վազեցի ,
կրցածիս չափ շուտ , և հոն կանգ առի զարմացումէս ու
վախէս խինջելով : Սրուան ընթացքին մէջ շատ մը կա-

ախտութիւններ անցան, ոմանք աւելի դանդաղութեամբ : Ասոնք մօտակայ կայարանին մէջ կեցան, և երբեմն ահաւոր ձիւներ կ'արձակէին կանգ առնելէ առաջ : Այս բոլոր սոսկալի բաներ կը թուէին ինծի, բայց կովերը կը շարունակէին արածիլ շատ հանդարտօրէն, և գրեթէ գլուխներն անգամ վեր չէին վերցնէր, երբ այն սև սարսափելի բանը կուգար կ'անցնէր մօնչելով, ֆշալով :

Առաջին մէկ քանի օրերը չէի կրնար հանդարտ սրտով արածիլ, բայց երբ տեսայ որ այդ անճոռնի արարածը բնաւ դաշտը չէր մաներ, ո՛չ ալ ինծի որ և է վնաս կը հասցնէր, սխալ ուշադրութիւն չընել իրեն, և քիչ ատենէն կովերուն ու սլիսայններուն պէս հոգս չէի ընէր կառախումբին անցնիլը :

Անկէ ետքը տեսած եմ շատ ձիւներ որոնք կը սարսափին և կը խռովին երբ վայրաշարժ մեքենան տեսնեն, կամ անոր աղմուկը լսեն, բայց ես, իմբարի տիրոջս հողածութեանը շնորհիւ, այնքա՛ն անվախ եմ երկաթուղիի կայարանի մը մէջ, որքան իմ բուն ախտիս մէջ :

Ահա այս է մատղաշ ձին լաւ մը կրթելու կերպը :

Իմ տէրս յաճախ զիս իմ մօրս հետ կը լծէր, որովհետեւ շատ կանոնասէր էր ան, և օտար ձիւ մը աւելի աղէկ կրնար դաս տալ ինծի : Կ'ըսէր թէ որչափ աղէկ վարուէի նոյնքան աղէկ պիտի վարուէին ինծի հետ, և թէ խելացութիւնը այն էր, միշտ ձեռքէս եկածը կ'ընէի իմ տիրոջս հաճելի ըլլալու համար : Բայց, ըսաւ ան, շատ տեսակ մարդիկ կան : Կան բարի հողածու մարդիկ, մեր տիրոջը նման, որուն ու է ձի կրնայ հպարտութեամբ ծառայել : Կան չար, անգութ մարդիկ, որոնք բնաւ արժանի չեն իրենց յատուկ ձի կամ չուն ունենալու : Ասկէ դատ կան բազմաթիւ յիմար մարդիկ, ցուցամոյ, ագէտ ու անհոգ, որոնք երբեք խորհելու նեղու-

թիւնը յանձն չեն առններ . ասոնք են որ ամէնէն աւելի ձիերուն կը մնասեն իրենց անխելքութեամբ : Ուղեկով չէ որ կ'ընեն , սակայն արդիւնքը նոյնն է : Կը յուսամ որ աղէկ ձեռքերու կը հանդիպիս զուէն , իրաւ է , ձին չը գիտեր թէ ո՛վ պիտի գնէ կամ գործածէ զինքը . ատիկա բաղդի խնդիր մըն է մեզի համար : Բայց իմ խրատս այս է որ՝ ուր ալ ըլլաս , կրցածիդ չափ լաւ գործէ , և աղէկ համարում չահէ :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՊԵՐԹՈՒԻՔԻ ԴԱՐԱՍՏԱՆԸ

Այն ատենները ախտուն մէջտեղը կը կանգնէի , և իմ մօրթս ամէն օր կը խողանակէին . այնպէս որ ազուական մը թեւերուն նման կը փայլէր : Մայիսի սկիզբներն էր երբ ազնուական Կօրտընի կողմէ մէկը եկաւ և զիս առնելով իրեն հետ տարաւ : «Երթաք բարով , Սեւուկա ըսաւ տէրս . բարի ձի մը եղիր և միշտ ձեռքէդ եկածին չափ լաւ կատարէ գործդ» : Ես չէի կրնար «Մնաք բարով» ըսել . ուստի իմ քիթս իր ձեռքին մէջ մխեցի . գորովով փայփայեց զիս . և այսպէս իմ մանկութեան տունէս բաժնուեցայ :

Ազնուական Կօրտընի դարաստանը Պերթուիք գիւղին կից էր : Հոն կը մանէին երկաթէ մեծ դուռնէ մը , որուն քով չինուած էր առաջին շէնքը : Ապա արագաբար կ'անցնէին հարթ ճամբու մը վրայէն , երկայն վաղեմի ծառերու կոճղերուն մէջտեղէն , և կը հասնէին ուրիշ զրան մը և ուրիշ շէնքի մը , ուրկէ կը մանէին տունն

ու պարտէզը: Անկէ անդին կը գտնուէին բնակարանին մարդաստանը, հին մրդաստանը և ախոռները: Շատ մը ձիեր ու կառքեր պահելու բաւական տեղ կար. բայց ես պիտի նկարագրեմ միայն այն ախոռը ուր ես դրուեցայ: Շատ ընդարձակ էր այս ախոռը և չորս լայն բաժանումներ ունէր: Խոշոր պատուհան մը կը բացուէր բակին վրայ. այսպէս հաճելի ու օգտակար տեղ մըն էր:

Առաջին բաժանումը ընդարձակ ու քառակուսի էր և փայտէ դուռ մը ունէր: Միւսները հասարակ կերպով չինուած էին, հանգստաւէտ, բայց ոչ այնքան ընդարձակ: Յաճ կերոյ մը կար չոր խոտի համար և ցած մըսուր մը վարսակի համար: Ազատ տուփ կը կոչէին զայն. որովհետեւ հոն դրուած ձին չէր կապուեր այլ աղաստ կը թողուէր, որպէս զի իր ուղած կերպով չարժի: Պղտիկ հաճոյք մը չէ ազատ տուփ մը ունենալը:

Այս սիրուն տուփին մէջ դրաւ զիս ձիապանը. մաքուր, օգտակար էր և առանց անախորժ հոտի: Անկէ առաջ ասկէ աւելի հաճելի տեղ մը բնակած չէի: Եզերքները այնքան բարձր չէին, և զազաթին վրայի երկաթէ ձողերուն մէջէն կրնայի դուրսը՝ իմ բոլորտիքս եղածները դիտել:

Ամենալաւ տեսակէ քիչ մը վարսակ տուաւ ինծի, զիս զգուեց, մարդասիրութեամբ խօսեցաւ ինծի հետ, և յետոյ քովէս մեկնեցաւ:

Երբ կերակուրս կերայ լմնցուցի, սկսայ բոլորտիքս նայիլ: Իմինիս կից բաժանման մէջ կար պղտիկ, գիրուկ գորշ մատաղածի մը, որ խիտ բաշ մը և պոչ մը, ինչպէս նաեւ շատ սիրուն գլուխ մը և լիւր՝ փոքրիկ քիթ մը ունէր:

Գլուխս իմ տուփիս զազաթի ձողերուն մօտեցուցի, և՝ «Ինչպէ՞ս էք», ըսի, «անուննիդ ի՞նչ է»:

Նտին դարձաւ այնքան՝ որքան իր չուանը կարելի կ'ընէր, գլուխը վեր առաւ և ըսաւ. «Անունս Գեղասրունգ է. ես չստ գեղեցիկ եմ. օրիորդները իմ կռնակս կը հեծնան, և երբեմն իմ տիրուհիս թեթեւ կառքն ալ կը քաշեմ: Ամէնքն ալ մեծ համարում ունին վրաս, ինչպէս նաեւ Յակոբօսը: Դուն ինծի դրացի պիտի ըլլաս ասկէ ետքը»:

«Այո՛», պատասխանեցի:

«Լաւ, կը յուսամ թէ քաղցրաբարոյ ես, չեմ ուզեր խածնող ձի մը ունենալ ինծի դրացի»:

Ժիշդ այդ պահուն ձի մը դիմացի բաժանումէն գլուխը վերցուց և ականջները հտ տնկեց. աչքերը բարկութիւն կ'արտայայտէին: Շաղանակազոյն, երկայնաւ հասակ զամբիկ մէն էր, որ խոշոր, գեղեցիկ պարանոց մը ունէր: Ուղղակի ինծի նայեցաւ ու ըսաւ.

«Դուն ես ուրեմն որ զիս իմ տուփէս վաճառեցիր, ի՞նչ ամօթ որ քեզի պէս մարուկ մը դայ և իր անձնական տունէն ինծի պէս տիկին մը վաճառէ»:

«Ներողութիւն կը խնդրեմ, ըսի. ես ո՛չ մէկը վաճառեցի, զիս բերող մարդը հոս դրաւ զիս, ես չէի որ ուզեցի դայն: Դալով իմ մարուկ մը ըլլալուս, ես չորս տարեկան եմ հիմայ ու չափահաս ձի մը: Ես դեռ ո՛չ մէկ ձիու կամ զամբիկի հետ կուտի բռնուած եմ, և իմ փափաքս է խաղաղութեամբ ապրիլ»:

«Լաւ, վերջէն կը տեսնենք, ըսաւ. անշուշտ ես ալ քեզի պէս մատղաշ մէկու մը հետ վէճ ունենալ չեմ ուզեր»:

Այլ պատասխան չը տուի:

Յերեկէն վերջ երբ դուրս երաւ, Գեղասրունգը չստ մը տեղեկութիւններ տուաւ ինծի անոր մասին:

«Խրոզութիւնը այն է որ, ըսաւ Գեղասրունգ, Կոճապղպեղը խածնելու վատ սովորութիւնը ունի, անոր

համար է որ Կոճապղպեղ անունը տուած են իրեն , և երբ ազատ տուփին մէջ էր , ասոր անոր վրայ կը յարձակէր շարունակ : Սր մը Յակորոսին բազուկը խածաւ և արիւնեց զայն , այնպէս որ օրիորդ Ֆլօրա և օր . Ճէմի , որոնք շատ կը սիրեն զիս , ախուր գալու կը վախնային : Անոնք սովորութիւն ունէին խնամել զիս և ինծի կը բերէին ուտելիքներ , խնձոր , ստեպղին , հաց , ևն . բայց որչափ ատեն որ Կոճապղպեղ այդ տուփին մէջ էր , չէին համարձակեր ներս գալ . այսպէսով կորանցուցի զիրենք : Կը յուսամ նորէն պիտի սկսին գալ , եթէ դուն չես խածներ ու խելօք կը կենաս :

Ըսի իրեն որ ես միայն խոտ , խար ու վարսակ կը խածնեմ և ուրիշ ոչինչ . և չէի համկնար թէ խածնելէն ինչ հաճոյք կրնար զգալ Կոճապղպեղը :

« Ձեմ կարծեր որ ու է հաճոյք կը զգայ , ըսաւ Գեղասբունդ , ատիկա վատ ունակութիւն մըն է միայն . կ'ըսէ որ ոչ ոք բարի եղած է իրեն հանդէպ , և թէ ատոր համար ինք ալ պիտի խածնէ : Անտարակոյս շատ այսպանելի սովորութիւն մըն է ատիկա , բայց եթէ իր բոլոր ըսածները ճշմարիտ են , իրեն հետ ալ շատ գէշ վարուած են հոս գալէն առաջ : Յովհաննէս իր կրցածը կ'ընէ իրեն հաճելի ըլլալու համար . նոյնպէս և Յակորոս , և մեր տէրը երբեք խաբաղան չի գործածեր . եթէ ձիերը աղէկ վարուին կը յուսամ որ տակաւ քաղցրաբարոյ դառնայ : Նայեցէք , ևս հիմայ տասերկու տարեկան եղած եմ . ես շատ բան գիտեմ , և կրնամ ձեզ վստահացնել որ այս կողմերը ձիու մը համար ասկէ աւելի աղէկ տեղ չկայ . Յովհաննէսէն աւելի աղէկ ձիապան եղած չէ երբեք . տանըջորս տարիէ ի վեր հոս է . Յակորոսին պէս ալ բարեխիտ տղայ մը տեսած չեմ . յանցանքը Կոճապղպեղինն է , եթէ չկրցաւ այդ տուփին մէջ մնալ :

ՓԼՈՒԽ Ե.

ԽՈՍՏՄՆԱԼԻՅ ՍԿՋԲԵԱԻՌՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Յովհաննէս Մանլի էր կառապանին անուէնը : Կին մը
և փոքրիկ տղեկ մը ունէր և անոնք կը բնակէին կա-
ռապանին խրճիթին մէջ , ախոռին շատ մօտիկ :

Հետեւեալ առաւուռն բակը տարաւ զիս , լաւ մը մաք-
րեց , և ճիշտ երբ իմ տուփս վերադառնալու վրայ էի ,
մորթս կակուղ և փայլուն , աղնուականը եկաւ քննեց
զիս . շատ դո՛հ կ'երեւար : «Յովհաննէս , ըսաւ , միտք
ուռնէի նոր ձին փորձելու այս առաւուռ , բայց ուրիշ զբա-
ղում ունիմ . դուն նախաճաշէն վերջ դուրս հանէ զինքը :
Հրապարակին ու անտառին քովէն անցիր և ջաղացքին
ու գետին ճամբով վերադարձիր . այդչափը բաւական
պիտի ըլլայ իր քալուածքը հասկնալու» :

«Շատ լաւ , տէր իմ» , ըսաւ Յովհաննէս : Նախա-
ճաշէն վերջ եկաւ ու սանձ մը դրաւ բերանս : Շատ
զգուշութեամբ փոկերը քանիցս հանեց դրաւ , որպէս զի
գլուխս հանգիստ ըլլայ : Յետոյ համետ մը բերաւ , բայց
իմ կոնակիս չյարմարեցաւ : Անմիջապէս գնաց ուրիշ մը
բերելու և այն շատ լաւ յարմարեցաւ : Նախ կամաց քա-
լեցուց զիս , և յետոյ վազել տուաւ . և երբ հրապարակը
հասանք , մեղմուլթեամբ ինձի դպաւ իր խորազանովը ,
և չքեղ քառասմբակ աշաւանք մը ըրինք :

«Օ , օ՛ տղաս , ըսաւ սանձս քաշելով , կ'երեւայ թէ
կ'ուզես որսի շուներուն հետեւիլ» :

Երբ մարդագետնին մէջէն կը վերադառնայինք ,
հանդիպեցանք աղնուական Հայտընի և իր տիկնոջ , որոնք

պտոյտ մը կ'ընէին: Կանգ առին և Յովհաննէս կռնակէս վար ցատկեց:

«Տեսնենք, Յովհաննէս, ի՞նչպէս է քալուածքը»:

«Առաջնակարգ, տէր իմ, պատասխանեց Յովհաննէս. եղջերուի մը չափ արագոտան է, և շատ ալ կայտառ. բայց սանձի ամենաթեթեւ շարժումով մը կարելի է առաջնորդել զինքը: Հրապարակին ծայրը հանդիպեցանք սայլի մը՝ կողովներով, կապերտներով և ասոնց նման ուրիշ բաներով լեցուած: Գիտէք, տէր իմ, որ շատ ձիեր այդ տեսակ կառքի մը քովէն կը մերժեն անցնիլ, բայց այս ձին լաւ մը վրան նայեցաւ, և յետոյ ճամբան շարունակեց կատարեալ հանդարտութեամբ ու հաճոյքով: Անտառին մօտ նապաստակ կ'որսային, և հրացան մը արձակուեցաւ մեր շատ մօտիկը: Վայրկեան մը կանգ առաւ և դէպի այն կողմը նայեցաւ, բայց իր ճամբէն քայլ մը անդամ ո՛չ աջ և ո՛չ ձախ չեղեցաւ: Ես միայն սանձը ամուր բռնեցի և չփութացուցի զինքը. իմ կարծիքս այս է որ իր մանկութեան ատեն ոչ ոք իրեն հետ չարաչար վարուած կամ զինքը վախցուցած է»:

«Շատ լաւ, ըսաւ աղնուականը, վաղը ես ինքս պիտի փորձեմ զինքը»:

Հետեւեալ օրը իմ տիրոջս առջեւ հանեցին զիս: Ես միտքս բերի մօրս և իմ նախկին բարի տիրոջս խրատը, և ամէն ջանք ըրի ձիշտ իր ուղած կերպով վարուելու: Տեսայ որ խիստ լաւ ձի հեծնող մըն էր, և հոգածու իր ձիուն: Երբ տուն եկանք, տիկինը զրան առջեւ կեցած էր:

«Ինչպէ՞ս գտաք զինքը, սիրելիս, ըսաւ տիկինը:

«Ձիշտ Յովհաննէսի ըսածին պէս, պատասխանեց. ասկէ աւելի հաճելի կենդանիի մը վրայ հեծնել չպիտի փափաքէի բնաւ: Ի՞նչ անուն տանք իրեն»:

«Ինչպէ՞ս կը գտնէք Երենոս անուներ, ըսաւ տիկինը, Երենոսի պէս սե է» :

«Ո՛հ, Երենոսը չի յարմարիր» :

«Սեւ ագռաւ պիտի ուզէի՞ք կոչել զինքը, ձեր հօրեղբօր ծեր ձիուն նման» :

«Ո՛հ, ասիկա շատ աւելի գեղեցիկ է քան Սեւ-Ագռաւը» :

«Այո՛, ըսաւ, արդարեւ կատարեալ գեղեցկութիւն մը ունի և շատ ալ անուշ ու քաղցրաբարոյ զէմք մը, չքեղ իմաստուն աչքերով : Կուզէ՞ք որ Խոյն Գեղանի կուչենք զինքը :

«Թուի Գեղանի, այո՛, կարծեմ շատ լաւ անուն մըն է ասիկա . թող ասիկա ըլլայ իր անունը» :

Եւ աս եղաւ իմ անունս :

Երբ Յովհաննէս ախոռը գնաց, Յակոբոսին ըսաւ որ տէրն ու արուհին իրենց լեզուով պատուական անուն մը ընտրած են, որ նշանակութիւն մը ունէր : Երկուքն ալ խնդացին և Յակոբոս ըսաւ . «Եթէ անցեալէն տխուր յիշատակ մը արթնցնել չըլլար, ևս պիտի ուզէի «Ռօպ Ռօյ» կոչել զինքը, որովհետեւ երբեք չտեսայ ուրիշ երկու ձիեր, որոնք այնքան իրարու նմանէին» :

«Զարմանալի չէ ասիկա, ըսաւ Յովհաննէս, չէի՞ք գիտեր որ Կրէյ ագարակապանին ծերունի դքսունին երկուքին ալ մայրն էր» :

Ես ասիկա լսած չէի անկէ առաջ : Այն «Ռօպ Ռօյը» ուրեմն որ որսորդութեան միջոցին արկածով մեռաւ, իմ եղբայրս էր : Զարմանալի չէր ուրեմն որ իմ մայրս այնքան յուզուեցաւ : Կ'երեւայ թէ ձիերը ազգական չունին, գտնէ բնաւ իրար չեն ճանչնար, անգամ մը ծախուելէն վերջ :

Յովհաննէս հպարտութեամբ կը դիտէր զիս, իմ բաշա

և պոչս զընթէ տիկինի մը գլխուն մազերուն պէս կը փայլեցնէր . և երկար կը խօսէր ինծի : Անտարակոյս իր բոլոր ըսածները չէի հասկնար , բայց հետզհետէ աւելի կը սորվէի թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէր և ի՞նչ կ'ուզէր որ ըսէի : Մեծ սիրով կապուեցայ իրեն . ինկ այնքան ազնիւ ու քաւերեալ էր , զիտէր թէ ճիշտ ի՞նչ էին ձիու մը զգացումները . եւ երբ իմ մարմինս մաքրելով կը զբաղէր , զիտէր թէ որո՞նք էին փափուկ ու դուրսագլու մասերս , աչքերս այնքան զգուշութեամբ կը շօշափէր իբր թէ իր աչքերը ըղային , եւ երբեք չէր քարկացներ զիս :

Յակոբոս , Հառապտ ախտոյն մանչը , ինքն ալ իր մասին շատ ազնիւ ու հաճոյակատար էր . այսպէս իմ վիճակէս շատ գոհ էի : Ուրիշ մարդ մըն ալ կար որ բաւկին մէջ կ'աշխատէր , բայց Կոճապղպեղին և ինծի հետ քիչ գործ ունէր :

Անկէ քանի մը օրեր վերջ , Կոճապղպեղը և ես կառքի մը լծուեցանք : Կը մտածէի թէ արդեօք ի՞նչպէս պիտի կարենայինք երկուքս իրարու հետ վարուիլ : Բայց ես երբ իր մօտը տարուեցայ , ականջները վեր տնկեց , և այդչափ միայն : Շատ ուղղամտութեամբ կատարեց իր գործը , և իր ամբողջ բաժինը կատարեց . իրմէ աւելի աղէկ լծակից մը չէի կրնար բաղձալ : Երբ բլուրի մը քով գայինք փոխանակ իր քայլը թուլցնելու , իր բոլոր ուժովը կը սկսէր կառքը քաշել ուղղակի վեր . երկուքս ալ հաւատար քաջութեամբ կը գործէինք , և Յովհաննէս յաճախ կը ստիպուէր մեզ ետ պահել աւելի քան թէ յառաջ քշել : Երբեք պէտք չունեցաւ իր խարազանը գործածելու ո՛չ անոր , ոչ ալ իմ վրաս : Ասկէ զատ մեր քայլերն ալ համաչափ էին , և շատ դիւրին կը գտնէի իրեն հետ քայլ առնել մեր վազած առններ , ինչ որ մեծապէս հաճելի էր . մեր տէրն ալ կ'ախորժէր ասկէ , ինչպէս նաև

Յովհաննէսը : Քանի մը անգամ այսպէս մէկտեղ դուրս ելլելնէս վերջ , լաւ մը իրարու ընտանեցանք ու բարեկամացանք :

Գալով Գեղասարունգին՝ ան և ես մտերիմ բարեկամներ եղանք : Խիստ զուարթ , կորովի , բարեբարոյ մէկն էր , և ամէն մարդ կը սիրէր զինքը , մասնաւորաբար Օր . Ճէմի և Ֆլօրա , որոնք իր վրայ կը հեծնէին , մըրգաստանին շուրջը ման կուգային , և սիրուն խաղեր կ'ընէին անոր և իրենց փոքրիկ շունին՝ Ֆրեսքին հետ :

Մեր տէրը ուրիշ երկու ձիեր ալ ունէր , որոնք ուրիշ ախոտի մը մէջ կը պահուէին : Մէկուն անունը Արդաւրուիթիւն էր , փոքրահասակ ձի մը , զոր հեծնելու կամ բեռ կրելու համար կը գործածէին : Միւսն ալ ծերունի թուխ որսի ձի մը , որուն անունն էր Իշխան Օլիվըր : Այլ գործելու տարիքին մէջ չէր բաց տակաւին տէրը շատ կը սիրէր զինքը , և թոյլ կուտար որ դարաստանին մէջ իր ուզածին պէս վազվզէր : Երբեմն թեթեւ բեռներ կը քաշէր տանը մօտերը , կամ օրիորդներէն մէկը վրան կը հեծնէր և իրեն կրնայիր մանուկ մը վստահիլ ինչպէս Գեղասարունգին : Հարուստ բարեձև , բարեբարոյ ձի մըն էր , և երբեմն իրարու հետ խօսքի կը բռնուէինք տան պարտէզին մէջ , բաց անշուշտ չէի կրնար այնքան ընտանի ըլլալ իրեն հետ , ինչպէս որ էի իմ ախոտակցիս՝ Կոճապղպեղին հետ :

ՊԼՈՒՆ Զ.

Ա Չ Ա Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Լիովին երջանիկ էի իմ նոր տեղիս մէջ, և թէև բան մը կար, որուն կարօտը կը քաշէի, բայց տակաւին դժգոհ չէի: Ամէն անոնք որոնք ինծի հետ յարաբերութիւն ունէին՝ շատ բարի էին. փոքրիկ թեթեւ համետ մը ունէի և ընտիր սնունդ: Այլ ինչ բան կար, որուն կրնայի փափաքիլ. — ազատութիւն միայն:

Կեանքիս երեք ու կէս տարիներուն մէջ բոլոր ուզած ազատութիւնս վայելած էի, բայց չարթէ չարաթ, ամսէ ամիս, և անտարակոյս տարուէ տարի պէտք էր որ ախտով մը մէջ ոտքի վրայ կենայի գիշեր ցերեկ, ի բաց առեալ երբ ինծի պէտք ունենային. և այն ատեն պէտք էր որ կանոնապահ ու հանդարտ ըլլայի երկար ատեն աշխատած ծեր ձիու մը պէս: Չկարծէք թէ գանգատիլ է նպատակս, որովհետեւ գիտեմ թէ ուրիշ կերպ կարելի չէր ըլլալ: Ինչ որ ըսել կ'ուզեմ այն է թէ ուժով ու եռանդուն մատղաշ ձիու մը համար որ վարժուած է ընդարձակ դաշտի մը կամ արօտավայրի մը, ուր կրնայ իր գլուխը շարժել, և իր պոչը խաղցնել, ուզածին պէս արագ վազվզել և նորէն խննջելով իր ընկերներուն քով վերադառնալ, այսպիսի ձիու մը համար, կ'ըսեմ, շատ դժուարին է բնաւ ազատութիւն չունենալ իր ուզած կերպով վարուելու: Երբեմն երբ սովորականէն պակաս մարզանք կ'ունենայի, այնքան կեանքով ու կորովով լեցուն կը զգայի ինքզինքս, որ երբ Յովհաննէս դուրս կը հանէր զիս պտոյտի, դժուարաւ կը յաջողէի հանդարտ

կենալ : Որչափ ալ ինքզինքս զսպէի , կարծես պէտք էր ցատկէի կամ պարէի կամ ետեւի սրունգներու վրայ կանգնէի . անտարակոյս շատ անգամներ զինքը լաւ մը թոթված ըլլալու եմ , մասնաւորաբար առաջները , բայց ան միշտ բարի ու համբերատար էր :

«Հանդարտ , հանդարտ , զաւակ , կ'ըսէր , քիչ մը սպասէ , լաւ մը կը վազվզենք ու ոտքերդ այնքան չեն խողտար» : Գիւղէն դուրս ելածնուս պէս քանի մը մը-դոններ սրարշաւ կը վազէինք , և զիս ետ կը բերէր առաջուան չափ թարմ , բայց իմ սրանեղութիւններէս ազատած : Երբ եռանդուն ձիերը ըստ բաւականի մարգանք չեն ստանար , ջղազրգիւ կը կոչուին , մինչ լոկ խաղասիրութիւն է . կան ձիապաններ որոնք կը պատժեն զանոնք , բայց մեր Յովհաննէսը ատանկ բան չէր քներ . զիտէր որ պարզ եռանդ մըն էր այն : Իր ձայնին եղանակովը և սանձին չարժուամովը իր միտքը կը հասկըցնէր ինծի : Եթէ իրաւ շատ լուրջ էր և հաստատամիտ , միշտ իր ձայնէն կը հասկնայի . ատիկա ուրիշ ամէն բանէ աւելի կ'ազդէր վրաս , որովհետեւ մոլեգնաբար կը ներէի զինքը :

Պէտք է բւեմ թէ երբեմն քանի մը ժամուան ազատութիւն կը վայելէինք : Ընդհանրապէս ամառը կը պատահէր ատիկա , գեղեցիկ օդով կիրակիները : Կառքերը երբեք դուրս չէին ելլեր կիրակի օրեր , որովհետեւ եկեղեցին հեռու չէր :

Մեծ հաճոյք կը զգայինք երբ տան պարտէզը կամ հին մրգաստանը կը տանէին մեզ : Խոտը այնքան զով ու կակուղ էր մեր ոտքին տակ , օդը այնքան անոյշ , և մեր ուզածը ընելու ազատութիւնը այնքան հաճելի . — քառամրակ արշաւել , գետինը պառկիլ , մեր կռնակին վրայ տապալակիլ , կամ քաղցր խոտը կրծել : Խօսակցելու լաւ պատահութիւն մըն էր ատիկա , երբ իրարու քով կը հաւաքուէինք խոշոր չազանակների մը շուքին տակ :

ԳԼՈՒԽ Է.

ԿՈՃԱՊԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

Օր մը երբ Կոճապարկը և Ես առանձին կեցած էինք շուքին մէջ, Երկարօրէն խօսակցեցանք իրարու հետ. կ'ուզէր որ ամէն բան պատմէի իրեն իմ կրթութեանս մասին. և Ես ալ իր խնդրած տեղեկութիւնները հաղորդեցի:

Երբ Ես ալ քու դաստիարակութիւնդ ստացած ըլլայի, ըստ, քու բնութեանդ պէս քաղցր բնութիւն մը կ'ընայի ունենալ. բայց հիմայ այլեւս կարծեմ բոլորովին անկարելի է:

«Ժնչո՞ւ անկարելի», ըսի:

«Որովհետեւ իմ վիճակս կատարելապէս տարբեր եղած է», պատասխանեց ան: Ո՛չ մէկը ունեցած եմ. ո՛չ մարդ ո՛չ ձի, որ գործոտ եղած ըլլայ ինծի հանդէպ և որուն Ես հաճելի ըլլալ ցանկայի: Հազիւ թէ կաթէն կտրուած էի, երբ զիս մօրմէս բաժնեցին և ուրիշ շատ մը մարուկներու հետ զրին: Ասոնք բոլորն ալ անտարբեր էին իմ մասին, ու Ես ալ իրենց նկատմամբ: Ես քուկինիդ պէս բարի տէր մը չունէի որ ինծի հոգ տանէր, խօսէր հետս և համեղ ուտելիքներ բերէր ինծի: Այն մարդը, որուն յանձնուած էր մեզ խնամելու հոգը, երբեք անոյշ խօսք մը չըրաւ ինծի: Ըսել չեմ ուզեր թէ չարաչար վարուեցաւ հետս, բայց մազի չափ հոգը չէր ընել մեզ. բաւական էր որ առատ ուտելիք ունենայինք, և ձմրան մէջ ալ պատասպարան: Նեղ ճամբայ մը կ'անցնէր մեր դաշտին մէջէն, և յաճախ մեծ տղաք անկէ

անցած ատեննին քարեր կը նետէին մեր վրայ, մեզ վազ-
ցնելու համար: Քարերը երբեք ինծի չհանդիպեցան,
բայց խեղճ մատղաշ մտրուկի մը երեսը պատուեցաւ, և
մինչեւ կեանքին վերջը սպի մը պիտի թողու: Շատ հո-
գերնիս չէինք ընել, և ասիկա անշուշտ մեզ աւելի վայ-
րազ դարձնելու կը ծառայէր. մեր մտքին մէջ լաւ մը
տպաւորուեցաւ թէ տղաքը մեր թշնամիներն էին:
Շատ կը զբօսնէինք ազատ մարդագետիներուն մէջ քա-
ռասմբակ վեր վար արշաւելով, և դաշտին բոլորտիքը
իրար հալածելով. յետոյ ծառերուն շուքին տակ կը
հանգչէինք: Բայց վիճակս փոխուեցաւ. երբ կրթուելու
ժամանակը հասաւ, բաղմաթիւ մարդիկ եկան զիս բռնե-
լու, և երբ վերջապէս դաշտին մէկ անկիւնը զիս չըջա-
պատեցին, մէկը առջեւի մազերէս բռնեց, ուրիշ մը քի-
թէս, և այնքան ամուր որ գրեթէ չունչ չէի կրնար առ-
նել: Ուրիշ մըն ալ իմ ստորին ծնօտս բռնելով իր կարծր
ձեռքին մէջ, բռնի բերանս բացաւ, և այսպէս դժուարաւ
սանձը դրին: Այն ատեն ուրիշ մէկն ալ չուանէս քաշեց,
մինչդեռ իր ընկերն ալ հարուածներ կուտար ետեւի կող-
մէս. և ահա այս էր իմ առաջին փորձառութիւնս մարդոց
բարեացակամութեան մասին. բոլորն ալ բռնութիւն էր:
Ինծի առիթ չառւին գիտնալու թէ ուզածնին ի՞նչ էր:
Ազնիւ ցեղէ էի և շատ եռանդուն, անտարակոյս վայրագ
ալ էի. շատ հաւանականաբար անոնց բաւականնեղութիւն
տուի, բայց սոսկալի բան էր օրերով ախոռի մը մէջ
փակուիլ փոխանակ իմ սովորական ազատութիւնս վա-
յելելու: Կը նեղուէի, կը մաշէի և արձակուիլ կը ճգնէի:
Դուն ինքզի գիտես որ նոյն իսկ երբ բարի տէր մը ունիս
և կը շոյուիս, դարձեալ դժուարին է վիճակդ, բայց ես
այդպիսի տէր մըն ալ չունէի:

«Մէկը կար, ծերուկ Պ. Ռայսըրը, որ կարծեմ կրնար

շուտով հնազանդեցնել զիս . և կրնար իր ուզածը ընել տալ ինծի . բայց գործին ղժուարին մասերը իր զաւակին թողած էր , ինչպէս նաև անփորձ մարդու մը , և ինք միայն երբեմն կուգար հսկելու : Իր զաւակը զօրաւոր , երկայնահասակ քաջասիրտ մարդ մըն էր . անունը Սամսոն դրած էին , և կը պարծենար որ տակաւին ձի մը եղած չէր որ զինքը վար նետէր : Բնաւ հօրը ազնուութիւնը չունէր , այլ խտտութիւն . խիստ ձայն մը , խիստ աչքեր , խիստ ձեռքեր . անմիջապէս հասկցայ որ իր միտքը դրած էր բոլոր առուգութիւնս ջնջել , և զիս հանդարտիկ , հնազանդ , հեզ ձիու մսի զանգուածի մը վերածել : «Զիտ միս» , այո՛ , այդ էր իր փափաքը» :

Կոճապղպեղը ասիկա ըսելով ոտքը գետինը զարկաւ . կարծես ատոր վրայ խորհին անգամ զինքը կը բարկացնէր : Յետոյ չարունակեց .

«Եթէ ճիշտ իր ուզածը չընէի , կը սրտնեղէր , զիս հոս հոն կը վազցնէր՝ երկայն սանձը բռնած , մինչեւ որ ալ բոլորովին յոգնէի : Կարծեմ թէ շատ ալ կը խմէր , և տարակոյս չկայ թէ որչափ շատ խմէր , այնչափ աւելի ղժուարին կ'ըլլար իմ վիճակս : Օր մը դարձեալ զիս շատ յոգնեցուցած էր . և երբ պառկեցայ՝ չափազանց յոգնած ու անհանգիստ էի ու նաև բարկացած . վիճակս շատ անտանելի կ'երեւար : Հետեւեալ առտուն կանուխ քովս եկաւ , նորէն երկար ատեն զիս վազցուց : Հազիւ թէ ժամ մը հանգչած էի , երբ նորէն քովս եկաւ համեա մը և սանձ մը ձեռքը առած : Լաւ չեմ յիշեր թէ ինչպէ՛ս եղաւ . դեռ նոր կռնակս երած էր , երբ բարկացաւ , և սանձը սկսաւ թոթուել : Այս նոր սանձը շատ ցաւ կը պատճառէր . և ես յանկարծ ետեւի սրունգներուս վրայ կանգնեցայ , ինչ որ ալ աւելի բարկացուց զինքը , և սկսաւ խարազանել զիս : Բոլորովին կատաղած էի իրեն դէմ .

սկսայ կից դարնել , քաշքշել , ետեւի սրունգներուս վրայ կանգնիլ , ինչպէս առաջ ըրած էի , և կանոնաւոր կռիւ մը ունեցանք : Երկար ատեն համետիս կառչած մնաց , իր խարազանովն ու խթանովը զիս տանջելով . բայց արիւնս զբոխս ելած էր , ու ինչ որ ալ ընէր հոգս չէր , բաւական էր որ զինքը վրայէս վար նետէի : Վերջապէս , ահագին ճիգերէ վերջ , զինքը կռնակի վրայ վար նետեցի :

«Իր բոլոր ծանրութեամբը խոտին վրայ իյնալը լսեցի , և առանց ետիս նայելու դաշտին միւս ծայրը փախայ : Անկէ տեսայ որ զիս հալածողը կամաց մը ինկած տեղէն ելաւ և ախոռը մտաւ : Կաղնիի ծառի մը տակ կանգնած դիտեցի , բայց մէկը չեկաւ զիս բռնելու : Փամանակը կ'անցնէր և արեւը խիստ տաք էր : Ծանձերը վրաս խուժեցին և զիջուեցան իմ արիւնտու կողերուս երկայնքը , խթանին բացած խոր վէրքերուն վրայ : Անօթի էի , որովհետեւ կանուխ առտուընէ ի վեր բան մը կերած չէի , և այդ մարգագետնին մէջ սառ մը կշտացնելու չափ անդամ խոտ չկար : Գետինը պառկիլ և հանգչիլ կ'ուզէի բայց համետս այնքան ամուր կապուած էր որ հանգըստանալ կարեղի չէր , և խմելու ալ կաթիլ մը ջուր չկար : Օրը կ'անցնէր և արեւը կը խոնարհէր : Տեսայ որ միւս մտրուկները ներս կը տանէին և գիտէի որ լաւ մը կը կերակրուէին :

«Վերջապէս ճիշտ երբ արեւը մարը կը մտնէր , տեսայ որ մեր տէրը դուրս ելաւ՝ ձեռքը մազ մը առած : Շատ վայելչադէմ ձերունի մըն էր , բոլորովին ձերմակ մազերով , բայց այնպիսի ձայն մը ունէր որ հազար հոգիի մէջ կրնայի որոշել զինքը : Բարձր ձայն մը չէր , ո՛չ ալ ցած , բայց զեղուն , յստակ և գորովոտ , և երբ հրամաններ կուտար , այնքան հաստատուն և որոշ էր որ ամէն ոք , թէ ձի և թէ՛ մարդ , իսկոյն կը հնազանդէր : Հանդարտու-

Թեամբ ինծի մօտեցաւ, երբեմն երբեմն չարժեղով այն վարսակը զոր մաղին մէջ դրած էր, զուարթութեամբ ու ազնուութեամբ խօսելով ինծի: «Եկո՛ւր տեսնեմ, աղջնակս. եկո՛ւր տեսնեմ, եկո՛ւր»: Տեղէս չչարժեցայ և թողուցի որ ինծի մօտենայ. վարսակը երկնցուց ու սկսայ ուտել անովախ: Իր ձայնը իմ բոլոր վախս կը փարատէր: Քովս կեցաւ զիս շոյելով ու գգուելով իմ կերած միջոցիս. և շատ սրտնեղած կ'երեւար արիւնոտ կողերս տեսնելով: «Խեղճ աղջնակ, շատ գէշ վարուեր են քեզի հետ, շատ գէշ»: Յետոյ մեղմութեամբ սանձէս բռնելով՝ զիս ախոռ առաջնորդեց: Ծիշտ դրան առջեւ Սամսոն կանգնած էր: Ականջներս տնկեցի և վրան յարձակեցայ: «Հեռացիր, ըսաւ տէրը, և աչքին մ'երեւար, շատ անուայել ընթացք մը ունեցած ես իրեն նկատմամբ»: «Մոլի անասունը», մրմուռաց Սամսոն: «Ինծի մօտիկ ըրէ, ըսաւ հայրը, չարաբարոյ մէկը չի կրնար երբեք բարեբարոյ ընել ձին. տակաւին դուն քու գործդ չես սորված, Սամսոն»: Յետոյ զիս իմ տուփս առաջնորդեց, համետս ու սանձը հանեց իր խակ ձեռքովը, և զիս իմ տեղս կապեց: Վերջն ալ դոյլ մը ջուր և սպունգ բերել տուաւ, վերարկուն հանեց, և դոյլը ախոռի ծառային բռնել տալով՝ երկար ատեն կողերս սպունգով լուաց այնքան մեղմութեամբ որ վստահ էի թէ կը հասկնար զգացած ցաւս: «Հոնդարտ կեցիր, գեղեցիկս, հանդարտ կեցիր», կ'ըսէր: Իր ձայնը բաւական էր զիս հանդարտեցնելու: Երկար ատեն լուաց այդպէս. բերնիս եղերքները մորթս այնքան բըզըքաած էր որ խոտ չէի կրնար ուտել, ցոլունները ցաւ կը պատճառէին: Զգուշութեամբ քննեց զայն, գլուխը չարժեց, և ըսաւ ծառային որ քիչ մը ջուրով չաղուած թեփ բերէ, մէջն ալ քիչ մը ալիւր դնէ: Որչա՛փ համեղ էր այդ թեփը, այնքան կակուղ, այնքան յարմար իմ

վիրաւոր բերնիս : Կերած ժամանակս քովս կեցաւ զիս
գգուելով ու հետս խօսելով . «Եթէ այսպիսի աշխոյժ ձի
մը , կ'ըսէր , կարելի չէ մեզմ' միջոցներով կրթել , երբեք
ուրիշ կերպով չպիտի կրթուի» :

«Անկէ վերջ յաճախ զիս տեսնելու կուգար , և երբ
բերանս աղէկցաւ , միւս ձի կրթողը , Կապ , շարունակեց
իմ կրթութիւնս : Կանտաւոր և ուշիմ մէկն էր , և շատ
չանցած , ևս սորվեցայ թէ ի՞նչ կը սպասուէր ինձմէ :»

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԿՈՃԱՊԴՊԵՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Յաջորդ անգամ երբ պարտեղին մէջ մէկտեղ կը
գտնուէինք , Կոճապղպեղ շարունակեց իր պատմութիւնը :

«Իմ կրթութիւնս աւարտելէ վերջ , ըսաւ ան , մէկը
գնեց զիս ուրիշ շագանակագոյն ձիու մը ընկեր ըլլալու
համար : Քանի մը շարաթներ մեզ մէկտեղ լծեց , և յե-
տոյ երկուքս ալ ծախեց պերճ ազնուականի մը , ու Լծն-
աօն զրկուեցանք : Հոն շատ աւելի սամուր կերպով սան-
ձեցին մեզ , որովհետեւ կառապանն ու իր տէրը կը կար-
ծէին թէ այս կերպով աւելի շքեղ կ'երեւանք : Շատ
անգամ դարաստանը և ուրիշ նշանաւոր տեղեր կը տա-
նէին մեզ : Դուն որ երբեք այդպիսի երեսի սանձ կրած
չեա , ի՞նչ ըլլալը չեա գիտեր : Բայց կ'ապահովցնեմ քեզ
թէ սոսկալի բան մըն է :

«Ես կը սիրեմ իմ գլուխս չորս կողմ շարժել , և կըր-
ցածիս չափ վեր բռնել զայն , բայց երեւակայէ որ գը-
լուխդ վեր տնկեցիր , պիտի ստիպուիս զայն այդ դիրքին

մէջ պահել ժամերով, առանց կարենալ չարժեղու, բայց եթէ ուզես դէպի վեր ցնցել զայն. բայց անշուշտ այդ պարագային ալ վիզդ պիտի ցաւէր, այնքան որ չը պիտի կրնայիր այլեւս դիմանալ: Ասկէ զատ երկու սանձ ունէինք մէկի տեղ. և խմս սուր սանձ մըն էր, լեզուս ու ծնօտս կը ցաւցնէր, և լեզուէս հոսող արիւնը կը գունաւորէր այն փրփուրը, որ անդադար դուրս կուգար չրթունքներէս: Կ'ընդվզէի այդ սանձերուն դէմ: Վիճակս աւելի անտանելի կ'ըլլար, երբ հարկ կըլլար ժամերով սպասել մեր տիրուհիին, որ փառաւոր ընդունելութեան մը կամ երեկոյթի մը գացած կ'ըլլար, և եթէ սրտնեղութեամբ կամ անհամբերութեամբ ոտքս զետիներ զարնէի, խարազանը խսկոյն կ'ունակիս կը հասնէր: Խենթեանալը բան մը չէր:»

«Ձեր տէրը երբեք ձեր վրայ չէ՞ր խորհեր», հարցուցի:

«Ոչ, պատասխանեց, անոր միակ հոգը այն էր որ չքեղ երեւոյթով զոյգ մը ձի ունենար: Կարծեմ թէ խելքը չէր հասներ, ամէն բան իր կառապանին թողած էր, որ կ'ըսէր իրեն թէ ես զիւրազրգիւ բնութիւն մը ունէի, թէ ես երեսի սանձի վարժուած չէի բայց քիչ ատենէն պիտի վարժուէի: Սակայն իր ընկերք գործը չէր ատիկա. որովհետեւ երբ ախոռն էի, տանջուած ու բարկացած, փոխանակ մարդասիրութեամբ հանդարտեցնելու ու ցաւերս մեղմացնելու, ցասկոտ խօսք մը կ'ընէր կամ հարուած մը կուտար ինծի: Եթէ գոնէ քաղաքավար ըլլար, պիտի փորձէի այդ դժուարութեանց սովալ: Ես յօժար էի աշխատելու և չարաչար աշխատելու, բայց պարապ տեղը տանջուիլս կը բարկացնէր զիս: Ի՞նչ իրաւունք ունէին լոկ իրենց քմահաճոյքը գոհացնելու համար զիս այսպէս նեղելու: Բերնիս վէրքէն և վիզիս ցաւէն

գատ, ծոծրակս ալ կը նեղուէր, և եթէ երկար ատեն հոն մնացած ըլլայի, գիտեմ որ չնչառութիւնս պիտի խանգարուէր: Բայց հետզհետէ աւելի անհանդարտ ու դիւրագրգիռ կ'ըլլայի. իմ ձեռքս չէր ուրիշ կերպ ըլլալ. սկսայ խածնել ու կից զարնել, երբ կուգային իմ կազմածներս դնելու: Այս պատճառաւ ձիապանը կը ծեծէր զիս, և օր մը ճիշդ երբ կառքին կապած էին զիս, և սանձով գլուխս կը պրկէին, բոլոր ուժովս սկսայ քաշքշել, կից զարնել: Շատ մը կազմածներ կոտրեցի քիչ ատենուան մէջ, և կից զարնելով ձեռքերնէն փախայ: Այս եղաւ իմ վախճանս այդ տեղը:

«Անկէ ետքը Թաթէրասլ զրկուեցայ ծախուելու համար: Չէին կրնար անշուշտ վստահացնել թէ մօրութենէ զերծ էի, այն պատճառաւ ատոր խօսքը չըրին բնաւ: Իմ գեղեցիկ երեւոյթս և արագոտութիւնս ուշադրութիւնը գրաւեցին պարոնի մը, որ փափաք յայտնեց գնել զիս. բայց վերջապէս ձիու ուրիշ վաճառական մը գնեց զիս: Ամէն կերպով և տեսակ տեսակ սանձերով փորձեց զիս, և շուտով հասկցաւ թէ ինչ բանի չէի կըրնար հանդուրժել: Վերջապէս առանց երեսի սանձի լծեց զիս, և յետոյ իբր կատարելապէս հանդարտաբարոյ ձի ծախեց զիս գիւղացի ազնուականի մը: Բարի տէր մըն էր այս ազնուականը, և լաւ վիճակի մը մէջ էի. բայց իր ձիապանը գործը թողուց և նոր մը եկաւ անոր տեղը: Այս մարդը Սամսոնին պէս խիտ բնաւորութիւն և կարծր ձեռք ունէր. բիրտ, անհամբեր եղանակով մը կը խօսէր միշտ, և երբ ճիշտ իր ուզած վայրկեանին չչարժէի ախոռին մէջ, իր ախոռի աւելիովը կամ երկժանիովը, որը որ ձեռքին հանդիպէր, կատաղաբար կը հարուածէր զիս: Ինչ որ ընէր բիրտ կերպով կ'ընէր. սկսայ ասել զինքը: Կ'ուզէր որ վախնայի իրմէ, բայց իմ արխաւիւրս

ընտելեանս մէջ վախճալ չկար . որ մը , երբ սովորակա-
նէն աւելի գրգռած էր զիս , խածի զինքը . կատղեցաւ
և խարաղանով մը սկսաւ գլուխս հարուածել : Անկէ ետ-
քը անգամ մըն ալ չհամարձակեցաւ մտորիս մօտ գալ .
կրունկներս և կամ ակռաներս միշտ պատրաստ էին
իրեն համար , և ինքն ալ գիտէր ատանկ ըլլալը : Շատ
հանդարտութեամբ կը վարուէի տիրոջս հետ , բայց ան-
շուշտ ինքը ձիապանին ըսածներուն մօտիկ ըրաւ , և ան-
գամ մըն ալ ծախուեցայ :

«Միւսնոյն վաճառականը լուր զրկեց թէ ինք գիտէր
տեղ մը , որ շատ յարմար էր ինծի : «Յաւալի է , կ'ըսէր ,
որ ասոր պէս չքեղ ձի մը բոլորովին չարանայ , լաւ հո-
գածութենէ զրկուած ըլլալուն պատճառաւ :» Արդիւնքը
այն եղաւ որ ես հոս եկայ ձեր գալէն քիչ ժամանակ
առաջ : Բայց ես միտքս դրած էի որ մարդիկ իմ ընա-
կան թշնամիներս են , և թէ պէտք է ինքզինքս պաշտ-
պանեմ անոնց դէմ : Անշուշտ , բոլորովին տարբեր տեղ
մըն է ասիկա , բայց ո՞վ գիտէ թէ որչափ պիտի տեւէ
այս վիճակը : Երանի թէ ես ալ կարենայի քեզի պէս
տեսնել իրերը , բայց անցեալին փորձառութիւնը արդելք
կ'ըլլայ ասոր :»

«Ինչ որ ալ ըլլայ , ըսի , շատ ամօթալի բան մը պի-
տի ըլլար Յովհաննէսը կամ Յակոբոսը խածնել կամ
անոնց կից դարնել :»

«Ատանկ բան մը ընելու գիտաւորութիւն չունիմ ,
որչափ ատեն որ քաղցրութեամբ կը վարուին հետս :
Իրաւ է որ անգամ մը Յակոբոսը ամուր մը խածի , բայց
Յովհաննէս ըսաւ . «Բարութեամբ վարուիլ փորձէ հետը» ,
և փոխանակ զիս պատժելու , ինչպէս կը սպասէի , Յա-
կոբոս քովս եկաւ ձեռքը կապած , ջրով շաղուած յարդ-
բերաւ և չոյեց զիս : Անկէ ի վեր այլևս վրան յարձա-
կած չեմ , և յարձակելու ալ միտք չունիմ :»

Կոճապղպեղին վրայ կը ցաւէի . բայց շարթէ չաբաթ աւելի հեզ և աւելի զուարթ կ'ըլլար , և այլևս իր վրայ չէր տեսնուեր իր կասկածոտ ու սպառնալից նայուածքը , որով կը դիտէր որ և է օտարական՝ երբ իրեն կը մօտենար : Սր մը Յակոբոս ըսաւ . — «Արդարեւ մեր զամբիկը սկսած է սիրել զիս . այս առտու ետեւէս վրնջեց իր ճակատը չփելէս վերջ :»

«Տարակոյս չունիմ որ քիչ ատենէն Թուխ Գեղանիին չափ բարի պիտի ըլլայ , գորովոտ վարմունքն է միակ դեղը որուն կը կարօտի դժբաղդ արարածը» : Մեր տէրն ալ տեսաւ կատարուած փոփոխութիւնը և օր մը երբ կառքէն կ'իջնէր և իր սովորութեանը համեմատ քովս եկաւ զիս գգուելու , անոր գեղեցիկ վիզը շոյեց : «Ըսէ՛ , տեսնենք , աղուոր , ըսէ՛ տեսնենք , ինչպէ՞ս է վիճակդ հիմայ : Կը յուսամ որ շատ աւելի երջանիկ ես հիմայ , քան առաջին անգամ հոս եկած օրդ» :

Անիկա քիթը անոր երկնցուց բարեկամական և մըտերմական կերպով մը , և ան ալ շոյեց զայն մեղմութեամբ :

«Լաւ մը բժշկուած է , Յովհաննէս» , ըսաւ մեր տէրը :

«Այո՛ , տէր իմ , զարմանալի յառաջդիմութիւն ըրած է . բոլորովին փոխուած է . Պէրթուիքի բժշկութիւնն է ասիկա» , ըսաւ խնդալով :

Պէրթուիքի բժշկութիւնը բոլոր մօլի ձիերու բժշկութիւնն էր , և իր նշանաբանն էր՝ հաւքերութիւն եւ հեզութիւն , կորով եւ զգուսնի . ասոնի իրարու խառնուելու եւ բաւականաչափ ուղղամտութեան հետ , եւ ձիուն տուելու եւն աւեւն օր :

ԳԼՈՒԽ Թ.

Գ Ե Ղ Ա Ս Ր Ո Ւ Ն Գ Ը

Պ . Պրոմֆրիտ երէցը մանչերու ու աղջիկներու բազմանդամ ընտանիք մը ունէր : Ասոնք երբեմն կուգային Օր . Ճէմիի ու Ֆլօրայի հետ խաղալու : Աղջիկներէն մէկը Ճէմիին տարեկից էր , մանչերէն երկուքը աւելի մեծ էին , և քանի մը հատ ալ փոքրիկներ կային : Իրենց եկած օրը Գեղասրունգը շատ դբադած էր , որովհետեւ իրենց ամէնէն չափ սիրած բաներնին էր անոր վրայ հեծնել կարգով և մրգաստանին բոլորտիքը դառնալ ժամերով :

Յերեկէ մը վերջ երկար ատեն անոնց հետ մէկտեղ եղած էր , և երբ Յակօբոս զինքը ներս բերաւ և չուանը գլուխը անցուց , ըսաւ .

«Հոս նայէ , ստահակ . ուշադրութիւն ըրէ՛ թէ ի՞նչ պէս կը վարուիս . եթէ ոչ կը գժտինք իրարու հետ» :

«Ի՞նչ ես ըրեր , Գեղասրունգ» , հարցուցի :

«Ոչի՞նչ , ըսաւ , իր փոքրիկ գլուխը վեր բարձրացընելով . դաս մը միայն տուի այն պզտիկներուն . ոչ իրենց յոգնիլը կը հասկնային , ոչ ալ իմ յոգնիլս հասկնալ կ'ուզէին . ես ալ զիրենք գետինը ձգեցի : Ասով միայն կրնային հասկնալ» :

«Ի՞նչ ըսիր , պզտիկները գետինը նետեցի՛ր : Ես այնպէս կը կարծէի թէ դուն ատանկ յիմար բան չես ըներ : Օր . Ճէմի՞ն ձգեցիր թէ Ֆլօրան» :

Նախատուած ըլլալու երեւոյթ մը առնելով ըսաւ .

«Անշուշտ ո՛չ , հարկաւ ատանկ յիմարութիւն չպիտի ընէի , ես իմ տիրոջս չափ զգուշութեամբ կը վարուիմ

օրիորդներուն հետ, և ես եմ որ պզտիկներուն հեծնել կը սորվեցնեմ: Երբ անոնք քիչ մը վախցած կամ քիչ մը անվստահ կ'երեւան կռնակիս վրայ, այնքան զգուշութեամբ ու հանդարտութեամբ կը քալեմ որչափ ձեր կատուն, երբ թռչունի մը վրայ ցատկելու կը պատրաստուի. և երբ ինքզինքնին դանկն, անգամ մըն ալ քայլերս կ'արագացնեմ զիրենք վարժեցնելու համար: Դուն ինծի խրատ տալու պէտք չունիս. ես այդ տղոց թէ լաւագոյն ձին եմ և թէ՛ հեծելութեան լաւագոյն դասատուն: Անոնց վրայ չէր խօսքս. մանչերը, մանչերը բոլորովին տարբեր են: Անոնք ալ կրթուելու պէտք ունին, ինչպէս մենք կը կրթուինք երբ դեռ մատղաշ ենք: Միւս տղաքը վրաս հեծած էին գրեթէ երկու ժամ, և մանչերը խորհեցան թէ կարգը իրենց եկած էր: Եւ իրաւ ալ այնպէս էր, ես բնաւ առարկութիւն չունէի: Իրենք ալ կարգաւ վրաս հեծան, և ես զիրենք վազցուցի դաշտերուն և մրգաստանին մէջ, ժամէն աւելի: Կաղինի ձիւղ մը կրտրելով իբրեւ խարազան կը գործածէին և երբեմն խիստ հարուածներ կուտային: Բայց ես համբերեցի, մինչեւ որ չափը անցուցին. մէկ երկու անգամ կանգ առի, իրենց յիշեցնելու համար թէ ալ բաւական էր: Տղաքը այնպէս կը կարծեն թէ ձին չոգեչարժ մեքենայ մըն է, և թէ իրենց ուզածին չափ կրնան գործածել զայն: Երբեք իրենց միտքէն չանցնիր թէ ձին ալ կը յոգնի, ձին ալ զգացում ունի: Եւ որովհետեւ զիս խարազանողներէն մէկը չէր հասկնար ասիկա, երայ ետեւի սրունքներուս վրայ կանգնեցայ, և վրայէս վար ձգեցի զինքը: Այս է բոլոր եղածը: Նորէն վրաս ելաւ, նորէն ձգեցի զինքը: Վերջը միւս տղան հեծաւ, և իր գաւազանը գործածելուն պէս, խոտին վրայ պաւկեցուցի զինքը, և այսպէս մինչեւ վերջը շարունակեցի: Չար. մանչեր չեն, անգութ ըլլալու միտք

չունին . ես կը սիրեմ զիրենք . բայց կը տեսնէք որ ստիպուած էի դաս մը տալ իրենց : Երբ զիս Յակօբոսին բերին և եղածը պատմեցին , կարծես թէ շատ բարկացաւ ան երբ իրենց ձեռքի խոշոր գաւազանները տեսաւ : «Այդ գաւազանները , ըսաւ , կովարածներու և Պոնտֆիացիներու կը վայեն , ոչ թէ մատաղատի պատանիներու» :

«Եթէ ես քու տեղդ ըլլայի , ըսաւ Կոճապղպեղ , լաւ կից մը կուտայի այդ մանչերուն և այդ պիտի ըլլար իրենց համար լաւագոյն դասը» :

«Տարակոյս չունիմ որ այդպէս պիտի վարուէիր դուն , ըսաւ Գեղասրունդ . բայց ներեցէք որ ըսեմ թէ ես այդչափ յիմար մէկը չեմ որ մեր տէրը բարկացնեմ և կամ իմ պատճառաւ Յակօբոսը ամչցնեմ : Ատկէ զատ այդ տղաքը իմ հակողութեանս յանձնուած էին . երբ իմ վրաս կը հեծնեն , ինծի վստահացուած են : Դեռ անցեալ օր լսեցի որ մեր տէրը կ'ըսէր տիկին Պլոմֆիլտի . «Սիրելի տիկին , աւելորդ հոգ մի՛ ընէք սղոց մասին , իմ վաղեմի Գեղասրունդս ձեզի և ինծի չափ լաւ հոգ կը տանի անոնց : Կը վստահացնեմ ձեզ որ ո՛չ մէկ դումարի փոխարէն պիտի յօժարէի ծախել այդ ձիս , այնքան բարեբարոյ ու վստահելի է» : Կը կարծէք թէ ես այնքան ապերախտ կենդանի՞ մըն եմ որ մոռնամ այն բոլոր բարիքները որոնք ինծի եղած են հոս հինգ տարիներէ ի վեր : Կ'արժէ՞ որ ինծի հետ չարաչար վարուող քանի մը սղոց համար մոլութեան ճամբան ձեռք առնեմ . ո՛չ , ո՛չ . կը ցաւիմ որ դուն երբեք այնպիսի տեղ մը գտնուած չես ուր բարութեամբ վարուած ըլլան քեզի հետ . և դուն ալ այդ պատճառաւ ատանկ խելքի մը կը ծառայես . բայց իմ փորձառութիւնս այս է , շաւ տեղերը շաւ ձիեր կը պահստանէ : Ես բնաւ չպիտի ուզէի մեր մարդոց նեղութիւն պատճառել . ես կը սիրեմ զանոնք , այո՛ , կը սիրեմ :

«Ասկէ դատ , շարունակեց , թէ որ կից զարնել սկըսիմ , ինչ պիտի ըլլայ իմ վիճակս : Անշուշտ պիտի ծախեն զիս անմիջապէս և ան ալ առանց յանձնարարականի . այն ատեն թերեւս մասովաճառի մը մանչուն գերին ըլլամ , կամ ծեծ ուտեմ անդադար լծուելով սայլի մը , որուն մէջ երեք չորս խոշոր մարդիկ նստած զուարճանալու կ'երթան կիրակի օրով , ինչպէս կը տեսնէի հոս գալէս առաջ , առջի բնակած տեղս : Ո՛չ , ո՛չ , յարեց գլուխը շարժելով , կը յուսամ թէ ատանկ դժբաղդութիւն մը բնաւ չպիտի պատահի ինծի» :

ՓԼՈՒԽ Ժ.

ԽՕՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ՄՐԳԱՍՏԱՆԻՆ ՄԷՉ

Կոճապղպեղը և ես կառքի երկայնահասակ ձիերու տեսակին չէինք վերաբերեր , աւելի վազելու յարմար էինք : Ուստի հեծնելու այնքան յարմար էինք որքան կառք քաշելու , և մեր տէրը կ'ըսէր թէ չախորժիր ու է մէկէ մը , ըլլայ ան մարդ կամ ձի , որ միայն մէկ բան ընելու յարմարութիւն ունի : Եւ որովհետեւ Լճնաօնի դարաստաններուն մէջ ցուցադրուելու փափաք չունէր , գործունեայ ու աշխոյժ ձիերը նախապատիւ կը սեպէր :

Բայց մենք ամէնէն աւելի մեծ հաճոյք կը զգայինք երբ մեր վրայ կը հեծնէին , մեր տէրը Կոճապղպեղին վրայ , տիրուէին իմ վրաս , և օրիորդներն ալ պարոն Օլիվըրին կամ Գեղասրունգին վրայ : Այնքան հաճելի էր բոլորս մէկտեղ արշաւել խմբովին : Ամէնէն բաղդաւորը ես էի , որովհետեւ ինծի կը վիճակէր տիրուհիս վրաս կրել . ծանրութիւնը մեծ բան մը չէր , անուշիկ ձայն մը

ունէր, և այնքան մեղմութեամբ կը բռնէր սանձը որ կ'առաջնորդուէի գրեթէ առանց զգալու:

Մարդիկ գիտնային թէ որքան հաճելի է ձիերուն՝ թեթեւ ձեռքը, թէ ձիերուն բերանը հանգիստ պահելը որչափ կը նպաստէ զանոնք բարի վարժեցնելու, անտարակոյս չպիտի սանձէն քաշէին, քաշքշէին, ինչպէս յաճախ կ'ընեն: Մեր բերանները այնքան փափուկ են որ, եթէ անոնք չարաչար կամ տղէտ գործածութեամբ խանգարուած չըլլան, հեծեալին ձեռքին ամենափոքր շարժումներն անգամ կը զգան, և անմիջապէս կը հասկընանք թէ ի՞նչ կուզեն որ ընենք: Իմ բերանս երբեք խանգարուած չէ. և կարծեմ այդ պատճառաւ էր որ տիրուհիս զիս նախապատիւ կը համարէր Կոճապղպեղէն, թէեւ ան ալ իմինիս չափ լաւ քալուածք մը ունէր: Վրաս յաճախ կը նախանձէր ան, և կ'ըսէր թէ իր կրթութեան և Լօնտօնի մէջ իր վրայ փորձուած սանձին պատճառաւն էր որ իր բերանը իմինիս չափ կատարեալ չէր: Պարոն Օլիվըր կ'ըսէր. «Խնքզինքդ մի նեղեր այդ կերպով. մեծագոյն պատիւը քուկդ է. զամբիկ մը որ մեր տիրոջ հասակն ու ծանրութիւնը ունեցող մէկը կրնայ իր կըռնակին վրայ կրել, նախանձելու պատճառ պէտք չէ ունենայ: Մենք, ձիերս, մեր բազդին համակերպելու ենք, և այնքան զոհ ու յօժարամիտ ըլլալու ենք, որքան որ լաւ կը վարուին մեզ հետ»:

Շատ անգամ կը զարմանայի թէ ինչո՞ւ Պ. Օլիվըր այնքան կարճ պոչ մը ունէր. հազիւ վեց եօթը բլթաչափ երկայն էր, և ծոպ մը կար ծայրէն կախուած: Պարապոյ օր մը երբ մրգաստանը կը գտնուէինք մէկտեղ, հարցուցի թէ ի՞նչ տեսակ արկածով պոչը կորսնցուցած էր: «Արկած, ըսաւ բարկացած եղանակով մը վրնջելով, արկած չէ, այլ անգութ, ամօթալից, գիտումնաւոր գործ

մը : Երբ փոքր էի , զիս տարին տեղ մը , ուր այն տեսակ անգութ գործեր կը կատարուէին . զիս լաւ մը կապեցին , անանկ որ չէի կրնար տեղէս չարժիլ . յետոյ եկան իմ գեղեցիկ , երկայն սոյս կտրեցին և առին տարին» :

«Ի՞նչ ահուկի բան» , պոռացի :

«Ահուկի , անշուշտ ահուկի , բայց ցաւը չէր անպատեհութիւնը . ամէնէն անտանելին սա էր որ չպիտի կրնայի կողերս եւ ետեւի սրունքներս խայքող ճանճերը վանել : Դուք որ պոչ ունիք , առանց խորհելու անմիջապէս կը վանէք զանոնք և չէք կրնար գաղափար մը ունենալ թէ ի՞նչ մեծ տանջանք մըն է երբ անոնք կուգան վրադ կը թառին և կը խայթեն , անդադար կը խայթեն , ու դուք չէք կրնար ազատիլ անոնց ձեռքէն» :

«Ի՞նչ էր ուրեմն քեզ հետ այդպէս վարուելու նպատակին» , հարցուց Կոճապղպեղ :

«Նորոյթ , պատասխանեց ծերունի ձին ոտքը գետինը զարնելով , նորոյթ . գիտե՞ս թէ ինչ կը նշանակէ ասիկա : Իմ ժամանակս՝ աղնիւ սերունդէ ձի մը չկար , որուն պոչը այդպէս ամօթալի կերպով կարճեցուած չլլար , իբր թէ ամենաբարին Աստուած որ մեզ ստեղծած է , չգիտնար թէ ի՞նչ բանի պէտք ունինք և ի՞նչ բան ամէնէն աւելի վայելուչ է մեզի» :

«Կ'երեւայ թէ նորոյթի պատճառաւ էր որ բերնիս անցուցին այն ահուկի սանձը , որով այնքան ստանձեցին զիս Լօնտօնի մէջ» , ըսաւ Կոճապղպեղ :

«Տարակոյս մի՞ ունենար , իմ կարծիքովս նորոյթը աշխարհիս ամէնէն ամբարիշտ բաներէն մէկն է : Դիտէ թէ ի՞նչ կերպով կը վարուին շուներուն հետ . անոնց պոչերը կը կտրեն որպէս զի աշխոյժ երեւան . անոնց փոքրիկ սիրուն ականջներն ալ կը կտրեն , պղտիկ կէտերու կը վերածեն , որպէսզի արթուն թուին : Սիրելի ընկեր

մը ունէի ատենօք, գորչագոյն որտի շուն մը: Այնքան կը սիրէր զիս որ միշտ իմ խցիկիս մէջ կը քնանար, մտուրին տակ, և հոն հինգ հատ ամենասիրուն ձագուկներ ծնաւ: Անոնցմէ և ո՛չ մէկը խեղդեցին, որովհետեւ արժէքաւոր տեսակէ էին. որքա՛ն երջանիկ էր զանոնք իր քովը ունենալով: Նրբ անոնց աչքերը բացուեցան և հոս հոն սկսան սողոսկիլ, խիստ սիրուն տեսարան մը կը ներկայացնէին: Բայց օր մը մայրը եկաւ և զանոնք առաւ տարաւ: Կը կարծէի թէ կը վախնար որ զանոնք կը կոխոտեմ:

«Բայց այդպէս չէր. իրիկունը խեղճ մայրը զանոնք իրենց տեղը բերաւ նորէն, մէկիկ մէկիկ իր բերանը առած. բայց ալ նոյն երջանիկ ձագուկները չէին, բոլորն ալ արիւնկուայ էին ու սիրտ չդիմանալու չափ կ'ոռնային: Անոնց ամէնուն ալ պոչէն մաս մը կտրեր էին. իրենց ականջներուն կակուղ մասն ալ ամբողջովին կտրուած էր: Ինչպէ՛ս իրենց մայրը լղեց զիրենք, և այնքա՛ն տխուր կ'երեւար զժքաղդ արարածը: Նրբեք չեմ մոռնար այդ տխուր տեսարանը: Ժամանակ անցնելէ վերջ բուժուեցան և իրենց ցաւը մոռցան, բայց իրենց ականջին սիրուն կակուղ այն մասը, որ անտարակոյս սահմանուած էր իրենց այդ գործարանին փափուկ մասերը փոչիէ ու վրտանդէ պաշտպանելու, կորսուած էր անդարձ կերպով: Ինչո՞ւ իրենց զաւակներուն ականջներն ալ չեն կտրեր որ անոնք ալ աշխոյժ երեւան, ինչո՞ւ իրենց քիթերուն ծայրը չեն կտրեր որ արիասիրտ երեւան: Այնչափ իրաւացի է մէկը որքան միւսը: Ի՞նչ իրաւունք ունին Աստուծոյ ստեղծած արարածները այսպէս խոշտանդելու ու խաթարելու»:

Պ. Սիւլըր, թէև այնքան հեզ էր, բայց կրակոտ մէկն էր: Իր բոլոր ըսածները նորութիւններ էին ինծի

համար , և այնքան ալ սոսկալի որ կը զգայի թէ անսովոր դառն զգացում մը կը ծնէր սրտիս մէջ մարդոց նկատմամբ : Անշուշտ Կոճապղպեղ խիստ զրգուռած էր . իր գլուխը անկեց , աչքերը բոցավառ , և ռնգունքները լաւած յայտարարեց թէ մարդիկ զազանաբարոյ և պինդգլուխ են :

«Ո՞վ է որ պինդգլուխ կ'ըսէ» , ըսաւ Գեղասարունգ , որ դեռ նոր կը վերադառնար . «Ո՞վ է որ պինդգլուխ կ'ըսէր . անվայել բառ մըն է ատիկա» :

«Անվայել բառերը անվայել բաներու համար չինուած են» , ըսաւ Կոճապղպեղ , և Պ . Օլիվերի պատմածները կրկնեց անոր :

«Շատ ձիշդ է , ըսաւ Գեղասարունգ տխրութեամբ . և ես , նախապէս զտնուած տեղս յաճախ տեսած եմ այդ շուներուն վրայ փորձուած նմանօրինակ անգթութիւններ : Բայց այդպիսի բաներու վրայ չպիտի խօսինք հոս : Գիտէք որ մեր տէրը , Յակոբոս և Յովհաննէս միշտ բաւրութեամբ կը հողան մեզ , և այսպիսի տեղի մը մէջ մարդոց հակառակ խօսիլը ապերախտութիւն կ'երեւայ : Պէտք չէ մոռնալ թէ բարի տէրեր ու բարի ձիապաններ կան մերիններէն զատ , թէև անտարակոյս մերինները լաւագոյններն են» :

Գեղասարունգին այդ խմաստուն խօսքերը , որոնց մէնք ալ համամիտ էինք , բոլորովին հանգարտեցուցին մեզ , մասնաւորաբար Պ . Օլիվերը , որ կաթոգին կը սիրէր իր տէրը : Ուրիշ նիւթի մը դառնալու համար , հարցուցի թէ մեր աշապահներուն օգուտը ի՞նչ է :

«Օգուտ մըն ալ չունին» , ըսաւ Պ . Օլիվեր :

«Այնպէս կը կարծուի թէ , ըսաւ մեր ընկերներէն մէկը , աշապահ դներով ձիերը չեն վախնար , չեն խրաչիր և արկածներու տեղի չեն տար» :

«Ինչո՞ւ ուրեմն հեծնելու ձիերուն, մանաւանդ տիկիններուն հեծած ձիերուն գլխուն վրայ ալ աչապահ չեն դներ», հարցուցի :

«Պատճառը նորոյթն է, պատասխանեց . կ'ըսեն թէ ձին իր ետեւէն եկած կառքին կամ սայլին անիւները տեսնելով կրնայ սարսափիլ և փախչիլ, թէեւ անշուշտ իրենց հեծած ձին ալ այդպիսի անիւներ կը տեսնէ փողոցներու մէջ : Իրաւ է որ երբեմն վտանգաւոր ըլլալու չափ կը մօտենան, բայց մենք չենք խրաչիր ու փախչիր, մենք վարժուած ենք անոնց, և գիտենք թէ ի՞նչ են . և եթէ բնաւ աչապահ ալ չունենայինք, երբեք անոնց պէտքը չպիտի գզայինք : Շատ աւելի աղէկ է ամէն բան ամբողջովին տեսնել և գիտնալ թէ ի՞նչ են, քան միայն անոնց մէկ մասը նշմարել : Անշուշտ եղած են ջղային ձիեր որոնք վնասուած կամ ահաբեկած են մատղաշ եղած ատեննին . այդ տեսակները կրնայ ըլլալ որ աչապահի պէտք ունենան, բայց որովհետեւ ես երբեք ջղային եղած չեմ, չեմ կրնար այդ մասին կարծիք յայտնել» :

«Աչապահները վտանգաւոր են գիշեր ատեն, ըսաւ Պ . Օլիվըր : Մենք, ձիերս, մութին մէջ մարդոցմէ շատ աւելի լաւ կը տեսնենք, և շատ մը վտանգներ չպիտի պատահէին, եթէ ձիերուն տեսութիւնը մասամբ խափանուած չըլլար : Կը յիշեմ որ երկու ձիերէ քաշուած կառք մը գիշեր ատեն կը վերադառնար, քանի մը տարիներ առաջ, և կ'անցնէր ագարակապանի մը տանը մօտէն, ուր ճամբան շատ հեռու չէ լճակէն : Անիւները եղերքին շատ մօտեցան և կառքը ջուրին մէջ գլորեցաւ . երկու ձիերն ալ խեղդուեցան և կառապանն ալ հաղիւ աղատեցաւ : Անշուշտ այս արկածէն վերջ հաստատուն ճերմակ վանդակորմ մը գրուեցաւ, որ կրնար դիւրաւ տեսնուիլ . բայց եթէ այն ձիերուն աչքերը մասամբ մը գոցուած

չըլլային , իրենք իրենցմէ պիտի հեռանային եղերքէն , և արկածը չպիտի պատահէր : Երբ ձեր հոս գալէն առաջ մեր տիրոջ կառքը գլորեցաւ , ըսին թէ ձախ կողմի լապտերը մարած ըլլալուն՝ Յովհաննէս չտեսաւ այն խոշոր ծակը , զոր ճամբան շինողները բաց թողած էին . իրօք ալ այդ էր պատճառը : Բայց եթէ ձին աչապահ ունեցած չըլլար , ինք պիտի տեսնէր այդ ծակը , նոյն իսկ առանց լոյսի , և այնքան իմաստուն ձի մըն էր , որ պիտի գիտնար վրտանդէն խուսափիլ : Հետեւանքը այն եղաւ որ ինք բաւական վնասուեցաւ , կառքը կոտրեցաւ , և ոչ ոք զիտէ թէ ինչպէ՞ս եղաւ որ Յովհաննէս ազատեցաւ :»

Մեր միտքերը սկսած էին դարձեալ դառնանալ , երբ Գեղասրունգ իմաստուն երեւոյթով մը ըսաւ .

«Գաղտնիք մը պիտի պիտի ըսեմ ձեզի . ես անանկ կը կարծեմ թէ Յովհաննէս չախորժիր աչապահներէն . օր մը տէրն ու ինքը այդ մասին կը խօսէին իրարու հետ : Տէրը կ'ըսէր որ ձիերը անգամ մը վարժուեր են անոնց , կրնայ վտանգաւոր ըլլալ զանոնք զանց ընելը . Յովհաննէս ալ կ'ըսէր թէ աւելի աղէկ պիտի ըլլար որ բոլոր մարուկները առանց աչապահի կրթուէին , ինչպէս սովորութիւն է քանի մը օտար երկիրներու մէջ : Չյուսահատինք ուրեմն , և բոլորս մէկտեղ մրգաստանին միւս ծայրը վազենք : Կ'երեւայ թէ հովը քանի մը խնձոր թափեր է գետինը . ուրիշ կենդանիներ պիտի ուտեն , աւելի լաւ չէ՞ որ մենք երթանք ուտենք» :

Գեղասրունգին ըսածին հակառակիլ կարելի չէր :

Այսպէս մեր երկար խօսակցութիւնը դադրեցուցինք , և ոգեւորուեցանք կրծելով քանի մը շատ համեղ խնձորներ , որոնք հոս հոն խոտերուն վրայ ինկած էին :

ՓԼՈՒԽ ԺԱ.

Պ Ա Ր Զ Խ Օ Ս Ք Ե Ր

Որչափ երկար ապրեցայ Պէրթուլիքի մէջ, այնքան աւելի հպարտ ու երջանիկ կը զգայի ինքզինքս, այսպիսի տեղ մը գտնուելուս համար: Ամէն անոնք որ կը ճանչնային մեր տէրն ու տիրուհին, կը յարգէին զանոնք. մարդասէր էին ամէն մէկուն ու ամէն բանի հանդէպ, ո՛չ միայն մարդոց ու կիներու, այլ և ձիերու ու էջերու, շուներու ու կատուներու, ոչխարներու և թռչուններու հանդէպ: Զկար կեղեքուած կամ չարաչար գործածուած արարած մը որ անոնց պաշտպանութիւնը խնդրէր ի զուր. իրենց սպասաւորներն ալ այդ օրինակին կը հետեւէին: Երբ լսէին որ գիւղի աղոցմէն որ և է մէկը անգլթութեամբ վարուեր է որ և է կենդանիի հետ, անպատճառ կ'ազդարարէին որ չկրկնէ այդ չարութիւնը:

Աղնուականը և ազարակապան Կրէյ մէկտեղ աշխատած էին աւելի քան քսան տարիներ՝ արգիլելու համար երեսի սանձին գործածութիւնը, որ մեր կողմերէն գրեթէ անհետացած էր: Երբեմն, երբ մեր տիրուհին նշմարէր ծանրաբեռնեալ ձի մը, իր կառքը կը կեցնէր, զուրս կ'եկէր, ձիապանը կը խրատէր իր քաղցր ու լուրջ ձայնովը, և կը ջանար ցոյց տալ անոր թէ որքան յիմար ու անգութ բան մըն էր ըրածը:

Զեմ կարծեր որ ու է մէկը կարենար զիմադրել մեր տիրուհիին: Երանի՜ թէ բոլոր տիկիկներն ալ անոր պէս ըլլային: Մեր տէրն ալ երբեմն խստիւ կը յանդիմանէր տմարդիները: Կը յիշեմ որ առաւ մը վրաս հեծած տուն կը վերադառնար, երբ տեսանք հուժկու մարդ մը որ

փոքրիկ ձիու մը լծուած թեթեւ կառքի մը մէջ նստած դէպի մեր կողմը կու գար: Ճիշտ երբ դարաստանին մօտեցաւ, փոքրիկ արարածը անոր կողմը դարձաւ. մարդը, առանց բառ մը արտասանելու, ձիուն գլուխը մէկ կողմ դարձուց այնքան ուժով ու անակնկալ կերպով, որ գրեթէ գետին ձգեց զայն: Երբ ինքզինքին գալով ճամբան կը շարունակէր, սկսաւ կատաղաբար խարազանել զայն: Ձին դէպի առաջ կը վազէր, բայց մարդուն ջգուտ ձեռքը ետ կը քաշէր զայն, գրեթէ ծնօտը կոտրելու չափ ուժով, մինչդեռ խարազանն ալ իր անգուլթ գործը կը շարունակէր: Անհանդուրժելի տեսարան մըն էր, որովհետեւ գիտէի թէ որչափ ցաւ կը պատճառէր այն փափուկ պղտիկ բերանին: Տէրս բառ մը փսփսաց ինծի, և վայրկեանէ մը անոր քով հասանք:

«Մա՛րդ, պոռաց խիստ ձայնով մը, այդ ձին միսէ և արիւնէ չինուած չէ»:

«Միսէ, արիւնէ և բարկասրտութենէ, պատասխանեց մարդը. չափազանց կը սիրէ իր կամքը, և ստիկա իմ գործիս չի յարմարիր»:

Խօսած ատենը յայտնի էր որ չափազանց գրգռուած էր: Արհեստով որմնադիր էր և յաճախ գործով մեր դարաստանը կու գար:

«Կը կարծէք որ, ըսաւ տէրս, այդ կերպ վարմունքով պիտի կրնա՞ք իրեն սիրել տալ ձեր կամքը»:

«Խելք ընելու և այդ անկիւնը դառնալու չէր. իր ձամբան չիտակ էր», պատասխանեց մարդը բրտօրէն:

«Դուք յաճախ այդ մատաղածիով իմ տունս եկած էք, ըսաւ տէրս, այդ միայն կը ցուցնէ որ յիշողութիւն ու իմացականութիւն ունի խեղճ արարածը: Ինչպէ՞ս գիտնար թէ նօրէն նոյն տեղը չպիտի երթայիք: Բայց բուն խնդիրը այդ չէ: Պէտք է ըսեմ թէ երբեք դժ-

բաղդուլթիւնը ունեցած չեմ տեսներու ձերինէն աւելի
տմարդի ու անգուլթ վարմունք մը մատաղ ձիւ մը
հանդէպ . այդ ընթացքով նոյն խակ ձեր նկարագրին կը
վնասէք : Յիշելու էք նաեւ թէ մենք ամէնքս ալ մեր
գործերուն համեմատ պիտի դատուինք , և մեզմէ հաշիւ
պիտի պահանջուի որչա՛փ մարդոց , այնքան նաեւ կենդա-
նիներու մասին մեր ցոյց տուած ընթացքին նկատմամբ» :

Տէրս կամաց կամաց քչեց զիս դէպի տուն . ձայնին
չեչտէն կը հասկնայի թէ որքա՛ն վիշտ պատճառած էր
իրեն այդ պատահարը : Ան նոյնքան ազատութեամբ կը
խօսէր իր դասակարգին վերաբերող պարոնի մը , որքան
ստորագասներու հետ :

Ուրիշ օր մը , երբ դարձեալ դուրս ելած էինք ,
հանդիպեցանք իր բարեկամներէն մէկուն , գնդապետ
Լանկէյի : Շքեղ զոյգ մը գորշ ձիերէ լծուած կառքի մը
մէջ նստած էր : Քիչ մը ատեն խօսակցելէ վերջ , գնդա-
պետը ըսաւ .

«Ի՞նչ է ձեր կարծիքը իմ այս ձիերուս մասին ,
դուք չատ լաւ կը ճանչնաք ձիերը , կը փափաքիմ ձեր
կարծիքը իմանալ» :

Տէրս քիչ մը ետ մղեց զիս որպէս զի լաւ մը կարե-
նայ դիտել այն ձիերը : «Եղականօրէն չքեղ զոյգ մըն է ,
լաւագոյնը չալիտի կարենայիք գտնել . բայց կը տեսնեմ
որ տակաւին չէք հրաժարեր ձեր սիրական սովորու-
թենէն ու ձեր ձիերը նեղելով անոնց ոյժը կը նուա-
զեցնէք» :

«Ի՞նչ ըսել կուզէք , ըսաւ միւսը . արդեօք երեսի
սանձին կ'ալնարկէք : Գիտեմ որ հակառակ էք ասոր .
բայց խնդիրը հոն է որ ես չատ հաճոյք կը զգամ երբ
ձիերս իրենց գլուխը վեր կը բռնեն» :

«Ես ալ ատկէ կ'ախորժիմ , ըսաւ տէրս , բայց չեմ

ուղեր տեսնել անոնց գլուխը բռնի վեր բռնուած . ամբողջ հաճոյքը այդ կերպով կ'անհետանայ : Դուք զինուորական մըն էք և անտարակոյս կը փափաքիք որ ձեր զօրքերը լաւ երեւան զօրահանդէսներու մէջ , իրենց գլուխը վեր բռնած , Լայն : Բայց ասիկա մեծ կարեւորութիւն չափի ունենար , եթէ անոնց գլուխը ետեւի կողմէն տախտակի մը կապուելով միայն այդպէս բարձր կեցած ըլլային : Զօրահանդէսներու միջոցին այնքան մեծ վեաս մը չափի ծագէր ատկէ , թէ և յոգնութիւն ու նեղութիւն պիտի պատճառէր խեղճերուն : Բայց կարելի՞ էր այդպիսի վիճակ մը ունենալ թշնամիին դէմ յարձակման պահուն , ուր այնքան պէտք ունին ազատ շարժումի և իրենց ամբողջ ոյժին : Զեմ կարծեր որ այդ կերպով յաղթութիւնը ձեղի մնար : Ծիշդ միեւնոյնն է ձիերու մասին . զանոնք կը նեղէք , կը ճնշէք և այդ կերպով անոնց ոյժը կը պակսեցնէք , չէք թոյլ տար որ իրենց բոլոր զօրութիւնը գործածեն իրենց աշխատութեան մէջ , և այդ պատճառաւ չարաչար կը գործածեն իրենց յօդուածներն ու մկանները , որոյ աւելի կը մաշին : Տարակոյս մի ունենաք որ ձիերը սահմանուած են իրենց գլուխը ազատ ունենալու , այնքան ազատ որքան մարդոց գլուխը , և եթէ քիչ մը աւելի ողջմտութեամբ գործենք ու քիչ մը նուազ կարեւորութիւն ընծայենք նորոյթին , պիտի տեսնենք որ շատ բաներ աւելի դիւրին պիտի դառնան :

«Ասկէ զատ , դուք ալ , ես ալ զիտենք որ եթէ ձին սխալ քայլ մը առնէ , շատ աւելի դժուարաւ կրնայ ինքզինքը ազատել եթէ իր գլուխն ու վիզը դէպի ետ կապուած են» :

«Կարծեմ թէ տեսականօրէն իրաւունք ունիք , ըստան , բայց ձեր ըսածին վրայ պիտի մտածեմ :» Այսպէս բաժնուեցան :

ՓԼՈՒՆ ԺԲ.

ՓՈԹՈՐԿԱՆԻՅՈՐ ՄԸ

Աչնան վերջերը տէրս ստիպուած էր երկար ճամբորդութիւն մը ընել գործի մը պատճառով։ Պզտիկ կառքին լծեցին զիս, և Յովհաննէս իր տիրոջը ընկերացաւ։ Ես միշտ կը սիրէի այդ կառքը. թեթեւ էր ու բարձր անիւներն ալ շատ հաճելի կերպով կը դառնային. շատ անձրեւ եկած էր, զօրաւոր հով մը կը փչէր և չոր տերեւները ճամբուն վրայ կը տեղային։ Ուրախ զուարթ կը յառաջանայինք մինչեւ որ ցած փայտէ կամուրջին հասանք։ Փետին եզերքները բաւական բարձր էին, և կամուրջը մէկ կողմէն միւսը կ'երկարէր ուղիղ կերպով, այնպէս որ մէջտեղը, եթէ գետը յորդած ըլլար, ջուրը գրեթէ մինչեւ տախտակներուն կը հասնէր. բայց մարդիկ փոյթ չէին ըներ, որովհետեւ երկու կողմը զօրաւոր երկաթեայ վանդակներ կային։

Պահապանը ըսաւ որ գետը արագ արագ բարձրանալու վրայ էր, և կը վախնար որ վտանգաւոր պիտի ըլլար գիշերը։ Մարգագետիններէն շատերը արդէն ջուրով ծածկուած էին, և ճամբուն մէկ ցած մասին մէջ մինչև ծունկերս կը հասնէր ջուրը։ Յատակը հաստատ էր և տէրս ալ մեղմութեամբ քչեց. այսպէս ապահով անցանք։

Երբ քաղաքը հասանք, լաւ ճաշ մը ըրի, և որովհետեւ տիրոջս գործը շատ ժամանակ դրաւեց, կէս օրէն վերջ ուշ ատեն ճամբայ ելանք տուն դառնալու։ Հովը աւելի սաստկացած էր, և լսեցի որ տէրս կ'ըսէր Յովհաննէսին թէ երբեք այնքան սաստիկ փոթորկի մը միջոցին դուրսը գտնուած չէր։ Իմ ալ կարծիքս այն էր,

երբ անտառին եղերքն ի վեր կ'անցնէինք, ուր թանձր ձիւղերը մատաղ ցօղուններու պէս կը տատանէին, և ահաւրի ազմուկ մը կը հանէին:

«Երանի՛ թէ ապահով անտառէն անցնէինք», ըսաւ տէրս:

«Այո՛, պատասխանեց Յովհաննէս, շատ հաճելի բան մը չպիտի ըլլար, եթէ այս ձիւղերէն մէկը վրանիս գլորէր»:

Հազիւ թէ այս բառերը արտասանած էր, երբ լսեցինք ճռնչիւն մը և ճեղքուելու ազմուկ մը, և միւս ծառերուն մէջէն ահազին ժխորով մը գահավիժելով վար գլորեցաւ կաղնի մը արմատախիլ, և ճամբուն վրայ ձիւղ մեր ոտքերուն առջեւ ինկաւ: Չեմ կրնար ըսել թէ սարսափահար չեղայ. հանդարտ կեցայ և կարծեմ սկըսայ դողալ. անշուշտ չիախայ. ստացած կրթութեանս հակառակ էր այդպիսի ընթացք մը: Յովհաննէս անմիջապէս ցատկեց և եկաւ գլխուս քով կեցաւ:

«Հազիւ հաղ ազատեցանք, ըսաւ տէրս. ի՞նչ ընելու ենք հիմայ»:

«Չենք կրնար, տէր իմ այդ ծառին վրայէն կամ քովէն անցնիլ: Մեր միակ ընելիքն է ետ դառնալ մինչև լայն ճամբան, և վեց մղոնէ աւելի տեղ երթալու ենք նորէն փայտէ կամուրջին հասնելու համար: Փամանակը շատ անցած պիտի ըլլայ, բայց դեռ թարմ են ձիւռն ու ժերը»:

Այսպէս ետ դարձանք. բայց երբ կամուրջին հասնեց, ալ գրեթէ բոլորովին մթնած էր: Կրնայինք նըշմարել սակայն թէ ջուրը անոր մէջտեղը հասած էր. բայց որովհետեւ առիկա յաճախ կը պատահէր, երբ առատօրէն անձրեւէր, տէրս կանգ չառաւ: Արագ արագ առաջ

կ'երթայինք, բայց այն վայրկեանին ուր ոտքս կամուրջին առաջին մասին դառաւ, վստահ էի թէ վտանգաւոր բան մը կար: Չէի համարձակեր աւելի առաջ երթալ. յանկարծ կանգ առի: «Քալէ, Գեղեցիկս», ըսաւ տէրս, և խարազանի թեթեւ հարուած մը տուաւ, բայց չէի համարձակեր շարժիլ: Աւելի սաստիկ հարուած մը տուաւ. տեղէս ցատկեցի, բայց առաջ երթալու համարձակութիւնը չունէի:

«Հոս վտանգաւոր բան մը պատահած ըլլալու է, տէր իմ», ըսաւ Յովհաննէս և կառքէն վար ցատկեց: Յետոյ գլխուս մօտ գալով չորս բոլորը դիտեց: Զանազ գլխ դէպի առաջ առաջնորդել: «Քալէ Գեղեցիկս, ինչ ունիս», կ'ըսէր: Անշուշտ չէի կրնար միտքս բացատրել, բայց վստահ էի որ կամուրջը ապահով չէր:

Ճիշդ այդ վայրկեանին կամուրջին պահապանը միւս կողմէն դուռնէն դուրս սլացաւ և խելագարի մը պէս լապտերը ուժգին տատանելով՝ «Կեցէք, կեցէք», պուռաց իր բոլոր ուժովը:

«Ինչ կայ», գոչեց տէրս:

«Կամուրջը խորտակուած է մէջտեղը, և ջուրերը մէկ մասը քշեր տարեր են. եթէ փորձէք վրայէն անցնիլ, ջուրերուն մէջ պիտի գլտորիք»:

«Փառք Աստուծոյ», ըսաւ տէրս:» «Սիրուն Գեղեցիկս», ըսաւ Յովհաննէս, և սանձէս բռնելով մեղմութեամբ գլխ տարաւ գետեղերքի աջ կողմի ճամբան: Արեւը բաւական տաեմէ ի վեր մարը մտած էր, հովը մեղմացած կ'երեւար ծառը գլորելէն ի վեր: Հետզհետէ աւելի կը մթնէր: Հանդարտութեամբ կը յառաջանայի, և անխնեւուն աղմուկը հազիւ լսելի կ'ըլլար կակուղ ճամբուն վրայ: Երկար ատեն ո՛չ տէրս և ո՛չ Յովհաննէս խօսք մը ըրին. բայց վերջապէս շատ լուրջ ձայնով մը

սկսան բաներ մը ըսել: Իրենց ըսածներէն շատ բան չէի կրնար հասկնալ, բայց կ'ըսէին թէ եթէ առաջ գացած ըլլայի, հաւանականաբար կամուրջը տեղի պիտի տար, և ձին, կառքը ու իրենք գետը պիտի գլորէին. և որովհետեւ հոսանքը զօրաւոր էր, և մօտերնիս ոչ լոյս կար ո'չ ալ օգնութեան հաւանականութիւն, անտարակոյս ամէնքս ալ պիտի խեղդուէինք: Տէրս կ'ըսէր. «Աստուած մարդոց տուած է բանականութիւն, որով կրնան տեղեակ ըլլալ բաներու, բայց անասուններու տուած է գիտութիւն մը որ բանականութենէ կախում չունի, և իր տեսակին մէջ աւելի արագ ու կատարեալ է. անոր միջոցաւ յաճախ մարդոց կեանքը ազատած են»: Յովհաննէս ալ բազմաթիւ պատմութիւններ պատմեց ձիերու ու չուներու ըրած զարմանալի բաներուն վրայ. իր կարծիքը այն էր որ մարդիկ ըստ բաւականին չեն գնահատեր կենդանիները և չեն ջանար իրենց բարեկամները ընել զանոնք:

Վերջապէս դարաստանին դուռը հասանք, և տեսանք որ պարտիզպանը մեղի կը սպասէր: Ըսաւ թէ մեր տիրունին սաստիկ մտատանջութեան մատնուած էր մուծը կոխելէն ի վեր, կասկածելով որ արկած մը պատահած կ'ըլլայ, և Յակոբոսին հրաման ըրած էր որ ձիու մը վրայ հեծնէ և դէպի փայտէ կամուրջը երթայ իր մասին տեղեկութիւն առնելու համար:

Լոյս մը տեսանք տանը դրան և վերը՝ պատուհանին առջեւ, և երբ մօտեցանք, տիրունին դուռս խոյացաւ պռուզով. «Մհ, անվնաս դարձա՛ք, որքա՛ն անձկութիւն կրեցի ամէն տեսակ բան երեւակայելով: Կը յուսամ թէ որ և է արկած չպատահեցաւ ձեզի:»

«Ո՛չ, սիրելիս, բայց եթէ քու Թուխ Գեղանիս մեզմէ աւելի խմաստուն չըլլար, մենք բոլորս ալ փայտէ

կամուրջին քով գետէն պիտի քշուէինք» : Ասկէ աւելի բան մը չլսեցի . որովհետեւ իրենք տուն մտան և Յովհաննէս ալ զիս ակողմ տարաւ : Ի՛նչ պատուական ճաշ մը տուաւ ինծի այդ գիշերը , պատուական շաղուած թեփ և քիչ մըն ալ ծեծուած լուբիա իմ վարսակիս հետ խառնուած , նաև յարդէ թանձր անկողին մը : Ես ալ չատ ուրախացայ , որովհետեւ խիստ յոգնած էի :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՍԱՏԱՆԱՅԻՆ ԴՐՈՇՄԸ

Օր մը երբ Յովհաննէս և ես մեր տիրոջ մէկ յանձնարարութիւնը կատարելու գացած էինք , և կամաց կամաց տուն կը վերադառնայինք երկայն չիտակ ճամբու մը վրայէն , հեռուէն տեսանք աղայ մը , որ կը ջանար մատաղածիի մը դրան մը վրայէն ցատքել տալ : Մատաղածին կը մերժէր , և աղան անգլթօրէն կը խարազանէր զինքը : Ձին կը խրտչէր . դարձեալ կը խարազանէր բայց ի զո՛ւր : Այն ատեն տղան վար իջաւ ու լաւ մը ծեծեց զինքը և գլուխին հարուածներ իջեցուց : Յետոյ նորէն կռնակը ելաւ և փորձեց դրան վրայէն ցատքել տալ անոր , անդադար իր կրունկովը հարուածելով անխընայ : Բայց մատաղածին միշտ կը յամառէր : Երբ իրենց մօտեցանք , ձին գլուխը ծռեց , կրունկները վեր նետեց և աղան մօտակայ ցանկի մը վրայ գլորեց . յետոյ սանձը իր գլուխին վրայ տատանելով դէպի տուն վաղեց սրարչաւ : Յովհաննէս բարձրաձայն խնդաց : «Շատ ալ աղէկ ըրաւ» , ըսաւ :

«Եկուր , պուռաց տղան փուշերուն մէջ տառապելով , եկո՛ւր և զիս ազատէ՛» :

«Կարծեմ դուն քու արժանի տեղդ ես , ըսաւ Յովհաննէս , և կարելի է եթէ քիչ մը փուշերէն ճանկուիս , պիտի սորվիս չստիպել մատաղ ձի մը որ չափազանց բարձր դրան մը վրայէն ցատկէ» : Այս ըսելով Յովհաննէս իր ճամբան շարունակեց : «Այնպէս կը կարծեմ թէ այդ տղան ստախօս է ինչպէս անգութ : Ագարակապանին տանը քովէն անցնինք , և իր մասին տեղեկութիւն տանք եթէ հարցնող մը ըլլայ» : Այսպէս դէպի աջ դարձանք և քիչ ատենէն տանը քով հասանք : Ագարակապանը աճապարանօք դէպի ճամբան կուգար , և իր կինն ալ դրանը առջև կանգնած էր վախցած կերպարանքով մը :

«Տղաս տեսա՞ք , հարցուց , իմ սև մատաղածիս հեծած դուրս ելաւ ժամ մը առաջ . կենդանին ճիշդ հիմայ ետ եկաւ առանց իրեն» :

«Աւելի աղէկ է որ ոչ մէկը հեծնայ իր վրայ , եթէ այդպէս չարաչար պիտի դործածէ զինքը , պարո՛ն» , ըսաւ Յովհաննէս :

«Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք ,» հարցուց ագարակապանը :

«Զեր տղան անգլթաբար կը խարազանէր , և կը հարուածէր , կը տանջէր խեղճ կենդանին , որովհետեւ չէր ցատկեր դրան մը վրայէն որ չափազանց բարձր էր իրեն համար : Զին շատ լաւ վարուեցաւ , և ո ե է մոլութիւն ցոյց չտուաւ , բայց վերջապէս իր ետեւի սրունգներուն վրայ բարձրացաւ և տղան մէկ կողմ հետեց ցանկին մէջ : Ինձմէ ինզրեց որ օգնեմ իրեն , բայց կը յուսամ որ ներողամիտ պիտի դառնուիք ինծի , պարոն , երբ ըսեմ թէ ինքզինքս արամաղիր չզգացի օգնելու իրեն : Ոսկորը չկտրեցաւ , միայն փուշերէն պի-

տի վիրաւորուի : Ես ձիերը կը սիրեմ և շատ կը ցաւիմ երբ կը տեսնեմ որ մէկը չարաչար կը գործածէ զանոնք : Խելացութիւն չէ այնչափ գրգռել կենդանի մը որ ստիպուի իր կրունկները գործածել . առաջին անգամը վերջինը չըլլար» :

Այս միջոցին մայրը սկսաւ պոռալ . «Ո՛հ իմ խեղճ զաւակս , վազեմ իրեն քով , անշուշտ վնասուած ըլլալու է» :

«Աւելի աղէկ է որ դուն տուն երթաս , կնիկ , ըսաւ ագարակապանը . մեր տղան այսպիսի դատի մը պէտք ունէր : Այս ո՛չ առաջին և ո՛չ երկրորդ անգամն է որ չարաչար կը գործածէ այդ կենդանին . ալ չպիտի համբերեմ : Շատ շնորհակալ եմ ձեզ պարոն , երթաք բարով» :

Այսպէս մենք մեր ճամբան չարունակեցինք : Յովհաննէս ինքնիրեն կը ծիծաղէր : Յակոբոսին ալ պատմեց եղածը . ան ալ խնդաց և «Շատ ալ աղէկ եղեր է ըսաւ , ես այդ տղան կը ճանչնայի դպրոցը եղած ատենը : Շատ հպարտ էր , որովհետեւ ագարակապանի մը որդին էր : Պզտիկ տղաքը կը նեղէր : Անշուշտ մենք մեծ տղաքներ չէինք ներեր իրեն : Թէ՛ դպրոցին մէջ և թէ խաղի ատեն իրեն կը հասկցնէինք որ խտրութիւն չկայ ագարակապանին ու աշխատաւորին զաւակներուն մէջ . լաւ կը յիշեմ , որ մը տեսայ զինքը պատուհանի մը առջև կանգնած . ճանճ կը բռնէր և թեւերնին կը կտրէր : Յանկարծ հարուած մը տուի ականջին և գետին տապալեցի զինքը : Թէև բարկացած էի , բայց սկսայ վախնալ իր պոռչտութիւնը լսելով : Տղաքը վազեցին եկան խաղի դաշտէն և դասատուն ալ աճապարելով եկաւ տեսնելու թէ ո՞վ էր պոռացողը : Անշուշտ ես ազատօրէն և ճշգրտէն պատմեցի թէ ի՞նչ ըրած էր և ինչո՞ւ . ճանճերն ալ ցոյց տուի .

ումանք ճգմուած էին , ումանք ալ անօգնական կը սողա-
յին պատուհանին չըջանակին վրայ : Մեր դասապուին
այնչափ բարկանալը երբեք տեսած չէի անկէ առաջ . բայց
որովհետեւ տղան տակաւին կը հեծեծէր ու կ'աղաղա-
կէր , կատարեալ վախկոտի մը պէս , անոր այդ կարգի
պատիժ չտուաւ այլեւս , բայց բոլոր այդ կէս օրէն վերջ
աթոռակի մը վրայ ոտքի վրայ կեցուց զինքը , և ըսաւ
թէ ամբողջ չաբաթ մը իրեն արգիլուած պիտի ըլլար
խաղալ ուրիշ տղոց հետ : Յետոյ բոլոր տղոց լուրջ կեր-
պով խօսեցաւ անգլթութեան մասին և ցոյց տուաւ թէ
որքան կարծրասիրտ և որքան վատասիրտ բան մըն էր
տկարին ու անօգնականին վնասելը : Բայց ինչ որ ամէնէն
աւելի ազդեց իմ վրաս , այն ըսածն էր թէ «Անգլթու-
թիւնը սատանային յատուկ դրոշմն է , և երբ կը տես-
նենք մէկը որ հաճոյք կը զգայ անգլթութենէ , գիտենք
թէ որո՞ւ կը վերաբերի , որովհետեւ սատանան մար-
դասպան մըն է սկիզբէն և չարչարող մինչեւ վերջը :
Միւս կողմէ երբ կը տեսնենք մարդիկ որ կը սիրեն
իրենց ընկերը և գորովոտ են մարդոց ու կենդանիներու
հանդէպ , գիտենք որ այդ ալ Աստուծոյ դրոշմն է ,
որովհետեւ Աստուած սէր է» :

«Ձեր վարժապետը ասկէ աւելի մեծ ճշմարտութիւն
մը չէր կրնար ձեզի տրվեցնել , ըսաւ Յովհաննէս . յա-
ռանց սիրոյ կրօնք չըլլար , և մարդիկ կրնան ուզածնուն
չափ խօսիլ իրենց կրօնքին վրայ , եթէ իրենց կրօնքը չի
սորվեցնէր իրենց բարի ու գլթոտ ըլլալ մարդոց ու կեն-
դանիներու հանդէպ , կեղծիք մըն է անշուշտ» :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՅԱԿՈԲՈՍ ՀԱՌԻՐԸՏ

Դեկտեմբերի սկիզբները , առտու մը Յովհաննէս զիս մտուրիս քով տարած էր օրուան մարզանքներէն վերջ և իմ վերարկուս վրաս կապելու զբաղած էր . Յակոբոս քիչ մը վարսակ առած ներս գալու վրայ էր , երբ տէրը ախոռ մտաւ : Լուրջ կերպարանք մը ունէր և բաց նստմակ մը կար ձեռքը :

Յովհաննէս զիս թողուց , գտակը հանեց և հրամաններ ընդունելու պատրաստուեցաւ :

«Բարի լոյս , Յովհաննէս , ըսաւ տէրը , կ'ուզեմ գիտնալ թէ Յակոբոսին մասին որ և է գանգատ ունիս» :

«Գանգա՛տ , տէր իմ , ոչ , ես որ և է գանգատ չունիմ իր մասին» :

«Իր գործը ժրութեամբ կը կատարէ՞ , և յարգանքով կը վարուի՞ քեզի հետ» :

«Այո՛ , տէր իմ , միշտ» :

«Երբեք տեսա՞՞մ ես որ իր գործին մէջ թերանայ , երբ կ'ունակզ դարձուցած ըլլաս» :

«Երբեք , տէր իմ» :

«Շատ լաւ , բայց ուրիշ հարցում մըն ալ ունիմ . պատճառ չունի՞ս կասկածելու թէ երբ ձիերը դուրս կը հանես գանոնք պտտցնելու և կամ յանձնարարութիւն մը կատարելու ատեն , իր ծանօթներուն հետ խօսելու համար կանգ չառներ , կամ ասոր անոր տունը կը մտնէ , ու ձիերը դուրսը կը թողու» :

«Ո՛չ , տէր իմ , այդպիսի կասկած մը բնաւ չունիմ , և եթէ մէկը այդպիսի խօսքեր ըսած է Յակոբոսին մա-

սին , չեմ կրնար հաւատալ , մինչեւ որ վկաներով չհաստատուի : Ինծի չի վերաբերիր ըսել թէ ո՞վ է որ այդպէս Յակոբոսին համբաւը աղարտել ուզած է , բայց ես կրնամ վկայել , տէր իմ , թէ իրմէ աւելի կանոնաւոր , հաճոյակատար , պարկեշտ , ուշիմ աշխատաւոր մը ունեցած չենք երբեք այս ախոռին մէջ : Ես կրնամ վստահիլ իր խօսքին ու իր գործին . ձերուն հետ խեղացութեամբ ու քաղցրութեամբ կը վարուի , և շատ նախապատիւ կը սեպեմ ձերը իր խնամքին յանձնել քան թէ զարդարուն գլխարկներով ու համազգեստով կարգ մը մարդոց զորս կը ճանչնամ) :

Տէրը բոլոր ատենը անշարժ կեցած էր և ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր , բայց երբ Յովհաննէս խօսքը լմնցուց , ժպիտով մը դարձաւ Յակոբոսին , որ դեռ դրան առջեւ կեցած էր , և ըսաւ .

«Յակոբոս , աղաս , հոս եկուր : Շատ ուրախ եմ որ Յովհաննէս ալ ինծի հետ համակարծիք է քու մասիդ : Յովհաննէս զգուշաւոր մէկն է , և ամէն ատեն զիւրին չէ մարդոց մասին իր ունեցած կարծիքը խմանալ իրմէ . այդ պատճառաւ էր որ այս կողմնակի միջոցին զիմեցի , որպէս զի շուտով իմանամ ինչ որ կ'ուզէի իմանալ : Հիմայ ուրեմն բուն գործին գանք : Ես նամակ մը ստացած եմ իմ քեռայրէս , կը փափաքի որ հաւատարիմ ձիապան մը գտնեմ իրեն՝ քսան քսանրմէկ տարեկան , որ իր գործին տեղեակ ըլլայ : Իր ծերունի կառապանը , որ երեսուն տարի ապրած է իրեն հետ , հետզհետէ կը տկարանայ , և մէկը կը փնտռէ որ անոր հետ աշխատի , և անոր վարժուի , և երբ ծերունին հանգստեան կոչուի , ետքը անոր տեղը անցնի : Շաբաթը լիրայի մը չափ պիտի ստանայ առաջին անգամ , ձեռք մը գործի հազուստ , ձեռք մը կառապանի մաքուր հագուստ , պառկելու սենեակ մը

և օգնական մանչ մը : Քեռայրս բարի մարդ մըն է , և եթէ այդ տեղը կարենաս մտնել , լաւ սկզբնաւորութիւն մը կ'ըլլայ քեզի համար : Քեզմէ բաժնուիլ չեմ ուզեր , և գիտեմ որ եթէ մեկնիս , Յովհաննէս իր աջ բազուկը կորսնցուցած պիտի ըլլայ» :

«Իրաւ այդպէս է , տէր իմ , ըսաւ Յովհաննէս . բայց ես իր բազուկն արգելք ըլլալ չեմ ուզեր բնաւ» :

«Քանի՞ տարեկան ես , Յակոբոս» , հարցուց տէրը :

«Տասներկն տարեկան պիտի ըլլամ Մայիսին , տէր իմ» :

«Շատ երիտասարդ ես տակաւին . այնպէս չէ՞ , Յովհաննէս» :

«Այո՛ , տէր իմ , շատ երիտասարդ , բայց չափահաս մարդու մը չափ կանոնաւոր է և զօրաւոր , և թէեւ կառք վարելու մասին դեռ շատ փորձաւորութիւն չունի , բայց շատ զգոյշ և շատ ուշիմ է . տարակոյս չունիմ որ ամենալաւ խնամք պիտի տանի ձերեւոյն» :

«Քու վկայութիւնդ մեծ արժէք ունի , Յովհաննէս , ըսաւ տէրը , որովհետեւ քեռայրս իր նամակին ծայրը կ'աւելցնէ որ եթէ ձեր Յովհաննէսին քով կրթուած մէկը գտնեմ , ուրիշներէ նախապատիւ պիտի սեպեմ զայն : Այսպէս ուրեմն Յակոբոս , տղաս , մտածէ ըսածիս վրայ , մօրդ հետ ալ խորհրդակցէ ճաշի ատեն , և յետոյ որոշումդ ինձ իմացուր» :

Այս խօսակցութենէն քանի մը օրեր վերջ բոլորովին որոշուեցաւ որ Յակոբոս երթայ մեր տիրոջ քեռայրին բնակարանը , հինգ կամ վեց շաբաթէն : Այդ միջոցին կառք վարելու մէջ պիտի մարզուէր կարելի եղածին չափ : Եթէ տիրուհին դուրս չելէր , տէրը ինքը կը վարէր երկանիւ կառքը , բայց հիմայ ով որ ալ ըլլար դուրս ելլողը , Կոճապղպեղը և ես կառքին կը լծուէինք ու Յակոբոս կը վարէր մեզ : Առաջները Յովհաննէս ալ իր քով

կը նստէր կառքին վրայ, իրեն պէտք եղած խրատը տալու համար, բայց վերջը Յակոբոս մինակը կը վարէր կառքը:

Եւ ի՞նչ տեղեր կ'երթար մեր տէրը քաղաքին մէջ, ի՞նչ տարօրինակ փողոցներու մէջէն կ'անցնէր: Անպատճառ կայարան կ'երթար երբ կառախումբը կը հասնէր, և մեծ ու պզտիկ կառքերու բազմութիւն մը կը փորձէին միեւնոյն ատեն կամուրջին վրայէն անցնիլ: Այդ կամուրջին համար լաւ ձիեր ու լաւ կառապաններ պէտք էին, երբ չոգեկառքի զանգակները կը հնչէին, որովհետեւ նեղ էր, և յանկարծ ձամբան դէպ ի կայարան կը ծռէր, և մարդիկ կրնային դիւրաւ իրարու զարնուիլ, եթէ զգոյշ չլլային:

ՔԼՈՒԽ ԺԵ.

ԾԵՐՈՒՆԻ ԶԻԱԴԱՐՄԱՆԸ

Ասկէ վերջ իմ տէրս ու տիրուհիս որոշեցին այցելութիւն տալ քանի մը բարեկամներու, որոնք մենէ գրեթէ քառասունըվեց մղոն հեռու կը բնակէին և Յակոբոս պիտի վարէր կառքը: Առաջին օրը երեսուններկու մղոն ձամբորդեցինք: Քանի մը երկայն ու ցից բլուրներ կային. բայց Յակոբոս այնքան զգուշութեամբ ու խելացութեամբ կը վարէր կառքը, որ մինք բնաւ նեղութիւն չկրեցինք: Զամբուն ամէնէն հարթ մասերուն վրայ կ'առաջնորդէր մեզ, և եթէ վերելքը երկար ըլլար, կառքին անիւները քիչ մը կողմնակի կը բերէր որպէս զի ետ չերթային, և մեզի վայրկեան մը շունչ առնելու պատահութիւն կուտար: Այս պզտիկ նախազգուշութիւնները խիստ

օգտակար են ձիերուն , մասնաւորաբար երբ գորովոտ խօսքեր ալ ըսեն :

Մէկ երկու անգամ կանգ առինք ճամբուն վրայ , և ճիշդ երբ արեւը մարը մտնելու վրայ էր , հասանք այն քաղաքը , ուր գիշերը պիտի անցընէինք : Գլխաւոր պահ-դուրը դացինք , շատ ընդարձակ չէնք մը . կամարի մը տակէն անցանք և մտանք երկար բակ մը որուն ծայրը կը գտնուէին ախոռներն ու կառքերու տեղը : Երկու ձիա-դարմաններ եկան մեզի դուրս հանելու : Գլխաւոր ձիա-դարմանը հաճելի , ժիր , փոքրամարմին մարդ մըն էր , ծուռ սրունգներով և դեղնագոյն գծաւոր բաճկոնով մը : Երբեք մէկը տեսած չէի որ կարենար այնքան շուտով ձիու մը կազմածները քակել : Փայփայելով ու անուշ խօսքերով զիս առաջնորդեց խակոյն ախոռ մը , ուր վեց կամ ութ մսուրներ կային և երկու երեք ձիեր : Միւս մարդը Կոճապղպեղը բերաւ : Յակոբոս մեր քովը կեցաւ , մինչ մեզ կը չիէին ու կը մաքրէին :

Կեանքիս մէջ և ոչ մէկը այնքան շուտ ու այնքան հաճելի կերպով զիս մաքրած էր որքան այդ մարդը : Երբ գործը լմնցուց , Յակոբոս քովս եկաւ և մարմինս չօշափեց , կտակածելով թերեւս որ պէտք եղածին պէս լաւ մաքրուած չէր , բայց իմ մորթիս մետաքսի պէս մաքուր ու ոլորկի էր :

«Այնպէս կը կարծէի որ իմ չարժումներս արագ էր , և Յովհաննէսիները իմիններէս աւելի արագ . բայց մէկը տեսած չէի որ քեզի չափ արագ և միտնգամայն քեզի չափ զգուշաւոր ըլլար» :

«Վարժութիւնը մեզ կը կատարելագործէ , պատասխանեց ծուռ սրունգներով ձիադարմանը . և ցաւալի բան մը պիտի ըլլար եթէ քառասուն տարուան վարժութենէ վերջ տակաւին թերի ըլլայի : Գալով արագութեան՝ այդ

ալ ունակութեան խնդիր մըն է . եթէ արագ ըլլալու ունակութիւնը ստանաւ , այնքան դիւրին է արագ ըլլալ՝ որքան դանդաղ : Եւ պէտք է ըսել որ իմ առողջութիւնս չի թոյլատրեր որ պէտք եղածէն աւելի ժամանակ տամ գործիս : Ժամանակ չպիտի գտնէի սուլելու , եթէ իմ գործս դանդաղութեամբ կատարէի , ինչպէս կ'ընեն ոմանք : Տասերկու տարեկան հասակէս ի վեր ձիերու հետ գտնուած եմ այլ և այլ ախոռներու մէջ , և ձիարշաւներու ալ մասնակցած եմ . բայց անգամ մը ինկայ ձիէս , ծունգս կոտրեցաւ , և անշուշտ ալ ձիարշաւի չէի կրնար մասնակցիլ : Բայց ձիերէն չէի կրնար հեռանալ , և այսպէս ձիադարման եղայ : Կը վստահեցնեմ քեզ որ կատարեալ հաճոյք մըն է այսքան լաւ կրթուած և խնամուած կենդանիի մը հոգ տանիլը : Ես միշտ կրնամ հասկընալ թէ ինչ տեսակ վարմունք ունեցած են այս կամ այն ձիուն հետ . թող քսան վայրկեանի մը չափ ձի մը գործածեմ , և ես կարող պիտի ըլլամ ըսել թէ ինչ տեսակ մէկը եղած է զինքը հոգացողը : Տեսէք որքա՛ն հանդարտ ու հեզ է . ուզած կողմս կը դառնայ , օտքը վեր կ'առնէ մաքրուելու համար , կամ ուրիշ ինչ որ ուզես կ'ընէ : Բայց երբեմն ալ կը հանդիպին անաստ , դժկամակ ձիու մը , որ ուզած կերպովդ չի շարժիր . ախոռին մէջ կը թափառի , գլուխը վեր կը նետէ մօտը գալուդ պէս , ականջները կը տնկէ , կարծես ներկայութենէդ կը վախնայ : Խեղճ արարածները , յայտնի է թէ ի՞նչ կերպով վարուեր են անոնց հետ : Եթէ վախկոտ են , պզտիկ բաներէ կը խրրտչին . եթէ անվախ են , մոլի և վտանգաւոր կ'ըլլան : Իրենց բնաւորութիւնը կը կազմուի գլխաւորաբար երբ մատղաշ են : Անոնք տղոց կը նմանին . կրթէ զանոնք չիտակ ճամբուն մէջ , ինչպէս Աստուածաշունչը կ'ըսէ , և երբ չափահաս ըլլան , անկէ չպիտի խոտորին , եթէ զժբաղդութեան չհանդիպին» :

«Շատ ուրախ եմ որ լսեցի ձեր այս խօսքերը , ըսաւ Յակոբոս , մենք ճիշդ ձեր յայտնած սկզբունքին համեմատ կը շարժինք մեր տիրոջ տան մէջ :»

«Ո՞վ է ձեր տէրը , եթէ կը ներէք հարցմանս . տեսածէս դատելով բարի մէկը ըլլալու է :»

«Ազնուական Կօրտընը , որ կը բնակի Պէրթուիքի մէջ , բլուրին միւս կողմը» , ըսաւ Յակոբոս :

«Այո , ես անոր նկատմամբ բաւական բան լսած եմ . լաւ ձի ճանչցող մըն է , այնպէս չէ՞ , և այս կողմերը իրեն չափ լաւ ձի հեծնող չկայ :»

«Իրաւունք ունիք , բայց շատ քիչ անգամ ձի կը հեծնէ հիմայ , երիտասարդ տիրոջս մահէն ի վեր :»

«Ահ , խեղճ երիտասարդը , լրագրին մէջ կարդացի իրեն պատահած արկածը : Պատուական ձի մըն ալ զո՞հ գնաց այն ատեն , այնպէս չէ՞» :

«Այո՛ , աննման կենդանի մըն էր , ասոր եղբայրն էր և ճիշդ ասոր կը նմանէր :»

«Մեղք , մեղք , ըսաւ ծերունին , ցատկելու շատ անյարմար տեղ մըն էր , որչափ որ կը յիշեմ . վերը նեղ ցանկ մը , վարը զառիվայր եզերք մը մինչեւ գետը : Այդպիսի տեղ մը ձին չի կրնար տեսնել թէ ուր կը կոխէ : Ես ալ կ'ախորժիմ յանդուգն կերպով ձի հեծնելէ , բայց ոստումներ կան զորս միայն ամէնէն վարժ որսորդը կրնայ փորձել : Մէկ մարդու մը և մէկ ձիու մը կեանքը աւելի արժէք ունի քան աղուէսի մը պոչը . գէթ այս է իմ կարծիքս :»

Այս միջոցին միւս մարդն ալ լմնցուց Կոճապղպեղը մաքրելու գործը և մեր ուտելիքը բերաւ . ու Յակոբոս և ծերունին մեկնեցան ախոռէն :

ՓԼՈՒԽ ԺՁ.

Հ Ր Դ Ե Հ Ր

Քիչ մը վերջը նոյն իրիկունը երկրորդ ձիադարմանը ներս բերաւ ուրիշ ձի մը, և մինչ զայն մաքրելու զբաղած էր, երիտասարդ մը ծխամորջ մը բերանը ախոռին մէջ ման գալով անոր հետ խօսքի բռնուեցաւ:

«Սա սանդուխը բեր. ըսաւ ձիադարմանը երիտասարդին, մառանը ելիր և քիչ մը չոր խոտ բեր այս ձիուն տալու համար, միայն թէ ծխամորջը բերնէդ վար դիր:»

«Շատ լաւ», ըսաւ միւսը, վեր ելաւ և խոտը վար նետեց: Յակօրոս վերջին անգամ մըն ալ եկաւ մեզ դիտելու, և դուռը կղպուեցաւ:

«Ձեմ գիտեր թէ որչա՛փ ժամանակ քնացած էի, բայց արթնցայ խիստ անհանգիստ զգալով ինքզինքս, թէև չէի գիտեր թէ պատճառը ի՞նչ էր: Ոտքի ելայ, օդը հեղձուցիչ էր: Լսեցի որ Կոճապղպեղը կը հազար, և միւս ձիերէն մէկն ալ շատ անհանդարտ կ'երեւար: Շատ մուլթ էր և բան մը տեսնել կարելի չէր. բայց ախոռը ծուխով լեցուն էր, և չնչեւը գրեթէ անկարելի:

Մառանին դուռը բաց մնացած էր, և կ'երեւայ թէ ծուխը անկէ կուգար: Ականջ դրի, և տարօրինակ ձայներ կը լսէի: Սարսափած էի, նմանապէս միւս ձիերն ալ, որոնք բոլորն ալ արթնցած էին. ոմանք չուաննին փրցնել կը ջանային, ուրիշներ իրենց ոտքով գետինը կը ծեծէին:

Վերջապէս դուրսը ոտքի ձայներ լսուեցան, և այն ձիադարմանը որ ճամբորդին ձին ախոռը բերած էր, յանկարծ ներս մտաւ լապտեր մը ձեռքը բռնած, և սկսաւ ձիերը քակելով զանոնք դուրս տանելու աշխա-

տիլ : Բայց այնչափ կ'աճապարէր և ինքն ալ այնքան վախցած կ'երեւար որ զիս ա'լ աւելի վախցուց : Առաջին ձին կ'ընդդիմանար և չէր ուզեր դուրս ելլել , նմանապէս երկրորդն ու երրորդը : Քովս եկաւ և փորձեց բռնի զիս դուրս քաշել , բայց անշուշտ չյաջողեցաւ : Կարգաւ ամէնքս ալ փորձեց և յետոյ ախուէն դուրս եկաւ :

Անտարակոյս շատ յիմարական էր մեր ըրածը , բայց վտանգ կար ամէն կողմ . մէկը չկար որուն վրայ վստահ ըլլայինք , ամէն բան այնքան անսովոր ու անստույգ կ'երեւար : Բայց դուռնէն եկած թարմ օդը մեր շնչառութիւնը դիւրացուց , բայց ազմուկը մեր գլխուն վերեւ կը սաստկանար , և երբ վեր նայեցայ , տեսայ որ լոյս մը կը ցոլար պատին վրայ : Յետոյ լսեցի ձայն մը որ «հրդեհ» կ'ազաղակէր դուրսը , և ծերունի ձիադարմանը աճապարանքով ու հանդարտօրէն ներս եկաւ , ձիերէն մէկը դուրս հանեց , յետոյ ուրիշի մը քով գնաց : Բայց բոցերը սկսած էին տարածուիլ , և ազմուկը ա'լ աւելի կը սաստկանար :

Այն ատեն լսեցի Յակոբոսին ձայնը , սովորականին պէս հանդարտ ու զուարթ :

«Եկէք , իմ սիրուններս , պէտք է որ մեկնինք հիմայ , արթնցէք և հետս եկէք» : Ես ամէնէն մօտ էի դրան , և ամէնէն առաջ իմ քովս եկաւ ու զիս չոյեց :

«Եկո՛ւր , գեղեցիկս , սանձդ բերանդ առ , այս հեղձուցիչ տեղէն դուրս ելլենք շուտով» :

Սանձը բերանս էր արդէն . վիզէն թաշկինակը հանելով աչքերուս վրայ կապեց , և գգուելով զիս դուրս առաջնորդեց : Երբ բակը հասանք ապահով , թաշկինակը աչքերուս վրայէն վերցուց և սրուաց . «Մէկը թող գայ այս ձին առնէ , ես պիտի երթամ միւսը բերելու» :

Երկայնահասակ թանձրամարմին մարդ մը մօտեցաւ

և զիս բռնեց . Յակորոս խոյացաւ ւախուը : Բարձրաձայն խինջեցի երբ տեսայ որ քովէս կը հեռանար : Կոճապղպեղը վերջը ինծի ըսաւ թէ որչափ օգտակար եղած էր իրեն իմ ձայնս . որովհետեւ եթէ իմ ձայնս չսէր դուրսէն , բնաւ դուրս գալու քաջութիւնը չպիտի ունենար :

Մեծ չփութութիւն մը կը տիրէր բակին մէջ , ձիերը հոն բերուած էին միւս ւախոռներէն ալ , վախնալով որ բոցերը մինչեւ հոն կը տարածուին : Բակին բոլոր պատահանները բաց էին և հոն գտնուողները ամէնքն ալ կը պոռային խառնաշփոթ կերպով : Նս աչքս տնկած էի ախտւին դրան վրայ , ուր ծուխը հեազհեաէ աւելի կը թանձրանար և կարմիր բոցեր կը նշմարէի : Քիչ վերջը բոլոր այս աղմուկին մէջ լսեցի յատակ , բարձր ձայն մը , մեր տիրոջ ձայնը :

« Յակորոս , Հաուըրտ , հո՞տ էք : » Պատասխան չկար : Բայց բանի մը մեծ աղմուկով ախտւին մէջ իյնալը լսեցի և այդ վայրկեանին ուրախութենէս բարձրաձայն խխրնջեցի , երբ տեսայ որ Յակորոս ծուխին մէջէն կուգար իրեն հետ բերելով Կոճապղպեղը : Սաստիկ կը հազար և չէր կրնար խօսիլ :

« Իմ քաջ տղաս , ըսաւ տէրս , ձեռքը անոր ուսին վրայ դնելով , կը յուսամ որ չ'ընտուեցար : »

Յակորոս գլուխը չարժեց , որովհետեւ դեռ չէր կրնար խօսիլ :

« Տարակոյս չկայ որ քաջ տղայ մըն է » , ըսաւ զիս բռնող խոշոր մարդը :

« Երբ հանդարտիս , Յակորոս , ըսաւ տէրը , կարելի եղածին չափ շուտով հեռանանք ասկէ » :

Դէպի դուռը կը յառաջանայինք , երբ արագ վազողներու ոտքի ձայնը և անիւներու աղմուկ մը լսուեցաւ :

«Հրչէջ մեքենան է, պոռացին մէկ երկու հոգի, ճամբայ տուէք»։ Եւ գոռում գոչումով ներս՝ բակը խուժեցին երկու ձիեր, որոնք ծանր մեքենայ մը կը քաշէին։ Հրչէջները վար ցատկեցին. հարկ չկար հարցնել թէ ո՞ւր էր հրդեհը, որովհետեւ առատապէս դուրս կը ժայթքէին բոցերը։

Շուտով փողոցը ելանք. աստղերը կը փայլէին երկինքին վրայ, և լուսթեան մէջ մեր թողած տեղին ժրհորը կը լսուէր միայն։ Ուրիշ ընդարձակ պանդոկ մը գացինք, և ձիադարմանը դալուն պէս մեր տէրը ըսաւ. «Յակոբոս, պէտք է որ փութամ տիրունիին քով, ձիերը քեզի կը յանձնեմ, պէտք եղածը ապսպրէ անոնց համար»։ Այս ըսելով մեկնեցաւ։ Չէր վազեր, բայց ու է մէկու մը այնքան արագ քալելը տեսած չէի անկէ առաջ։

Ահաւոր աղմուկ մը լսեցինք մեր ախոռը մտնելէն առաջ. ձիւերն էին այն դժբաղդ ձիերուն, որոնք կ'այրէին ախոռին մէջ։ Թէ՛ ես և թէ՛ Կոճապղպեղ մեծ ցաւ զգացինք։

Հետեւեալ առտու մեր տէրը եկաւ տեսնելու թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էինք, և Յակոբոսին հետ խօսեցաւ։ Իր ըսածները բոլորն ալ չլսեցի, որովհետեւ ձիադարմանը իմ մարմինս չփելու զբաղած էր. բայց կը տեսնէի որ Յակոբոս շատ երջանիկ կ'երեւար, և տէրն ալ շատ զոհ կը թուէր իրմէ։ Մեր տիրունին այնքան ահաբեկած էր գիշերուան դէպքէն որ ճամբորդութիւնը յետաձգուեցաւ մինչեւ կէս օր. այսպէս Յակոբոս ժամանակ ունեցաւ երթալու մեր կաղամածներն ու կառքը փնտռելու, և այսպէս նաեւ պատեհութիւն ունեցաւ հրդեհին մասին աւելի տեղեկութիւն ստանալու։ Առաջին անգամ ոչ մէկը կրնար գուշակել թէ ի՞նչ եղած էր հրդեհին պատճառը.

վերջապէս մէկը ըսաւ թէ երիտասարդ մը տեսաւ որ մառանը կը մտնէր ծխամորջ մը բերանը , և երբ դուրս եկաւ՝ բերանը ծխամորջ չկար : Մարդը ուրացաւ ծխամորջը բերնէն հանած ըլլալը , բայց մէկը չէր հաւատար իր ըսածին : Կը յիշեմ Յովհաննէսին սկզբունքը թէ երբեք պէտք չէ թողուլ որ մէկը ծխամորջով ախոռը մտնէ . « Կանոն մը , զոր ամէն տեղ պէտք է յարգել » , կ'ըսէր :

Յակօբոս պատմեց թէ ձեղունը ու տախտակամածը ինկած էին և սեցած պատերը կային միայն մնայուն : Երկու խեղճ ձիերը , զորս չէին յաջողած դուրս հանել , թողուեր էին մօխիրներուն ու կղմինտրներուն տակ :

ՔԼՈՒԽ ԺԸ.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ԽՕՍԱԿՅՈՒԹԻԻՆԸ

Մեր ճամբորդութեան մնացեալ մասը շատ դիւրին էր : Արեւը մարը մտնելէն քիչ վերջ իմ տիրոջս բարեկամին տունը հասանք : Կոկիկ մաքուր ախոռ մը տարին մեզ . բարեսէր կառապան մը կար , որ մեր հանգստութեան համար բան մը չխնայեց , և որ սկսաւ մեծ համարում ցոյց տալ Յակօբոսի մասին , երբ հրդեհին պատմութիւնը լսեց :

« Ինչ որ յայտնի է , երիտասարդ , ըսաւ , այն է թէ ձեր ձիերը գիտեն թէ որով կրնան վստահիլ : Աշխարհի ամէնէն դժուար բաներէն մէկն է ձի մը դուրս հանել ախոռէ մը , ուր հրդեհ կայ կամ ջրհեղեղ : Չեմ գիտեր թէ ինչով կը յամառին ու կը մերժեն դուրս ելլել , բայց այդ է իրենց մեծագոյն մասին սովորութիւնը » :

Քանի մը օր մնացինք հոն և մեր տեղը վերադարձանք : Ճամբորդութիւնը յաջողութեամբ կատարուեցաւ . ուրախ եղանք երբ դարձեալ մեր յատուկ ախոռները վերադարձանք , և Յովհաննէս ալ շատ ուրախացաւ երբ մեզ տեսաւ :

Իրիկունը մեզմէ բաժնուելէ առաջ , Յակոբոս ըսաւ .

« Ո՞վ պիտի գայ արդեօք իմ տեղս հոս » :

« Փոքրիկ Յովսէփը » , ըսաւ Յովհաննէս :

« Փոքրիկ Յովսէփը , բայց զեռ մանուկ մըն է ան » :

« Տասնըչորս ու կէս տարեկան է » :

« Բայց շատ փոքրիկ մանչուկ մըն է » :

« Այո , փոքրիկ , բայց արագաչարժ և բարեյօժար ու նաև բարեսիրտ . շատ ալ կը փափաքի դալ ինչպէս և իր հայրը , և գիտեմ որ մեր տէրը միտք ունի թողուլ որ փորձէ . ըսաւ որ եթէ այնպէս կը կարծեմ թէ անյարմար է , աւելի չափահաս մէկը պիտի փնտռէ , բայց ես փափաք յայտնեցի վեց չաբաթի չափ փորձել զայն :

« Վեց չաբաթ միայն , բայց գոնէ վեց ամիս պիտի անցնի մինչեւ որ ձեզի օգտակար կարենայ ըլլալ , շատ աշխատութիւն պիտի պատճառէ ձեզի » :

« Շատ լաւ , ըսաւ Յովհաննէս խնդալով , աշխատութիւնը և ես մտերիմ բարեկամներ ենք , ես մինչեւ հիմայ աշխատութենէ վախցած չեմ » :

« Դուք որքա՞ն բարի էք , ես ալ կը փափաքէի ձեզի պէս ըլլալ » :

« Ես իմ անձիս նկատմամբ յաճախ չեմ խօսիր , ըսաւ Յովհաննէս . բայց որովհետեւ քիչ ատենէն պիտի բաժնուիս մեզմէ , քանի մը կարծիքներ կ'ուզեմ յայտնել քեզի : Ես ճիշտ Յովսէփին տարիքը ունէի , երբ հայրս ու մայրս տենդէ բռնուեցան ու մէկը մեռաւ միւսէն ինը օր վերջը , և ես ու իմ անդամալոյժ քոյրս՝ Նէլի՝ մինակ մնացինք աշխարհիս մէջ , առանց նոյն իսկ ազգականի

մը՝ որմէ կարենայինք օգնութիւն յուսալ : Ագարակապանի մը քով մտայ , բայց իմ շահածս հազիւ բաւական էր իմ ապրուստիս համար , և չէր գիտեր թէ ի՞նչ պիտի պատահեր քրոջս , առանց իմ տիրուհիս օգնութեանը . (Նէլի իր բարի հրեշտակը կը կոչէ զայն , և իրաւամբ) : Սենեակ մը վարձեց անոր համար և հիւսելու ու կարի գործ տուաւ , անոր ոյժերուն ներածին չափ . և երբ հիւանդացաւ , ուտելիք ու հագնելիք կը զրկէր անոր և մօր պէս կը հոգար զինքը : Տէրս ալ զիս դրաւ կառապանին քով : Կերակուրս տունը կ'ուտէի և ձեղնայարկը կը պառկէի . ձեռք մը հագուստ ու շաքարթը քսան դահեկան վարձք ունէի , այնպէս որ կրնայի Նէլիի օգնել : Կառապանը հօր մը պէս կը վարուէր ինծի հետ , թէև անվարժ աղայ մըն էի : Երբ ծեր կառապանը մեռաւ քանի մը տարի վերջ , ես տեղը անցայ . և հիմայ անշուշտ լման վարձք կ'ընդունիմ և կրնամ յաջորդ կամ ձախորդ օրերուն համար խնայողութիւն ընել . ալ կատարեալպէս երջանիկ եմ : Այսպէս կը տեսնես որ իրաւունք չունիմ դժկամակութեամբ ընդունելու անփորձ աղայ մը , և իմ տիրոջս ալ դժգոհութիւն պատճառելու : Քու մեկնումիդ համար պիտի ցաւիմ , բայց մեր ձեռքէն եկածը պիտի ընենք , և մեծ հաճոյք մըն է բարիք ընել ուրիշին , երբ առիթը կը ներկայանայ) :

«Սերեմն ձեր սկզբունքը այն չէ , ըսաւ Յակոբոս , թէ ամէն մարդ իր անձին հոգ տանելու է և իր անձը մտածելու է» :

«Անշուշտ ո՛չ , ըսաւ Յովհաննէս . ի՞նչ պիտի ըլլար իմ և իմ քրոջս վիճակը , եթէ այդ ըլլար մեր տիրոջ , տիրուհիին և ծերունի կառապանին սկզբունքը . քոյրս ալ քատանոցը պիտի ըլլար և ես ալ գետնախնձորի արտի մէջ աշխատող : Ի՞նչ պիտի ըլլար Թուխ Գեղանիին և Կոճապըղ-

պեղին վիճակը , եթէ միայն քու անձդ մտածէիր դուն , անշուշտ կրակին մէջ պիտի խանձէին : Այո՛ , հեթանոսական սկզբունք մըն է ատրիկա , և ո՛վ որ այնպէս կը հաւատայ , թէ իր միակ գործը իր անձը հոգալն է , աւելի լաւ կ'ըլլայ որ շան կամ կատուի ձագի մը պէս խնդրամահ ըլլայ իր աչքերը բացուելէն առաջ . այս է իմ կարծիքս» , ըսաւ Յովհաննէս գլուխը շարժելով :

Յակոբոս խնդաց , բայց իր ձայնը կը դողդղար , երբ ըսաւ . «Դուք իմ ամենալաւ բարեկամս եղած էք մօրմէս վերջ , կը յուսամ որ չպիտի մոռնաք զիս :»

«Անշուշտ ո՛չ , և երբ իմ օգնութեանս պէտք զգաք , կը յուսամ որ դուք ալ զիս չպիտի մոռնաք» :

Հետեւեալ օրը Յովսէփ ակոյրը եկաւ , որպէս զի կրցածին չափ գործին վարժուի Յակոբոսի մեկնելէն առաջ : Ախոյրը աւելի , յարդ ու չոր խոտ բերել սորվեցաւ , սկսաւ կազմածները մաքրելու վարժուիլ , և կառքը մաքրելու կ'օգնէր : Որովհետեւ դեռ զիս կամ Կոճապղպեղը դարմանելու չափ բարձրահասակ չէր , Յակոբոս Գեղասարունքին վարժեցուց զինքը և անոր գրեթէ բոլոր հոգածութիւնը իրեն յանձնեց : Շատ սիրուն և ուշիմ տղայ մըն էր , և միշտ զուարթութեամբ ու սուլելով կուգար իր գործին :

Գեղասարունք շատ սրտնեղած էր , որովհետեւ անփորձ տղու մը , ինչպէս կ'ըսէր , յանձնուած էր իր հոգը , բայց երկրորդ չաբաթը դեռ հազիւ աւարտած էր , երբ մտերմաբար ըսաւ ինծի թէ շատ խոստմնալից կը գտնէր այն տղան :

Վերջապէս եկաւ այն օրը , երբ Յակոբոս պիտի բաժնուէր մեղով : Թէև զուարթերես էր միշտ , բայց այդ առտուն տխուր երեւոյթ մը առած էր :

«Տեսէ՛ք թէ , ըսաւ Յովհաննէսին , որքա՛ն սիրելի

բաներէ պիտի բաժնուիմ մայրս , քոյրս , ձեզ , բարի տէր մը ու բարի տիրուհի մը , և վերջապէս ձիերը և իմ սիրական բարեկամս Գեղասարունքը : Այն նոր տեղը ուր պիտի երթամ՝ մէկ հոգի մը չկայ զոր ճանչնամ : Եթէ աւելի բարձր դիրք մը ու աւելի դրամ ստանալու և այսպէս իմ մօրս աւելի օգտակար ըլլալու յոյսը չունենայի , չէր կարծեր թէ այս տեղէն մեկնելու քաջութիւնը պիտի ունենայի) :

«Ահ , Յակոբոս , իրաւունք ունիք , բայց իմ համարումս քու վրադ պիտի պակսէր , եթէ առանց ցաւ զգալու կարենայիր առաջին անգամն ըլլալով բաժնուիլ քու տունէդ : Մի վնասիր , հոն ալ բարեկամներ պիտի չահիս , և եթէ գործիդ մէջ յաջողութիւն ցոյց տաս , ինչպէս վստահ եմ , երջանկութիւն մը պիտի ըլլայ մօրդ համար , որ հպարտ պիտի զգայ ինքզինքը , տեսնելով թէ այդքան փափաքելի դիրքի մը տիրացած ես վերջապէս» :

Յովհաննէս այսպիսի խօսքերով քաջաբերեց Յակոբոսը : Բայց ամէնքս ալ կը ցաւէինք որ պիտի կորսնցնէինք զինքը . իսկ Գեղասարունք օրերով անոր կարօտը քաշեց և ախորժակը կորսնցուց : Յովհաննէս քանի մը օր զինքը դուրս հանեց ինծի հետ , և կը թողուր որ հետս վազէ ու խաղայ , ասով տակաւ ապաքինեցաւ :

Յովսէփին հայրը յաճախ կուգար օգնելու իր զաւկին , որովհետեւ շատ փորձառութիւն ունէր այս գործին մէջ : Յովսէփ ջանք չէր խնայեր սորվելու , և Յովհաննէս ալ մեծ յոյսեր ունէր իր մասին :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ԲԺԻՇԿԻՆ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Գիշեր մը, Յակոբոսին մեկնելէն քանի մը օր վերջ, խոտ կերած և յարդին մէջ պառկած խորունկ քունի մէջ ինկած էի, երբ յանկարծ արթնցայ ախոռին զանգակին աղմուկէն: Լսեցի Յովհաննէսի տան դրան բացուիլը և անոր դէպի մեր տիրոջը բնակարանը վազելը: Քանի մը վայրկեանէն վերադարձաւ, ախոռին դուռը բացաւ և ներս եկաւ պոռալով. «Արթնցիր, Գեղանի, քու արագութիւնդ ցոյց տալու պատեհութիւն մը ա՛նա»: Հազիւ այս բառերը արտասանած՝ արդէն համետս կըռնակաւ դրած էր և սանձս ալ բերանս: Աճապարանքով վերարկուն հագաւ, և սրարչաւ բնակարանին դուռը տարաւ զիս: Մեր ագնուական տէրը կեցած էր՝ ձեռքը լապտեր մը բռնած:

«Կրցածիդ չափ աճապարէ, Յովհաննէս, տիրուհիդ կեանքը վտանգի մէջ է. վայրկեան մը չկայ կորսնցնելու: Այս տոմսակը բժիշկին յանձնէ, թող որ ձիդ պանդոկը հանգչի պահ մը, և ետ եկու՛ր կարելի եղածին չափ շուտ»):

«Այո, տէր իմ», պատասխանեց Յովհաննէս, և վայրկեանէ մը կռնակա ցատկեց: Պարտիզպանն ալ իր սենեակէն լսած էր ախոռին զանգակին հնչիւնը, և դուռը բացած էր: Ու մենք դարաստանին ու գիւղին մէջէն պաշտանք բլուրն ի վար:

Առջեւնիս՝ գետին եզերքն ի վեր երկար տափարակ ճամբայ մը կար. Յովհաննէս ըսաւ ինձի. «Քեզ տեսնեմ, Գեղանի, կարողութիւնդ ցոյց տո՛ւր.» և ես ալ

հնազանդեցայ . ո՛չ խարազանի պէտք ունէի և ոչ խթանի և երկու մղոն տեղ կայծակի արագութեամբ վազեցի . չեմ կարծեր թէ իմ մեծ հայրս որ ձխարչաւի մէջ մրցանակ չահած էր , ասկէ աւելի արագ վազած ըլլար : Երբ կամուրջին քով հասանք , Յովհաննէս սանձս քաշեց քիչ մը և իմ վիզս շոյեց . « Ապրիս , Գեղանի , ապրիս , » լսաւ : Կ'ուզէր որ քայլերս դանդաղեցնէի , բայց զրգուռած էի . առաջուան պէս արագ սկսայ վազել : Օղբ զով էր , լուսինը պայծառ էր և ամէն ինչ հաճելի : Գիւղի մը մէջէն անցանք , յետոյ մուտք անտառի մը մէջէն , բլուրն ի վեր , բլուրն ի վար , մինչեւ որ վերջապէս ութ մղոն սրարչաւ երթալէ վերջ , քաղաքը հասանք և շուկան մտանք : Կատարեալ լուսթիւն կը տիրէր . իմ սմբակներուս աղմուկը միայն կը լսուէր : Ամէն մարդ խոր քունի մէջ էր տակաւին : Եկեղեցիին զանգակը երեք կը հնչէր , երբ բժիշկին դրան առջեւ կանգ առինք : Յովհաննէս երկու հեղ հնչեցուց զանգակը և բոլոր ուժովը դուռը զարկաւ : Պատուհան մը բացուեցաւ , և բժիշկը գլուխը դուրս հանելով՝ « Ի՞նչ կ'ուզէք » , հարցուց :

« Տիկին Կօրտըն ծանր կերպով հիւանդ է , պարո՞ն . տէրս կը խնդրէ որ անմիջապէս երթաք , այնպէս կը կարծէ որ պիտի մեռնի , եթէ դուք ժամանակին չհասնիք : Ահաւասիկ իր դրկած տոմար » :

« Սպասե՛ցէք , ըսաւ , հիմայ կուգամ » :

Պատուհանը գոցեց և դուռը եկաւ քանի մը վայրկեանէն :

« Իժմախտութիւնը այն է որ , ըսաւ , իմ ձիս բոլորովին յոգնած է : Զաւակս միւս ձին առած զացած է , չեմ գիտեր թէ ի՞նչ ընելու եմ . կրնամ ձեր ձին գործածել » :

« Գրեթէ բոլոր ճամբան քառամբակ եկած է , պարոն , և ես մտադիր էի քիչ մը հանգչելու պատահութիւն տայ իրեն . բայց քանի որ ուրիշ հնար չկայ , լաւ . չեմ կարծեր որ տէրս բան մը ըսէ » :

«Լաւ ուրեմն, անմիջապէս կը պատրաստուիմ»:

Յովհաննէս քովս կանգնեցաւ և վիզս փայփայեց: Չափազանց տաքցած էի: Բժիշկը երեւցաւ՝ խարազանը ձեռքը:

«Այդ խարազանին պէտք չունիք, ըսաւ Յովհաննէս. Թուի Գեղանին չափաի կենայ մինչև որ յոգնութենէն դետին իյնայ: Լաւ հոգ տարէք իրեն, պարոն, չափաի ուզէի որ որեւէ միտաս հասնէր իրեն»:

«Կը յուսամ թէ ո՛չ», ըսաւ բժիշկը և վայրկեանէ մը արդէն հեռացած էինք Յովհաննէսէն:

Բժիշկը շատ աւելի ծանր էր քան Յովհաննէսը. անոր չափ վարժ ալ չէր ձի հեծնելու. սակայն ձեռքէս եկածը ըրի: Երբ բլուրին մօտեցանք, բժիշկը սանձս քաշեց. «Հիմայ, սիրելիս, քիչ մը շունչ առ հոս», ըսաւ: Ուրախ էի այսպէս ընելուն, որովհետեւ գրեթէ ուժասպառ եղած էի. բայց այս հանգիստը օգտակար եղաւ ինծի, և շատ չանցած մեր դարաստանը հասանք: Յովսէփ պարտէզին դրան քով կը սպասէր. մեր տէրն ալ բնակարանին դրան քով, որովհետեւ մեր գալուն ձայնը լսած էր: Բաւ մը անգամ չարտասանեց. բժիշկը իրեն հետ ներս մտաւ և Յովսէփ ախոռ տարաւ զիս: Որչա՛փ ուրախ էի տուն վերադարձած ըլլալուն համար. սրունքներս կը դողային և կը հեւայի. մէկ չոր մազ չկար մարմինիս վրայ. քրտինքը սրունքներէս վար կը վազէր և բոլոր մարմնէս շոգի կ'ելլէր: Խեղճ Յովսէփը դեռ տկար պատանի մըն էր ու անվորձ և իր հայրն ալ որ կրնար ինծի օգտակար ըլլալ, բացակայ էր, բայց ինչ որ կրնար ըրաւ: Սրունքներս ու կուրծքս չփեց բայց վերարկուս վրաս չձգեց. այնպէս խորհեցաւ թէ արդէն չափազանց տաքցած էի: Յետոյ դոյլ մը ջուր բերաւ խմելու. ցուրտ ու հաճելի էր. բոլորն ալ խմեցի: Ետքը քիչ մը խոտ ու

գարի տուաւ, և կարծելով թէ պարտքը կատարած էր, իր տեղը գնաց: Շատ չանցած սկսայ դողդղալ, և մարմինս սառեցաւ, սրունքներս ցաւիլ սկսան, ինչպէս նաև կողերս ու կուրծքս: Որչա՛փ կը փափաքէի որ վերարկուս վրաս ըլլար: Կը փափաքէի որ Յովհաննէսը գար. բայց ութ մղոն ունէր ան քալելու. այդպէս յարդի մէջ պառկեցայ և փորձեցի քնանալ: Շատ ժամանակ անցնելէն վերջ Յովհաննէսին դրան մօտենալը լսեցի, և խորունկ հառաջանք մը արձակեցի, որովհետև խիստ ցաւերու մէջ էի: Անմիջապէս քովս եկաւ և սկսաւ զննել զիս: Կարողութիւն չունէի զգացածս պատմելու, բայց կ'երեւայ թէ ինքը արդէն կը հասկնար վիճակս. զիս ծածկեց երկու երեք տաքուկ ծածկոյթներով, և վազելով տուն գնաց քիչ մը տաք ջուր բերելու, զոր խմեցի, և այնուհետև քունս տարաւ:

Յովհաննէս շատ վրդոված կ'երեւար, ու կ'ըսէր ինքնիրեն. «Անմիտ տղայ, անմիտ տղայ, վերարկուն վրան չէ ձգեր, և հաւանականաբար պաղ ջուր խմցուցեր է. այս տղաքը բանի մըն ալ օգուտ չունին»: Բայց Յովսէփ, պէտք է ըսել, բարի տղայ մըն էր:

Ծանրապէս հիւանդ էի. բորբոքում մը տեղի ունեցած էր թոքերուս մէջ և չէի կրնար չունչ առնել առանց ցաւ զգալու: Յովհաննէս գիշեր ցերեկ խնամեց զիս. գիշերը երեք չորս անգամ կ'ելլէր քովս գալու համար: «Իմ բարի Գեղանիս, ըսաւ օր մը, իմ Գեղանիս, դուն քու տիրուհիիդ կեանքը ազատեցիր, այո՛, անոր կեանքը ազատեցիր:» Շատ ուրախ էի այս խօսքերը լսելով, որովհետև բժիշկը ըսած էր որ եթէ քիչ մը աւելի ուշացած ըլլայինք, օգնութիւնը կարելի չպիտի ըլլար: Յովհաննէս ըսաւ մեր տիրոջ թէ կեանքին մէջ ձիւ մը այնքան արագ վազելը տեսած չէր: Կարծես թէ ձին գիտէր թէ ի՛նչ կը սպասեն իրմէ:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Մ Ի Ա Յ Ն Տ Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Չեմ գիտեր թէ որչափ ատեն հիւանդ մնացի: Անանաբոյժը ամէն օր կուգար զիս տեսնելու: Օր մը արիւն առաւ ինձմէ: Յովհաննէս զոյլ մը բռնեց որ արբիւնը մէջը վազէ: Ինքզինքս շատ տկար կը զգայի անկէ վերջ և մահս մօտ կը համարէի. կարծեմ ուրիշներուն ալ կարծիքը այդ էր:

Կոճապղպեղ և Գեղասարունք ուրիշ ախոռ մը տարուած էին որպէս զի բոլորովին հանդարտ ըլլամ, որովհետեւ տենդը սրած էր լսելու կարողութիւնս. ամենափոքր աղմուկն անգամ անտանկի կ'երեւար և դուրսը քալողներուն ոտքի ձայները կը լսէի: Շուրջս անցած դարձածը գիտէի: Գիշեր մը Յովհաննէս խմելու դեզ մը պիտի տար ինծի. Թովմաս եկաւ իրեն օգնելու: Դեզը խմեցի. Յովհաննէս կրցածին չափ իմ հանգստութիւնս հոգալէ վերջ, ըսաւ թէ կէս ժամու չափ պիտի սպասէր դեզին արդիւնքը գիտելու համար: Թովմաս ալ իր քով մնաց, նստարանի մը վրայ նստաւ և լսալսերն ալ գետնին վրայ իրենց ոտքերուն քով դրին, որպէս զի լոյսը չնեղէ զիս:

Քիչ մը ժամանակ երկուքն ալ լուռ մնացին. յետոյ Թովմաս ցած ձայնով մը ըսաւ.

«Երանի թէ, Յովհաննէս, քաջալերական մէկ երկու խօսք խօսէիր Յովսէփի. սիրտը բոլորովին կոտրած է. ոչ կրնայ կերակուր ուտել, ոչ ալ ժպտիլ: Կ'ըսէ թէ գիտէ որ ինք է յանցաւորը. թէ և անգիտութեամբ գործած է: Եթէ Գեղանին մեռնի, կ'ըսէ, ոչ ոք իրեն հետ պիտի

ուզէ խօսիլ : Սիրտս կը ցաւի իր խօսքերը լսելով . կ'ուզէի որ մխիթարէիր զինքը : Չար տղայ մը չէ :

Կարճատե լուռութենէ մը վերջ՝ Յովհաննէս ըսաւ . «Զիս չարաչար մի՛ քննադատեր , Թովմաս , գիտեմ որ վնաս հասցնել չէր իր նպատակը . գիտեմ որ չար տղայ մը չէ , բայց կը տեսնես որ իմ սիրտս ալ նեղուած է : Իմ ամէնէն մեծ սիրականս էր այդ ձին , և մանաւանդ որ իմ տէրս ու տիրուհիս ալ շատ կը սիրէին զինքը . չեմ կրնար ներել որ իր կեանքը այս կերպով զոհուի : Բայց եթէ այնպէս կը կարծէք որ չափազանց խիստ եմ տղուն նկատմամբ , վաղը կը ջանամ աւելի քաղցրութեամբ խօսիլ իրեն , եթէ Գեղանիին վիճակը բարւոքած ըլլայ» :

«Շնորհակալ եմ , Յովհաննէս , գիտէի որ դուք չէիք ուզեր չափէն աւելի խիստ ըլլալ իրեն նկատմամբ . տեսէ՛ք բոլոր պատճառը տգիտութիւնն է միայն» :

Յովհաննէսի ձայնը գրեթէ զիս սարսափեցուց : «Տգիտութիւն միայն , միայն տգիտութիւն , ինչպէս կ'ըսէք , միայն տգիտութիւն , չէք գիտեր որ տգիտութիւնը ամբարշտութեան մօտ բան մըն է . և ո՞վ գիտէ ո՞րը աւելի վնասակար է : Մարդիկ այնպէս կը կարծեն թէ , երբ չէի գիտեր , կամ վնաս հասցնելու միտք չունէի ըսեն՝ ինքզինքնին արդարացուցած կ'ըլլան : Հաւանականաբար Մարթան գիտաւորութիւն չունէր չարիք գործելու երբ քնացընելու զօրաւոր դեղ մը տուաւ մանուկին և այսպէս անոր մահուան պատճառ եղաւ , բայց իրբեւ մարդասպան դատուեցաւ» :

«Եւ շատ ալ իրաւունքով , ըսաւ Թովմաս , որեւէ կին պէտք չէ մանուկի մը հոգը ստանձնէ , եթէ չգիտեր թէ ինչ օգտակար է անոր և ինչ վնասակար» :

«Մարկոս միտք չունէր իր եղբայրը վտանգաւոր ջղային տազնապնեւում մատնելու , երբ ոգիի մը պէս

հազուեցաւ ու անոր երեւցաւ լուսնի լոյսով գիշեր մը :
Բայց այդ սիրուն , սրամիտ պարոնը , որ կրնար իր ծը-
նողքին փառքն ու պարծանքը ըլլալ , ապուշ մը եղած է
հիմայ և ապուշ պիտի մնայ , նոյն խակ եթէ խոր ծերու-
թեան հասնի : Դուք ալ թովմաս , խիստ սրտնեղած էիք ,
երբ երկու շաբաթ առաջ օրիորդները բաց թողուցեր էին
ձեր ջերմոցին դուռը , և ցուրտ հովը տունկերէն շատե-
րուն փնասած էր» :

«Այո , ըսաւ Թովմաս , մատղաշ տունկերէն ոչ մէկը
սղատած էր . նորեր դնելու է անոնց տեղ . բայց զըժ-
բազդութիւնը այն է որ նորեր գտնելը գրեթէ անկարելի
է : Խելքս գրեթէ գլխէս թռաւ , երբ տեսայ թէ ի՞նչ
պատահած էր» :

«Վստահ եմ որ օրիորդները գիտնալով չէ որ գոր-
ծեցին , միայն սղիաութիւն էր» :

Այ ուրիշ բան չսեցի այս խօսակցութենէն , որովհետեւ
դեղը իր ազդեցութիւնը բրաւ և քունս տարաւ : Առ-
տուն շատ աւելի հանգիստ է . բայց այնուհետեւ շատ
անգամ միտքս ինկած են Յովհաննէսի խօսքերը :

ՓԼՈՒԽ Ե .

ՅՈՎ ՍԷՓ ԿՐԻՆ

Յովսէփ Կրին կը յառաջդիմէր հետզհետէ . այն-
չափ արագ ու այնչափ խնամքով կը կատարէր իր գործը ,
որ Յովհաննէս կրնար իրեն վստահիլ շատ մը գործեր :
Բայց որովհետեւ , ինչպէս ըսի , պզտիկ մնացած էր իր
տարիքին նայելով , քիչ անգամ իրեն կը յանձնուէր Կո-

ճապղպեղը կամ զիս պտոյտի տանելու հոգը : Բայց առտու մը այնպէս պատահեցաւ որ Յովհաննէս դուրս ելած էր գործով և մեր տէրն ալ կ'ուզէր տոմս մը զրկել պարոնի մը , որ մեզմէ երեք մղոնի չափ հեռու կը բնակէր : Յովսէփին հրաման զրկեց որ համետը դնէ և ինք տանի այդ տոմսակը , պատուիրեց նաև որ զգուշութեամբ գործածէ զիս :

Տոմսակը տեղը յանձնուեցաւ , և հանդարտ քայլերով ետ կը դառնայինք , երբ աղիւսի գործարանին քով հանդիպեցանք աղբով բեռնաւորուած սայլի մը . անիւները լաւ մը խրած էին ծակի մը մէջ , և սայրապանը անխնայ կը ծեծէր ու կը խարազանէր երկու ձիերը : Յովսէփ կանգ առաւ : Տխուր տեսարան մըն էր : Երկու ձիերն ալ իրենց բոլոր ուժովը կը ճգնէին սայլը իր խրած տեղէն քաշելու , բայց չէին կրնար զայն տեղէն խախտել : Քրտինքը առատօրէն կը հոսէր իրենց սրունքներէն ու կողերէն , կը հեւային , և իրենց մասնները պրկուած էին , մինչդեռ մարդը առջեւի ձիուն գլխէն բռնած կը քաշէր կը քաշկուտէր շարունակ և իր խարազանը կը գործածէր հայհոյելով :

«Բաւական է , ըսաւ Յովսէփ , հերիք նեղեցիր այդ ձիերը , անիւները այնպէս խրած են որ չեն կրնար սայլը շարժել :»

Մարդը բնաւ ուշադրութիւն չըրաւ , այլ շարունակեց խարազանել :

«Կեցի՛ր , կ'աղաչեմ , կեցի՛ր , ըսաւ Յովսէփ . ես կ'օգնեմ ձեզի սայլին բեռը թեթեւցնելու . այս վիճակին մէջ կարելի չէ որ շարժի» :

«Դուն քու գործը նայէ՛ , անպիտան , պատասխանեց մարդը , ես ալ իմ գործս կը նայիմ» :

Սոսկալի կերպով բարկացած էր և գինով . այդպէս

չարունակեց իր հարուածները : Յովսէփ գլուխը դարձուց
և դէպի գործաւորին տիրոջ տունը փութացինք : Չեմ
գիտեր թէ Յովհաննէս պիտի հաւանէ՞ր որ այսպէս ա-
րագ երթանք , բայց Յովսէփ և ես համակարծիք էինք
և այնքան բարկացած որ չէինք կրնար աւելի դանդաղ
երթալ :

Տունը ճամբուն վրայ էր . Յովհաննէս դուռը բաղ-
խեց ու պուռաց . «Պարոնը տունն է» : Դուռը բացուե-
ցաւ և պարոնը դուրս ելաւ :

«Ի՞նչ կ'ուզես , ըսաւ , ի՞նչ է աճապարանքդ , տէրդ
ստիպողական հրաման մը զրկած է» :

«Ո՛հ , պարոն , բայց մարդ մը կայ ձեր բակին մէջ
որ երկու ձի ծեծելով պիտի մեռնէ : Խնդրեցի իրմէ որ
դադրեցնէ , բայց մտիկ չըրաւ , խոստացայ իրեն սայլը
թեթեւցնել , բայց մերժեց , և այսպէս ստիպուեցայ դալ
ձեզի իմաց տալ : Կ'աղաչեմ որ դուք անձամբ երթաք» :
Յովսէփի ձայնը կը զողզղար խօսած միջոցին :

«Շտորհակալ եմ , տղաս , ըսաւ պարոնը , և աճա-
պարանքով իր գլխարկը առաւ : «Վկայութիւն պիտի
տա՞ն տեսածիդ մասին , հարցուց , եթէ այդ մարդը դա-
տաւորին յանձնեմ» :

«Ուրախութեամբ» , պատասխանեց Յովսէփ :

Մարդը գնաց , և մենք մեր ճամբան շարունակե-
ցինք :

«Ի՞նչ պատահեր է , Յովսէփ , բարկացած կ'երեւաս» ,
ըսաւ Յովհաննէս , երբ տղան համետէս վար խոյացաւ :

«Շատ բարկացած եմ» , ըսաւ Յովսէփ և զըրդ-
ուռած եղանակով մը ու աճապարանքով եղածը պատ-
մեց : Յովսէփ ընդհանրապէս այնքան հեղ ու հան-
դարտաբարոյ էր . զարմանալի էր որ կիրքը այսքան
զրգուռած վիճակի մը մասնած էր զինքը :

«Քու բրածդ չխաակ էր, Յովսէփ, ըսաւ Յովհաննէս, մարդը դատաւորին առջեւ տարուի կամ ոչ: Շատեր պիտի անցնէին, երթային խորհելով թէ իրենց գործը չէ միջամտել: Իմ համոզումս այն է թէ ամէն մարդու պարտաւորութիւնն է միջամտել երբ կը տեսնէ որ անգըթութիւն մը կամ բռնութիւն ի գործ կը դրուի. դուն քու պարտքդ կատարեցիր, տղաս:»

Յովսէփ բոլորովին հանդարտած էր մինչեւ այն առտն, և հպարտութիւն կը զգար որ Յովհաննէս կը հաւնէր իր ընթացքին. ոտքերս մաքրեց, և սովորականէն աւելի լաւ ձեւով մը մարմինս չփեց:

Ճաշի երթալու կը պատրաստուէի, երբ սպասաւորը եկաւ իմաց տալու թէ տէրը կ'ուզէր Յովսէփը տեսնել իր առանձնատնիկին մէջ: Մարդ մը եկած էր ձիերուն չարաչար գործածութեանը մասին քննութիւն մը կատարելու և Յովսէփին վկայութիւնը կ'ուզէր լսել: Տղան մինչեւ ճակատը կարմրեցաւ և իր աչքերը փայլեցան: «Պիտի երթամ վկայութիւն տալու», ըսաւ:

«Վրադ գլուխդ քիչ մը կարգի դիր», ըսաւ Յովհաննէս: Յովսէփ իր փողկապը շտկեց, վերարկուն մաքրեց և վայրկեանէ մը հեռացաւ: Մեր տէրը նահանգին դատաւորներէն մէկը ըլլալով, դատերը շատ անգամ իրեն կը բերէին կամ խորհուրդ կը խնդրէին իրմէ: Ախոռին մէջ երկար ատեն ոչինչ իմացանք, որովհետեւ ճաշի ժամ էր, բայց երբ Յովսէփ ախոռ վերադարձաւ, տեսայ որ զուարթ կերպարանք մը ունէր: Զիտ փայփայեց և ըսաւ. «Մենք այդպիսի դէպքեր չպիտի տեսնենք, այնպէս չէ՞:» Վերջը լսեցինք որ իր տուած վկայութեան վրայ, ու ձիերուն ալ խոշտանգուած վիճակը տեսնելով, որոշած էին դատի ենթարկել սայրորդը. հաւանականաբար երկու կամ երեք ամսուան բանտարկութեան պիտի դատապարտուէր:

Զարմանալի փոփոխութիւն մը կը տեսնուէր Յովսէփին վրայ : Յովհաննէս խնդալով կ'ըսէր թէ այդ շաբթուան միջոցին անոր հասակը մէկ մատնաչափ երկնցածեր . և իրաւ ալ այնպէս էր : Հեզ ու բարեմիտ էր , ինչպէս առաջ , բայց աւելի կորով ու կամք կար իր բոլոր գործերուն մէջ , իբր թէ մէկ քայլով աղայութենէ չափահասութեան հասակը ցատկած ըլլար :

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Ի Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ Ը

Երեք տարիէ ի վեր այս երջանիկ բնակարանին մէջ կը գտնուէի . բայց տխուր փոփոխութիւններ վերապահուած էին մեզի : Երբեմն երբեմն կը լսէինք թէ մեր տիրուհին հիւանդ էր : Բժիշկը յաճախ կ'այցելէր և մեր տէրն ալ լուրջ ու անձկայից կերպարանք մը ունէր : Յետոյ լսեցինք որ չուտով պիտի թողու իր բնակավայրը և աւելի տաք երկիր մը պիտի երթայ երեք չորս տարուան համար : Լուրը մահուան գոյժի մը տպաւորութիւնը ըրաւ ամէնուս վրայ : Ամէն մարդ տխրած էր . մեր տէրը սկսաւ պատրաստութիւններ տեսնել Անգլիայէն մեկնելու համար : Մեր ախոռին մէջ յաճախ կը խօսէին այս մասին . խօսակցութեան ուրիշ նիւթ չկար գրեթէ :

Յովհաննէս իր գործը կը կատարէր լռիկ ու տխուր , և Յովսէփի գրեթէ երբեք չէր սուլեր :

Առաջին բաժնուող խումբը կազմեցին օր . Ճէսի , Ֆլորա և իրենց վարժուհին : Եկան մեզի մնաք բարով ըսելու : Խեղճ Գեղասրունքը գրկեցին , սիրեցին բարեկամի մը պէս : Յետոյ իմացանք թէ ինչ կարգադրութիւն եղած էր մեր

մասին : Մեր տէրը զիս և Կոճապղպեղը ծախած էր իր մտերիմ բարեկամին՝ Ք . Լորտին , որովհետեւ մեզի համար յարմար տէր մը կը սեպէր զայն : Գեղասրունքը տեղւոյն երէցին տուած էր , բայց այն պայմանաւ որ երբեք չպիտի ծախուէր , և երբ ալ ծերանար ու անկարող ըլլար աշխատելու , գնդակահար պիտի ընէին զինքը ու թաղէին :

Յովսէփը վարձուած էր զայն հոգալու և տանը մէջ սպասաւորելու համար : Գեղասրունքը երջանիկ կը սեպէր : Յովհաննէսին ալ քանի մը նպաստաւոր առաջարկութիւններ եղան , բայց ան նախապատիւ սեպեց քիչ մը սպասել :

Իրենց մեկնելուն նախընթաց իրիկունը տէրը ախոռ եկաւ , քանի մը հրահանգներ տուաւ , և իր ձիերը վերջին անգամ ըլլալով փայփայեց : Շատ տխուր կ'երեւար , ինչպէս յայտնի էր իր ձայնէն : Կարծեմ թէ մենք , ձիերս , ձայնէն շատ աւելի բան կրնանք գուշակել քան մարդիկ :

«Ինչ , ընելիքդ որոշեցիր , Յովհաննէս , հարցուց . կը լսեմ որ քեզի եղած առաջարկութիւններէն և ոչ մէկը ընդունած ես» :

«Ոչ տէր իմ . ես միտքս դրած եմ պաշտօն մը գտնել առաջնակարգ ձի կրթողի մը քով . ատիկա լաւագոյն գործը կը նկատեմ ինծի համար : Շատ մատղաշ կենդանիներ կը վախնան ու կ'այլատերին չարաչար գործածուելով , ինչ որ չպիտի պատահէր , եթէ յարմար մարդու ձեռք ըլլային : Ես միշտ յաջող եղած եմ ձի հոգալու մէջ , և եթէ կարենամ անոնցմէ ոմանց օգտակար ըլլալ , ուրախ պիտի ըլլամ : Զեր կարծիքը ի՞նչ է այս մասին , տէր իմ» :

«Այդպիսի գործի մը համար քեզմէ աւելի յարմար

մէկը չեմ գտներ , ըսաւ տէրը . դուն ձիերը կը ճանչնաս ,
և ձիերն ալ կ'երեւայ թէ քեզ կը ճանչնան . կրնայ ըլ-
լալ որ վերջապէս անկախ գործի մը ձեռնարկես : Կար-
ծեմ լաւագոյն բանը ատ է քեզի համար : Եթէ ու է
կերպով պիտի կրնամ օգնել քեզի , ինծի երկառողով մը
իմացուր : Իմ Լոնտոնի ներկայացուցչիս պիտի խօսիմ
քու մասիդ և քու վկայականդ անոր քով պիտի ձգեմ» :

Տէրը Յովհաննէսին տուաւ հասցէն , յետոյ շնորհա-
կալութիւն յայանեց անոր՝ իր երկարատե ու հաւատարիմ
ծառայութեան համար . Յովհաննէս շատ յուզուեցաւ .
«Ոչ , կ'աղաչեմ , տէր իմ , մի՛ ըսէք ատիկա . դուք և իմ
սիրելի տիրունիս այնքան բարիք լրած էք ինծի որ եր-
բեք չպիտի կրնամ փոխարինել : Բայց բնաւ չպիտի մոռ-
նամ ձեզ . Աստուած տայ որ օր մը նորէն բարեբախտու-
թիւնը ունենանք մեր տիրունին հոս տեսնելու ողջ ա-
ռողջ . մենք մեր յոյսը չպիտի կտրենք» :

Տէրը Յովհաննէսին ձեռքը սեղմեց առանց բառ մը
ըսելու և երկուքն ալ ախուէն դուրս ելան :

Վերջին տխուր օրը հառած էր : Սպասաւորը և ծանր
կարասիներուն սայլը ճամբայ ելած էին նախընթաց օրը .
միայն մեր տէրը , տիրունին և սպասունին մնացած էին :
Կոճապղպղղը և ես կառքը բնակարանին դրան առջեւ
տարինք վերջին անգամ ըլլալով : Սպասաւորները բար-
ձեր , գորգեր և ուրիշ շատ մը բաներ բերին . երբ ամէն
բան պատրաստ էր , մեր տէրը սանդուխէն վար իջաւ ,
տիկիներ իր բաղուկներուն մէջ առած : Զգուշութեամբ
կառքին մէջ դրաւ զայն , մինչդեռ տանը ծառաները բո-
լորաիքը կանգնած արցունք կը թափէին :

«Դարձեալ մնաք բարով , ըսաւ , ձեզմէ և ո՛չ մէկը
պիտի մոռնանք» : Եւ կառքը մտաւ , յարելով . «Զիերը
վարէ , Յովհաննէս» :

Յովսէփ ալ կառքին վրայ ցատկեց . և մենք դանդաղ քայլերով անցանք դարաստանէն ու գիւղէն , ուր ժողովուրդը դուռներուն առջեւ կեցած էր վերջին անգամ նայելու իրենց և ողջերթ մաղթելու :

Երբ կայարանը հասանք , կարծեմ թէ տիրունին ոտքով գնաց կառքէն մինչեւ սպասման սրահը : Լսեցի որ իր սովորական անուշ ձայնովը կ'ըսէր . «Մնաս բարով , Յովհաննէս , Աստուած օրհնէ քեզ» : Յովհաննէս պատասխան չտուաւ . թերեւս չէր կրնար խօսիլ : Երբ Յովսէփ կառքին մէջ եղածները դուրս հանեց , Յովհաննէս կանչեց ղինքը և ըսաւ որ ձիերը բռնէ , և ինք կառախումբին քով գնաց : Խեղճ Յովսէփ մեր գլխուն մօտիկը կեցաւ , իր արցունքները ծածկելու համար : Շատ չանցած կառախումբը եկաւ ֆշալով , և մէկ երկու վայրկեանէն դուռները գոցուեցան , կայարանապետը սուլեց , և կառախումբը անհետ եղաւ , իր ետեւ թողլով միայն ձերմակ մուխի ամպեր ու կոտորած սրտեր :

Այն ատեն Յովհաննէս ետ դարձաւ : «Անգամ մըն ալ չպիտի տեսնենք մեր տիրունին , ըսաւ , երբե՛ք» : Սանձը ձեռք առաւ , կառքին առջեւը նստաւ և Յովսէփին հետ դանդաղօրէն տուն վերադարձաւ . բայց այլեւս մեր տունը չէր :

Մ Ա Ս Բ.

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Ը Ր Շ Ա Ն

Հետեւեալ առտուն նախաճաշէն վերջ Յովսէփ պատ-
րաստուեցաւ Գեղասրունքը երիցատուն տանելու : Նախ
եկաւ մնաք բարով ըսելու . Գեղասրունք ախոռէն կը
վրնջէր : Յովհաննէս համետը դրաւ Կոճապղպեղին կըռ-
նակը և սանձն ալ բերանս և տասներէինգ մղոն ճամ-
բորդելէ վերջ հասանք Ըրշալ , ուր յորտը կը բնակէր :
Շքեղ տուն մը և ընդարձակ ախոռներ կային : Գաւիթը
մտանք և Յովհաննէս Պ . Եօրքը փնտուեց : Բաւական
ժամանակ անցնելէն վերջ եկաւ : Վայելչադէմ , միջին
տարիքով մարդ մըն էր , և իր ձայնէն անմիջապէս
յայտնի կ'ըլլար թէ հնազանդութիւն կը պահանջէր : Շատ
բարեկամական ու քաղաքավար կերպով վարուեցաւ Յով-
հաննէսի հետ , և մեր վրայ ակնարկ մը ձգելէ վերջ
ձիապան մը կանչեց և հրամայեց որ մեզ մեր տեղերը
տանին : Յովհաննէսն ալ հրաւիրեց քիչ մը բան ուտելու
իրեն հետ :

Մենք լուսաւոր , օգաւէտ ախոռ մը տարուեցանք
և զրուեցանք իրարու կից խցիկներու մէջ , ուր մեզ
չփեցին ու լուացին : Կէս ժամ վերջ Յովհաննէս և Պ .
Եօրք որ մեր կառապանը պիտի ըլլար , մեզ տեսնելու
եկան :

Մեզ զգուշութեամբ քննելէ վերջ , Պ . Եօրք ըսաւ
Յովհաննէսին .

«Այս ձիերուն վրայ ուէ թերութիւն չեմ նշմարեր , բայց մեզ ամէնուս ծանօթ է թէ ձիերն ալ՝ ինչպէս մարդիկ՝ ունին իրենց առանձնայատկութիւնները և երբեմն տարբեր վարմունքի կը կարօտին . արդեօք այս ձիերն ալ մասնաւոր բնութիւն մը ունին :»

«Զեմ կարծեր թէ մեր կողմերը լաւագոյն զոյգ մը ձի գտնուի , և սրտի անկեղծ ցաւով է որ կը բաժնուիմ անոնցմէ . Բայց երկուքն ալ ճիշդ միեւնոյնը չեն . սեւը կատարելապէս հեզ է , հաւանական է որ իր մանկութենէն ի վեր ոչ խիստ բաւ մը լսած է , ո՛չ ալ հարուած մը ընդունած է , և կը թուի թէ ամենամեծ հաճոյքն է ձեր ուզածը կատարել : Բայց շագանակագոյնը կ'երեւայ թէ խիստ վարմունքի ենթարկուած է , զինքը ծախողն ալ արդէն ատիկա կը խոստովանի : Դիւրագրգիռ ու կասկածոտ բնութիւն մը ունէր երբ մեր քով եկաւ , բայց երբ հասկցաւ թէ ի՛նչ տեսակ տեղ մըն էր իր նոր տեղը , այդ թերութիւնը սրբագրեց : Երեք տարիէ ի վեր բարկութեան ամենատիոքը նշան մը նշմարած չեմ իր վրայ , և եթէ մէկը լաւ վարուի իրեն հետ , իրմէ աւելի հեզ ու յօժար կենդանի կարելի չէ՛ գտնել : Բայց ինչպէս ըսի՝ ի բնէ աւելի դիւրագրգիռ է քան սեւ ձին . ճանձերը աւելի կը նեղեն զինքը , իր կազմածին մէջ եղած ուէ պակսութիւն անհամբեր կ'ընէ զինքը , և եթէ մէկը չարաչար վարուի իրեն հետ , հաւանական է որ ինք ալ պիտի փոխարինէ : Գիտէք որ այդ է արդէն աշխոյժ ձիերուն բնութիւնը) :

«Անշուշտ , պատասխանեց Պ . Եօրք , գիտեմ ասիկա , բայց այս տեսակ ախոռներու մէջ կարելի չէ որ բոլոր ձիապաններն ալ նոյն նկարագիրը ունենան : Զեռքէս եկածը չպիտի խնայեմ , ձեր ըսածները պիտի չմոռնամ) :

Ախոռէն դուրս ելլելու վրայ էին , երբ Յովհաննէս կանգ առաւ ու ըսաւ .

«Պէտք է ըսել նաեւ թէ երեսի սանձ բնաւ գործածած չենք երկուքին համար ալ» :

«Լաւ , բայց հոս ստիպուած պիտի ըլլան այդ սանձը գործածել : Ես ինքս արձակ սանձը կը նախընտրեմ , և իմ տէրս ալ այդ մասին շատ ողջամիտ կարծիքներ ունի , բայց իմ տիրուհիս բոլորովին տարբեր է , վայելչութիւնը կը սիրէ , և եթէ իր ձեռքը պիրկ սանձ չկրեն , երեսնին անգամ չի նայիր . երբոր ինք հեծնէ ձիուն վրայ , կը ստիպուինք պիրկ սանձ գործածել» :

«Շատ , շատ կը ցաւիմ , ըսաւ Յովհաննէս , բայց պէտք է մեկնիմ , եթէ ոչ շողեկաւոր կը փախցնեմ» :

Քովերնիս եկաւ և վերջին անգամ ըլլալով մեզ փայփայեց : Տիրութիւն մը կար իր ձայնին մէջ :

Երեսս իրեն մօտեցուցի , այդ միայն կրնայի ընել իրեն ողջերթ մաղթելու համար : Յետոյ մեկնեցաւ ու երբեք չեմ տեսած զինքը անկէ վերջ :

Հետեւեալ օրը յորտ Բ . եկաւ մեզ դիտելու և մեր երեւոյթէն գոհ կ'երեւար :

«Մեծ վստահութիւն ունիմ այս ձիերուն վրայ , ըսաւ . վաղուց իմ բարեկամս յանձնարարած է զանոնք : Միեւնոյն գոյնը չունին անշուշտ , բայց ես այնպէս կը կարծեմ որ կրնան կառքին լծուիլ , որչափ ատեն որ գիւղը կը գտնուինք : Երբ Լօնտօն երթանք , տարբեր կարգադրութիւն կ'ընենք : Սեւ ձին հեծնելու խիստ յարմար կ'երեւայ» :

Եօրք այն ատեն կրկնեց իրեն ինչ որ ըսած էր Յովհաննէս մեր մասին :

«Լաւ , ըսաւ յորտը , պէտք է ուշադրութիւն ընես , և շատ չպրկես զամբիկին սանձը : Հաւանական է որ հետեղհետէ կը վարժուին : Ես տակաւին կը խորհիմ այս մասին» :

Կէս օրէն վերջ կառքին լծուեցանք, և ճիշդ երբ ժամը երեք կը հնչէր՝ տանը դրան առջեւ տարուեցանք։ Շքեղ տուն մըն էր, մեր առջի տունէն աւելի ընդարձակ, բայց ոչ այնքան հաճելի, եթէ ներքի է ձիւ մը կարծիք ունենալ։ Երկու սպասաւորներ պատրաստ կը կենային իրենց համազգեստները հագած։ Քիչ մը վերջը մետաքսի չրչիւնը լսեցինք և ահա մեր տիկինը քարէ աստիճաններէն վար կ'իջնէր։ Ակնարկ մը ձգեց մեր վրայ. բարձրահասակ, հպարտ կերպարանքով կին մըն էր, և կ'երեւայ թէ բանէ մը դժգոհ էր. բայց բան մը չըսաւ և կառքը մտաւ։ Առաջին անգամ էր որ պիտի սանձ մը կը դրուէր բերնիս. և պէտք է ըսել թէ ինծի շատ անհաճոյ կուգար, որովհետեւ չէի կրնար երբեմն երբեմն գլուխս ծռել. բայց ստիպուած չէի սովորականէն աւելի գլուխս վեր բռնելու։ Կոճապղպեղին մասին անձկութիւն կը զգայի. բայց գոհ ու հանգարտ կը թուէր։

Հետեւեալ օրը, ժամը երեքին, դարձեալ դուրս տարուեցանք. և դարձեալ պատրաստ էին երկու հետեւորդ սպասաւորները. մետաքսէ չրճազգեստին չրչիւնը լսեցինք. տիկինը սանդուխին տատիճաններէն վար իջաւ, և հրամայողական շեշտով մը ըսաւ Եօրքին.

«Եօրք, այս ձիերուն գլուխը աւելի բարձր կապելու ես. այս վիճակին մէջ մարդ կ'ամչնայ զանոնք դուրս տանելու»։

Եօրք վար իջաւ ըսաւ.

«Ներողութիւն կը խնդրեմ տիկին, բայց այս ձիերը երեք տարիէ ի վեր այդ տեսակ սանձ կրած չեն, և իմ տէրս ըսաւ թէ աւելի ապահով պիտի ըլլար աստիճանաբար վարժեցնել զանոնք։ Բայց եթէ ձեր կամքը այն է, կրնամ զանոնք քիչ մը աւելի բարձրացնել»։

«Լաւ», ըսաւ ան։

Եօրք եկաւ և մեր սանձը կարծեմ ծակ մը աւելի կարճցուց : Փոքրիկ բաները անգամ իրենց բարի կամ չար ազդեցութիւնը ունին :

Մենք այդ օրը ցից բլուրէ մը պիտի ելլէինք : Կ'ուզէի անշուշտ գլուխս դէպի առաջ երկնցնել և յօժարութեամբ կառքը վեր քաշել , ինչպէս վարժուած էի . բայց հիմայ ստիպուած էի գլուխս վեր բռնել , և ատիկա կը վհատեցնէր զիս . կռնակիս ու սրունքներուս վրայ կը ծանրանար ամբողջ բեռը : Երբ վերադարձանք , Կոճապղպեղը ըսաւ .

«Տեսա՞ր հիմայ թէ ի՛նչ բան է պիրկ սանձը . բայց այս չատ գէշ չէ . և եթէ ասկէ աւելի գէշ չըլլայ , չպիտի գանգատիմ , որովհետեւ այստեղ լաւ կը վարուին մեզի հետ : Բայց եթէ աւելի պրկեն , այդ ուրիշ խնդիր է . չեմ ուզեր և չեմ կրնար հանդուրժել» :

Ամէն օր ծակ մը աւելի կը կարճնար մեր սանձը . և փոխանակ առջի պէս հաճոյքով սպասելու որ կազմածս դնեն վրաս , կը զգուէի անկէ : Կոճապղպեղ ալ ջղայնացած կ'երեւար , թէև ոչինչ կ'ըսէր : Վերջապէս կարծեցի թէ մեծ տագնապը անցուցած էինք , որովհետեւ բաւական օրեր այլեւս չկարճեցուցին սանձը : Միտքս դրի համակերպիլ ու ձեռքէս եկածը ընել , թէև հիմայ մշտապէս նեղութիւն մըն էր , փոխանակ հաճոյք մը ըլլալու : Բայց աւելի գէշ բազմ մը վիճակուած էր մեզի :

ՊԼՈՒՆ ԻՊ.

ՊԱՅՔԱՐ ԱԶՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Օր մը տիկինը սովորականէն ուշ մնացած էր :

«Ք. Դքսուհիին տունը պիտի վարեն կառքը», ըսաւ, և վայրկեան մը կենալէ վերջ աւելցուց. «Ե՞րբ այդ ձիերուն գլուխը բարձր պիտի կապեն, Եօրք: Շուտով բարձրացուր զանոնք և վերջ տուր այս մեղմ ու զգուշաւոր ընթացքին» :

Եօրք նախ իմ քովս եկաւ, մինչդեռ ձիապանն ալ Կոճապղպեղին գլխուն քով կեցաւ: Դլուխս դէպի ետ քաշեց և այնքան պինդ պրկեց սանձը, որ գրեթէ անտանելի էր: Յետոյ Կոճապղպեղին գնաց, որ անհամբեր կերպով գլուխը վեր վար կը շարժէր, ինչպէս սովոր էր հիմայ: Գիտէի թէ ի՞նչ պիտի պատահէր. այն վայրկեանին որ սանձը բռնեց զայն կարճցնելու համար, պատահութենէն օգուտ քաղելով ետևի սրունքներուն վրայ կանգնեցաւ այնքան անակնկալ կերպով որ Եօրքի քիթին զարկաւ և գլխարկը գետինը ձգեց. ձիապանն ալ գրեթէ գետին փռուեցաւ: Անմիջապէս երկուքն ալ գլխուն վրայ յարձակեցան. բայց անոր ոյժը երկուքին ալ կը բաւէր. շարունակեց հրել, կից զարնել անզուսպ կերպով: Վերջապէս կառքին ձողին վրայէն կից զարկաւ և գետին ինկաւ, ինծի ալ բուռն հարուած մը տալէ վերջ: Ո՞վ գիտէ ուրիշ ի՞նչ չարիք պիտի հասցնէր, եթէ Եօրք իր գլխուն վրայ չնետուէր զօրաւոր կերպով, չձգելով զինքը որ պայքարի: Միենոյն ատեն կը պոռար. «Արձակէ՛ սև ձին, վազէ գործիքը բեր և կառքին ձողը տեղէն հանէ»:

Զիապանը չուտով զիս ազատեց Կոճապղպեղէն և ախոռ տարաւ : Զիս հոն կեցուց , ինչպէս որ էի , և Եօրքին քով վազեց նորէն : Խիստ գրգռուած էի այս պատահածներէն , և եթէ սովորութիւն ունենայի կից զարնելու և վեր ցատկելու , տարակոյս չունիմ որ ես ալ այդպէս պիտի վարուէի : Բայց կանգ առի բարկացած , նեղուած . սրունքս կը ցաւէր , և գլուխս ալ համետին ամուր կապուած ըլլալով , չէի կրնար ազատիլ : Շատ կը տառապէի , և փափաք կը զգայի աքացելու առաջին մարդը որ մօտս պիտի գար :

Շատ չանցած սակայն , Կոճապղպեղ ներս բերուեցաւ երկու ձիապաններու կողմէ , վիրաւորուած ու ճմրուած : Եօրք իրեն հետ եկաւ ու հրամաններ տուաւ . յետոյ զիս զննեց և անմիջապէս գլուխս արձակեց :

« Կորսուին այս երեսի սանձերը , ըսաւ ինքնիրեն . գիտէի որ այսպիսի փորձանք մը պիտի պատահէր : Որչա՛փ պիտի ցաւի մեր տէրը : Բայց եթէ ամուսին մը չի կրնար իր կիներ կառավարել , սպասաւորը ինչ ընէ : Ես իմ պարտքս կատարեցի . եթէ տիկինը չպիտի կրնայ դքսուհիին դաշտահանդէսին երթալ , յանցանքը իմա չէ » :

Եօրք այս խօսքերը չըսաւ սպասաւորներուն ներկայութեան . իր տէրերուն վրայ յարգանքով կը խօսէր միշտ անոնց առջև : Զեռքովը ամբողջ մարմինս շօշափեց , և գտաւ այն տեղը ուր կից զարնուած էր : Շատ ուռած էր ու կը ցաւէր : Հրաման ըրաւ որ տաք ջուրով և սպունգով լուան այն տեղը , ու վերջէն ալ սպեղանի մը դնեն վրան :

Լօրտ Ք . չատ խռովեցաւ , երբ լսեց թէ ինչ պատահած էր : Եօրքը մեղադրեց որ տեղի տուած էր տիկինին խօսքին , և անոր ըսաւ թէ այսուհետեւ աւելի լաւ պիտի ընէր ամէն հրաման միայն իր-

մէ ընդունելով : Բայց տակաւ ամէն բան առջի վիճակը վերստացաւ : Կարծես Եօրք կրնար աւելի քաջութեամբ իր ձիերը պաշտպանել , բայց թերեւս իմ դատողութիւնս սխալ է : Կոճապղպեղ դարձեալ կառքին չժուեցաւ . բայց երբ իր վէրքերը բժշկուեցան , մեր տիրոջ պզտիկ զաւակներէն մէկը փափաք յայտնեց որ իրեն տրուի անիկա : Վստահ էր թէ առաջին կարգի ձի մը պիտի ըլլար որսորդութեան համար : Իսկ ես տակաւին ստիպուած էի կառքը քաշել , և նոր ընկեր մը ունէի Սաքս անունով : Ան պիտի սանձի վարժուած էր միշտ : Հարցուցի իրեն թէ ինչպէ՞ս եղած էր որ զայն կը կրէր :

«Ստիպուած եմ կրել զայն , պատասխանեց , բայց իմ կեանքս կը կարճցնէ , և քու կեանքդ ալ պիտի կարճցնէ , եթէ չարունակես կրել :»

«Կը կարծես որ մեր տէրը գիտէ՞ թէ որքա՛ն վնասակար է անիկա մեզի :»

«Ձեմ գիտեր , բայց ձիու վաճառականները և բժիշկները վստահ են այդ մասին : Ձիու վաճառականի մը քով կը գտնուէի անգամ մը . զիս և ուրիշ ձի մը կը մարզէր մէկտեղ երթալու . և մեր գլուխը ամէն օր քիչ քիչ կը բարձրացնէր : Պարոն մը հարցուց իրեն թէ ինչո՞ւ այդպէս կ'ընէր : «Որովհետեւ , պատասխանեց , մարդիկ չպիտի ուզեն գնել , եթէ այսպէս չընենք : Լօնտօնցիք կ'ուզեն որ իրենց ձիերը միշտ գլուխնին վեր բռնեն , և բարձր քայլեր առնեն : Անշուշտ ասիկա շատ վնասակար է ձիերուն , բայց աղէկ է առեւտուրի տեսակէտէն : Ձիերը շուտով կը մաշին , կը հիւանդանան , և ուրիշ գոյգ մը գնել պէտք կ'ըլլայ : Ահաւասիկ ինչ որ լսեցի իր ըսածներէն :

Թէ որքան տառապանք քաշեցի չորս ամիս մեր տիրուհին կառքին լծուելով , չեմ կրնար նկարագրել :

Բայց վստահ եմ որ եթէ աւելի երկար այնպէս շարունակուէր, իմ առողջութիւնս և իմ բնաւորութիւնս պիտի փոխուէին: Անկէ առաջ բերնիս փրփրիլը ինչ էր չէի գիտեր. բայց հիմայ սանձին ճնշումը լեզուիս վրայ և գլխուս ու կոկորդիս պրկուած վիճակը՝ բերանս քիչ շատ կը փրփրեցնէին: Կան մարդիկ որ կ'ախորժէին ատկէ, և «Ի՛նչ աշխոյժ ձի է», կ'ըսէին: Բայց այնքան անբնական է ձիերուն՝ որքան մարդոց բերնին փրփրիլը: Անհանգստութեան նշանն է այն և խնամքի կը կարօտի: Անկէ զատ իմ չնչափողիս վրայ ալ ճնշում կար, ինչ որ յաճախ չնչառութիւնս կը դժուարացնէր: Երբ իմ գործէս կը վերադառնայի, վիզս և կուրծքս կը ցաւէին, բերանս ու լեզուս դիւրազգած կ'ըլլային, ու խիստ յոգնած և տխուր կը զգայի ինքզինքս:

Իմ նախկին բնակարանիս մէջ ես միշտ գիտէի թէ Յովնաննէս ու տէրս իմ բարեկամներս էին. հոս, թէեւ շատ տեսակէտներով լաւ կը վարուէին հետս, բայց բարեկամ չունէի: Եօրք գիտնալու էր թէ որքա՞ն այդ սանձը կը տառապեցնէր զիս. բայց այնպէս կը կարծէր թէ ուրիշ ճար չկար: Ինչ որ ալ ըլլայ, զիս փոփեւելու համար ոչինչ եղաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ՕՐ. ԱՆՆԱ ԿԱՄ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ՁԻ ՄԸ

Գարնան սկիզբները Լօրտ Ք. և իր ընտանիքին մէկ մասը Լօնտօն գացին և Եօրքն ալ իրենց հետ տարին: Կոճապղպեղ և ես ուրիշ քանի մը ձիերու հետ մէկտեղ

տունը մնացինք այլևայլ գործերու ծառայելու համար : Գլխաւոր ձիապանին յանձնուած էր մեր հսկողութիւնը :

Օր . Հարիէթ որ նոյնպէս հոս մնացած էր , վատաւոր չէր , և երբեք կառքը չէր գործածեր . իսկ օր Աննա նախապատիւ կը սեպէր ձի հեծնել իր եղբօր կամ հօրեղբօրորդոյն ընկերակցութեամբ . ձի հեծնելու մէջ կատարեալ վարպետ մըն էր , և այնքան հեզահոգի ու զուարթ , որքան գեղեցիկ : Զիւ ընտրեց իբր իր ձին և «Թուխ բարեկամ» կոչեց զիս : Շատ կ'ախորժէր այս պտոյտներէն , վճիտ , զով օղին մէջ , երբեմն կոծապղպեղին և երբեմն Լիզլի ընկերակցութեամբ : Այս Լիզլին աշխոյժ , չազանակագոյն զամբիկ մըն էր , ագնիւ սեռէ , և սիրականը պարոններուն՝ իր կայտառ բնութեան համար . բայց Կոծապղպեղ որ ինձմէ աւելի ծանօթ էր անոր , կ'ըսէր թէ Զղային կազմութիւն մը ունի :

Հիւր մը կար որ միշտ Լիզլին վրայ կը հեծնէր և այնքան շատ կը գովէր զայն որ օր մը օր . Աննա հրաման ըրաւ որ իրեն յատուկ համեսը դնեն անոր վրայ և այդ հիւր պարոնին յատուկ համեսն ալ իմ վրաս : Երբ դրան առջեւ գացինք , պարոնը խիստ տոգոյն կը թուէր :

«Ի՜նչ է այս , ըսաւ , միթէ ձեր բարի «Թուխ գեղանի»էն ձանձրացե՞ր էք» :

«Ո՛չ , պատասխանեց օրիորդը , բայց կ'ուզեմ որ անգամ մը հեծնէք անոր վրայ . ես ալ պիտի փորձեմ ձեր շնորհալի Լիզլին . դուք ալ կ'ընդունիք թէ աւելի կը յարմարի կնոջ յատուկ ձի մը ըլլալու» :

«Որոշուող կուտամ ձեզի որ չհեծնէք անոր վրայ . շնորհալի արարած մըն է արդարեւ , բայց Զղային է և կնոջ համար անյարմար : Կը վատահացնեմ ձեզ թէ կատարելապէս ապահով չէ . կը խնդրեմ որ համեսները փոխել տաք» :

«Սիրելի հօրեղբորորդիս, ըսաւ օրիորդը խնդալով, այդքան մտատանջութեան մի՛ մատնուիք իմ պատճառաւ: Ես մանկութենէս ի վեր ձիերու վարժուած եմ, և որսի չուներուն հետեւած եմ շատ անգամներ: Այսպէս, կ'ուզեմ փորձել այս ձին, որուն դուք՝ պարոններդ՝ այնքան կը հաւնիք: Օգնեցէք ինծի ուրեմն որ հեծնեմ իր վրայ:»

Այլ ըսելիք չէր մնացած: Պարոնը զգուշութեամբ գայն համեալին վրայ տեղաւորեց և կազմածը լաւ մը քրննելէն վերջ սանձը ձեռքը տուաւ մեղմութեամբ. յետոյ իմ վրաս հեծաւ: Ճիշդ երբ շարժիլ սկսած էինք, սպասաւոր մը եկաւ և օր. Հարիէթի կողմէ տոմս մը բերաւ: «Կը հաճի՞ք այս հարցումը ընել բժիշկին և պատասխան մը բերել», կը գրէր:

Գիւղը մղոնի մը չափ հեռու էր և բժիշկին տունն ալ գիւղին ծայրն էր: Զուարթութեամբ յառաջացանք մինչեւ որ անոր դուռը հասանք: Բարձր մշտադալարներու մէջէն կ'անցնէինք: Պարոնը ձիէն վար իջաւ և դուռը պիտի բանար, որպէս զի օրիորդը անցնէր. բայց նախապատիւ սեպեց հոն սպասել, և ուզեց որ իմ սանձս դրան կապէ:

Տարակուսական նայուածքով մը՝ «Հինգ վայրկեանէն կուգամ», ըսաւ:

«Մի՛ աճապարէք, պատասխանեց, Լիզի և ես միտք չունէինք փախչելու»:

Սանձս երկաթէ ձողերէն մէկուն կապեց, և շուտով ծառերուն մէջ աներեւոյթ եղաւ: Լիզի հանդարտօրէն կեցած էր ինձմէ քանի մը քայլ հեռու, կռնակը ինծի դարձուցած: Իմ մանկամարդ տիրուհիս անխռով նստած էր անոր վրայ, սանձը թեթեւօրէն բռնած և եղանակ մը կը մրմուռար: Լսեցի պարոնին դուռը բաղխելը: Ճամբուն

միւս կողմը մարգագետին մը կար, որուն ցանկապատին դուռը բաց մնացած էր: Ճիշդ այդ միջոցին քանի մը սայլի ձիեր ու մտրուկներ վազելով դուռս ելան խառն ի խուռն, մինչդեռ մանչ մը իր խարազանը կը շաչեցնէր անոնց ետեւէն: Մտրուկները անզուսպ էին և խաղատէր. անոնցմէ մէկը գնաց Լիզիի ետեւի սրունքներուն զարնուեցաւ: Մտրուկին բրածէն թէ խարազանին հարուածներէն գրգռուած, Լիզի բարկութեամբ կից մը զարկաւ, և սկսաւ սրարշաւ փախչիլ: Այնքան յանկարծական եղան իր շարժումները որ օրիորդը գրեթէ պիտի գլորէր համետէն, բայց շուտով ինքզինքը գտաւ: Ես բարձրաձայն վրնջեցի և օգնութեան կանչեցի. կրկին և կրկին վրնջեցի, անհամբեր կերպով գետինը ոտքովս ծեծելով և ջանալով սանձս փրցնել: Շատ սպասել հարկ չեղաւ: Պարոնը աճապարանօք եկաւ, անձկութեամբ իր շուրջը նայեցաւ, տեսաւ ձիուն սուրալը, և անմիջապէս համետիս վրայ ցատկեց: Ես ո՛չ խարազանի պէտք ունէի, և ո՛չ խիթանի. որովհետեւ ես ալ իրենց չափ անձկութիւն կը զգայի: Ինք ալ գիտէր ասիկա, ուստի սանձս թողուց և քիչ մը դէպի առաջ ծռելով՝ անոր ետեւէն խոյացանք:

Մէկուկէս միոնի չափ տեղ ձամբան ուղիղ էր, այնուհետեւ դէպի աջ կը շուքէր ու երկու ճիւղի կը բաժնուէր: Դեռ մենք անկիւնէն հեռու էինք, երբ Լիզի անհետացած էր: Ո՞ր կողմ դարձած էր արդեօք: Կին մը կեցած էր իր պարտէզին առջեւ, ձեռքովը աչքերուն շուք բրած, և անձկութեամբ ձամբան ի վեր կը նայէր: «Ո՞ր կողմ», հարցուց պարոնը հազիւ սանձս քաշելով: «Դէպի աջ», աղաղակեց կինը, ձեռքովը ուղղութիւնը ցոյց տալով: Մենք ալ այն կողմը փութ սցինք: Վայրկեան մը նշմարեցինք զինքը, բայց ուրիշ անկիւնի մը ետեւ

անհետ եղաւ դարձեալ : Անոնց հետեւէն հասնելու յոյսը շատ քիչ էր : Ճամբու աշխատաւոր մը կեցած էր քարի դէզի մը քով , գործիքները գետինը նետած և ձեռքերը վեր բարձրացուցած : Երբ մօտը եկանք , նշան ըրաւ , իբր թէ խօսիլ կ'ուզէր : «Դէպի հրապարակը , պարոն , հրապարակը , այս կողմէն դարձաւ» : Ես լաւ ծանօթ էի այդ հրապարակին . մեծ մասամբ անհարթ գետին մըն էր ցախով ու մացառներով ծածկուած , ամէնէն աննպաստ տեղը սրընթաց արշաւանքի մը համար :

Հազիւ թէ այս հրապարակը մտած էինք , երբ անգամ մըն ալ նշմարեցինք կանանչ չրջագգեստը որ օդին մէջ կը թռչտէր : Օրիորդին գլխարկը թռած էր գլխէն և իր թուխ երկայն մազերը կը ծածանէին կռնակին վրայ : Գլուխը ու մարմինը դէպի ետե նետուած էին , յայտնի էր թէ իր բոլոր ոյժովը կը ճգնէր զսպել ձին , և թէ ոյժը սպառելու մօտ էր : Գետինին անհարթութիւնը շատ մը պակսեցուցած էր Լիզիին արագութիւնը , և այնպէս կ'երեւար թէ մենք կարող պիտի ըլլայինք իր ետեւէն հասնիլ :

Երբ ճամբուն վրայ էինք , պարոնը զիս ազատ թողած էր ուղածիս պէս վազելու . բայց հիմայ զիս կ'առաջնորդէր իր փորձառութեամբը և այնքան ճարտարութեամբ որ իմ արագութիւնս քիչցած չէր , և կը յուսալինք մեր նպատակին հասնիլ :

Հրապարակին մէկ կողմը լայն խրամ մը փորած էին , և փորուած տեղին հողը անկարգ կերպով մէկ կողմ գիզուած էր : Անշուշտ Լիզի կանգ պիտի առնէր այնտեղ . բայց ո՛չ , Լիզի կանգ չառաւ , ցատկեց , սայթալքեցաւ և գետին ինկաւ . պարոնը սանձս ցնցեց և ես մէկ ոտսուժով թէ խրամէն և թէ հողի դէզէն անցայ :

Անշարժ , երեսը գետնին , օրիորդը պառկած էր :

Պարոնը ծնրադրեց, անոր անունը կանչեց, բայց պատասխան չկար։ Մեղմութեամբ անոր երեսը վեր դարցուց. մեռելի նման դեղնած էր ու աչքերը գոցուած էին։ «Աննա, սիրելի Աննա, խօսէ, կ'աղաչեմ»։ Բայց ձայն չկար։ Անոր չփակը քակեց, օձիքը թուլցուց, ձեռքերն ու դաստակը շօշափեց, յետոյ վեր ցատքեց և օգնութիւն փնտռեց իր բոլորափքը։

Ոչ շատ հեռուն երկու մարդիկ կային որ խոտ կը քաղէին. անոնք տեսնելով Լիզին որ առանց հեծեալի սանձարձակ կը սուրար, վազած էին զինքը բռնելու։

Պարոնին աղաղակը լսելով եկան հասան։ Անոնցմէ մէկը պատահածը տեսնելով շատ վրդովեցաւ և հարցուց թէ ի՞նչ կրնար ընել։

«Կրնա՞ք ձի հեծնել»։

«Վարժ ձի հեծնող մը չեմ, բայց շատ յօժարութեամբ իմ գլուխս պիտի վտանգեմ Օր. Աննայի համար, որ այնքան բարիք ըրաւ կնոջս անցեալ ձմեռ»։

«Ուրեմն հեծէ՛ք այս ձին, բարեկամս, ձեզի համար վտանգ չկայ, և բժիշկին մօտ փութալով ըսէ՛ք որ հոս գայ անմիջապէս։ Յետոյ մեր տունը դացէ՛ք, ձեր գիտցածը պատմեցէ՛ք և ըսէ՛ք որ օրիորդին կառքը զրկեն, իր սպասուհին ալ մէկտեղ։ Ես հոս պիտի սպասեմ»։

«Շատ լաւ, տէր իմ, ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ, և կ'աղօթեմ որ սիրելի օրիորդը իր աչքերը բանայ շուտով»։

Յետոյ, միւս մարդը տեսնելով՝ պոռաց։

«Շուտով մեր տունը վազէ և կնոջս ըսէ որ ջուր առնէ և Օր. Աննայի քով գայ»։

Մարդը զիս ճամբայ հանեց, խրամէն խուսափելու համար մեծ չրջան մը ընելով։ Կը ցաւէր որ խարազան չունէր, բայց իմ վաղքս տեսնելով հասկցաւ թէ այդպէս ցաւելու պատճառ չունէր, և թէ իր բոլոր ընելիքն էր

համետին կառչած հանդարտ նստիլ իր տեղը . և այդ-
քանը կրցաւ ընել : Ես կարելի եղածին չափ քիչ կը ցնցէի
զինքը , բայց մէկ երկու անգամ անհարթ գետնին վրայ
վախ զգաց : Շիտակ ճամբան ա՛լ վախնալու ոչինչ կար :
Թէ բժիշկին մօտ և թէ տունը իր յանձնարարութիւն-
ները յաջողութեամբ կատարեց : Հրաւիրեցին զինքը որ
ներս երթայ ու կաթիլ մը բան խմէ : «Ոչ , ո՛չ , պատաս-
խանեց . ես անմիջապէս ետ պիտի դառնամ անոնց քով ,
կարճ ճամբով մը և կառքէն առաջ հօն պիտի հասնիմ :»

Այս լուրը շատ մը աճապարանք ու շփոթութիւն
պատճառեց : Թողուցին որ ես իմ ախոռս երթամ . իմ
սանձս ու համետս հանեցին , և լաթով մը մարմինս ծած-
կեցին :

Մէկը Կոճապղպեղին վրայ հեծաւ և ճամբայ ելաւ
Լորտին խմաց տալու եղածը : Քիչ ատենէն լսեցի նաեւ
կառքին մեկնիլը :

Որչա՛փ երկար կ'երեւար ժամանակը , մինչեւ որ
Կոճապղպեղ ետ դարձաւ ու երկուքս մինակ մնացինք :
Այն ատեն իր տեսածները պատմեց :

«Գրեթէ բոլոր ճամբան քառասմբակ գացինք , ըսաւ ,
և հօն հասանք բժիշկին հետ : Կին մը կար որ գետինը
նստած էր , օրիորդին գլուխը իր ծունկին վրայ դրած :
Բժիշկը բան մը լեցուց բերնէն վար , և բոլոր իմ լսածս
այն էր թէ մեռած չէր : Այն ատեն մարդ մը զիս քիչ
մը հեռացուց : Յետոյ զինքը վերցուցին , կառքը դրին և
մէկտեղ տուն եկանք : Ճամբան մէկը տէրս կեցուց և
տեղեկութիւն հարցուց . ան ալ պատասխանեց որ կը
յուսար թէ ոսկոր կոտրած չէր , բայց տակաւին չէր կր-
նար խօսիլ :»

Երբ Լորտը Կոճապղպեղը որսի կը տանէր , Եօրք
գլուխը շարժելով ըսաւ թէ պէտք էր որ վարժ ձեռք

մը մարդէր ձին առաջին անգամ, և ոչ թէ անոր նման անսլարժ մէկը:

Կոճապղպեղ շատ կ'ախորժէր այս արչաւանքներէն, բայց երբեմն վերադարձին չափազանց յոգնած կ'երեւար ու կը հազար:

Այս արկածէն երկու օր վերջ մեր հիւր պարոնը այցելութեան եկաւ ինծի, զիս փայփայեց ու զովեց, Լորտին ըսաւ թէ տարակոյս չունէր որ այն օրը ես ալ իրեն նման գիտէի թէ Օր. Աննա վտանգի մէջ էր, և չպիտի կրնար զիս կասեցնել, եթէ նոյն խօս ուղէր: Իրենց երեւոյթէն կը դատէի որ իմ մանկամարդ տիրունիս հիմայ վտանգը անցուցած էր, և քիչ ատենէն պիտի կարենար ձի հեծնել նորէն: Շատ ուրախ էի և երջանիկ օրեր կը յուսայի ունենայ:

ՓԼՈՒԽ ԻՇ.

ՌՈՒԲԷՆ ՁԻԱՊԱՆՐ

Քանի մը տեղեկութիւններ հաղորդեմ Ռուբէն ձիապանին մասին, որուն յանձնուեցաւ մեր վերակացութիւնը, երբ Եօրք Լոնտոն գնաց: Ո՛չ մէկը իրմէ աւելի ճարպիկ էր իր գործին մէջ, և ո՛չ մէկը կրնար իրմէ աւելի հաւատարիմ ու օգտակար ըլլալ: Ձիերուն հետ շատ հեզութեամբ ու իմաստութեամբ կը վարուէր, և զանոնք կրնար ճարտար բժիշկի մը չափ դարմանել. որովհետեւ երկու տարի անցուցած էր կենդանիներ դարմանող վիրաբոյժի մը քով: Առաջնակարգ կառապան մըն էր, չորս ձիերը այնքան զիւրութեամբ կը կառա-

վարէր որքան զոյգ մը ձիերը: Վայելչադէմ մէկն էր, ուսեալ, և շատ հաճելի վարմունք մը ունէր: Չեմ սխալիր եթէ ըսեմ թէ ամէն մարդ կը սիրէր զինքը. ձիերն ալ անտարակոյս կը սիրէին զինքը: Զարմանալին այն էր որ ստորադաս զիրք մը կը գրաւէր, և Նօրքի պէս առաջին աստիճանի կառապան մը եղած չէր: Ասոր հետ մէկտեղ մեծ թերութիւն մը ունէր, խմելը շատ կը սիրէր: Կարգ մը մարդոց պէս միշտ խմելու չէր տար ինքզինքը: Շաբաթներով ամիսներով զգաստ կ'ըլլար, և օր մըն ալ յանկարծ կ'երթար ոգելից ըմպելիքի մէջ կը թաթխուէր, ինքզինքը կ'անպատուէր, սարսափ կ'ազդէր իր կնոջ ու զաւակներուն: Այնքան օգտակար մէկն էր սակայն ու քանիցս Նօրք ծածկած էր իր վիճակը և Դուքսը ոչինչ խմացած էր, բայց գիշեր մը երբ Ռուբէն հանդէսէ մը տուն պիտի բերէր կառքով ընտանիքին մէկ քանի անդամները, այնքան գինով էր որ հազիւ կրնար սանձը ձեռքը բռնել, և պարոններէն մէկը ստիպուած էր իր տեղը անցնիլ ու կառքը վարել: Անշուշտ կարելի չէր այս ալ ծածկել. Ռուբէն անմիջապէս ճամբուեցաւ: Իր դժբախտ կինը ու զաւակները դուրս հանուեցան պարտէզին այն սիրուն անակէն, ուր կը բնակէին, և ստիպուեցան ուրիշ տեղեր ապաստանիլ: Բայց իմ գալէս քիչ առաջ Ռուբէն դարձեալ իր առջի պաշտօնին մէջ ընդունուած էր: Նօրք իրեն համար բարեխօսած էր Դուքսին, և ինքն ալ խոստացած էր այնուհետեւ կաթիլ մը անգամ բերանը չգնել, որչափ ատեն որ անոնց քովն էր: Այնքան հաւատարմութեամբ իր խոստումը պահած էր որ Նօրք կարծեց թէ կարելի էր իրեն վստահիլ և իր բացակայութեան ժամանակ զինքը իրեն փոխանորդ կարգել:

Ապրիլի սկիզբներն էր և կը սպասուէր որ ընտանի-

քը հոս վերադառնար Մայիսի միջոցին : Թեթեւ կառքը բոլորովին նորոգուելու էր , և որովհետեւ հիւր գնդապետը ստիպուած էր իր բանակը վերադառնալ , այնպէս կարգադրուեցաւ որ Ռուբէն զինքը կայարանը տանէր այդ կառքով և յետոյ ինք ձիով վերադառնար : Եւ ընտրուեցայ այս ծառայութեան համար : Կայարանին մէջ գնդապետը քիչ մը դրամ դրաւ Ռուբէնի ձեռքը ու ըսաւ . «Մնաս բարով , Ռուբէն , աղէկ հոգ տար քու դեռատի ախրուհիիդ , և մի թողուր որ որ և է մէկը հեծնէ իր ձին , այլ միշտ իրեն պահէ զայն» : Կառքը գործարանը թողուցինք : Ռուբէն պանդոկը տարաւ զիս , և պատուիրեց որ լաւ մը կերակրեն ու պատրաստ պահեն ժամը չորսին : Իմ պայտիս գամերէն մէկը ինկած էր ճամբան : Ժամը հինգն էր երբ Ռուբէն վերադարձաւ , և ըսաւ թէ ժամը վեցէն առաջ ճամբայ չպիտի ելլէր , որովհետեւ քանի մը բաւրեկամներ գտած էր : Պանդոկապետը այն ատեն գամին մասին խօսեցաւ , և հարցուց թէ կ'ուզէ՞ր որ նոյն օրը դնել տար :

«Ոչ , պատասխանեց Ռուբէն , այսպէս ալ կրնանք տուն հասնիլ» :

Խիստ բարձր ու անհոգ ձայնով մը կը խօսէր , և ես կը զարմանայի որ իր սովորական հոգածութիւնը չէր ցոյց տար . որովհետեւ միշտ մեր պայտերը զգուշութեամբ կը քննէր : Ոչ ժամը վեցին եկաւ , ո՛չ եօթին և ո՛չ ութին . գրեթէ ժամը ինն էր , երբ եկաւ զիս կանչեց , այն ալ կոշտ , բարձր ձայնով մը : Խիստ դիւրազրգիւ կ'երեւար , և ծանր խօսքեր ըսաւ պանդոկապետին , չհասկցայ թէ ինչո՛ւ :

Մէկը որ դուռը կանգնած էր , «Հոգ տար , Պ . Ռուբէն» , ըսաւ : Բայց Ռուբէն հայհոյելով պատասխանեց : Դեռ քաղաքէն դուրս ելած չէինք , երբ սկսաւ քառասըմբակ արշաւել , իր խարազանով յաճախակի հարուածնեմ

տալով ինծի, թէեւ, ես չուզեմ արագութեամբ կը վազէի: Լուսինը դեռ ելած չէր և շատ մութ էր: Ճամբաները քարուտ էին, ուղովհետեւ դեռ նոր նորոգուած էին ու աւազով ծածկուած չէին: Այդ արագութեամբ այս քարերուն վրայէն վազելով պայտս աւելի թուլցաւ և քիչ վերջը բոլորովին տեղէն ելաւ: Եթէ Ռուբէնին խելքը գլուխը եղած ըլլար, պիտի գգար որ պակասութիւն մը կար քալուածքիս մէջ. բայց այնչափ գինովցած էր որ ո՛չ մէկ բանի կրնար ուշադրութիւն ընել:

Քիչ մը հեռուն երկայն ճամբայ մը կար, ուր դեռ նոր քարերը դրուած էին, խոշոր սուր քարեր, որոնց վրայէն ո՛չ մէկ ձի կրնար անցնիլ անվտանգ: Այս ճամբուն վրայէն, մէկ ոտքս առանց պայտի, ստիպուած էի սրարչաւ երթալ, բոլոր ատեն խարազանի ծանր հարուածներ կրելով և լսելով հայհոյութիւնները Ռուբէնին, որ կը ստիպէր զիս աւելի արագացնել քայլերս: Անշուշտ իմ անպայտ ոտքս չարաչար վնասուեցաւ. սմբակս ձեղքուած էր և բացուած մինչեւ միսս, որ սուր քարերէն կը ձեղքուտէր:

Կարելի չէր այսպէս շարունակել. ցաւը անտանելի էր: Սայթաքեցայ և ծանրապէս երկու ոտքերուս վրայ ինկայ: Ռուբէն ալ գետին զլորեցաւ, և հաւանականաբար շատ ուժգնութեամբ, իմ արագ ընթացքէս դատելով: Անմիջապէս ոտքի ելայ և գացի ճամբուն այն մասը, ուր քար չկար: Լուսինը դեռ նոր ելած էր և քանի մը կանգուն հեռուն կը տեսնէի Ռուբէնը՝ գետինը փռուած: Ոտքի չելաւ. պզտիկ ձիգ մը բրաւ ելելու, յետոյ խուրունկ հառաչանք մը արձակեց: Ես ալ կրնայի հառաչել, որովհետեւ չափազանց նեղութեան մէջ էի, թէ իմ ոտքիս և թէ ծունկերուս պատճառաւ, բայց ձիերը վարժուած են իրենց ցաւերը լռիկ կրել: Ջայն չհանեցի, բայց

հոն կեցած մտիկ ըրի : Ռուբէն հառաչեց անգամ մըն ալ ,
և հիմայ թէեւ լուսնի լոյսը վրան ծագած էր , իր շար-
ժիլը չէի տեսներ : Ո՛չ իրեն կրնայի օգտակար ըլլալ և ո՛չ
ինծի . բայց ի՞նչ անձկութեամբ կը փափաքէի ձիու կամ
մարդու ոտնաձայնը , կամ կառքի մը դղրդիւնը լսել :
Այս ճամբուն վրայ շատ անցուղարձ չկար , և կրնայինք
գիշերուան այս պահուս հոն ժամերով օգնութեան սպա-
սել ի գուր : Ապրիլի հանդարտ , անոյշ գիշեր մըն էր ,
սոխակի մը մեղմ շեշտերը միայն կը լսուէին լուսնի տեսն
մէջ , և ոչինչ կը շարժէր , բացի ձերմակ ամպերէն և
մոխրագոյն բուէ մը , որ ցանկին վրայ կը թռչտէր : Միտ-
քըս եկան հին ատենուան ամառ գիշերները , երբ իմ մօրս
քով կը պառկէի հեշտալի մարդագետնին մէջ :

ՓԼՈՒԽ ԻԶ.

ՎԱԽՃԱՆԸ

Կէս գիշերը անցած ըլլալու էր երբ հեռուէն լսեցի
ձիու մը ոտքի աղմուկը : Այս աղմուկը երբեմն բոլորովին
կ'անհետանար , երբեմն ալ աւելի որոշ լսելի կ'ըլլար :
Այս ճամբուն մօտ կը տարածուէին դուքսին անտառնե-
րը , և այդ ուղղութեամբ է որ աղմուկը կը լսուէր . կո-
յուսայի որ մէկը կուգար մեզ փնտռելու : Երբ աղմուկը
հետզհետէ աւելի մօտեցաւ մեզի , Կոճապղպեղին քաղ-
ուածքը որոշեցի . քիչ վերջը գիտէի որ փոքրիկ կառ-
քը կը քաշէր : Բարձրաձայն վրնջեցի , և ուրախութիւնս
մեծ եղաւ , երբ Կոճապղպեղին վրնջիւնը և մարդոց ձայ-
ներ ինծի պատասխանեցին : Պահապառէն կը յառաջա-

նային քարերուն վրայէն , և կանգ առին այն մութ զանգուածին առջեւ որ գետինն վրայ տարածուած էր :

Մարդոցմէն մէկը գետին ցատկեց . «Ռուբէնն է , չի չարժիր» , պոռաց :

Միւս մարդն ալ մօտեցաւ : «Մեռած է , ըսաւ , նա յեցէք ինչպէս պաղ են ձեռքերը» :

Վերցուցին զինքը , բայց անկենդան , և գլուխը արկնուայ : Վար դրին զինքը դարձեալ , և եկան զիս զննելու , չուտով տեսան թէ ծունկերս վիրաւորուած էին :

«Զին ինկեր և զինքը վրայէն ձգեր է , ըսին : Որո՞ւն մտքէն կ'անցնէր որ այս սեւ ձին ասանկ բան մը պիտի ընէ : Ո՞վ կը հաւատար թէ պիտի իյնար : Կ'երեւայ թէ ժամերով հոս պառկած մնացեր է : Զարմանալի է որ ձին ալ տեղէն չէ չարժեր» :

Ռոպէրթ այն ատեն փորձեց զիս առաջ քաշել : Մէկ երկու քայլ առի և նորէն գետին ինկայ ,

«Տեսէք , ո՛չ միայն իր ծունկերը այլ նաեւ իր ոտքն ալ վիրաւորուած է : Իր սմբակը ամբողջովին ծակծկած է , զարմանալի չէ որ գետին ինկած է : Կը վախնամ որ Ռուբէն բնական վիճակի մէջ չէր , եթէ ոչ՝ ինչպէ՛ս պիտի հանդուրժէր այնպիսի քարոտ տեղերու վրայէն վարել պայտէ զուրկ ձին : Յայտնի է թէ խելքը գլուխը չէր , կը կասկածիմ որ իր հին փորձութեան մէջ ինկեր է դարձեալ : Խեղճ Շուշանը , որքա՛ն տոգունած էր երբ եկաւ հարցնելու թէ արդեօք տակաւին վերադարձած չէ՞ : Այնպէս ձեւացուց թէ բնաւ անձկութիւն չունէր , և շատ մը պարագաներ կը յիշէր , որոնք կրնային իր ուշանալուն պատճառ ըլլալ : Բայց տակաւին խընդրեց իզմէ որ երթամ զինքը փնտռեմ : Ի՞նչ կրնանք ընել հիմայ : Զին ալ տուն տարուելու է , ինչպէս մարդը , և ատիկա դիւրին գործ չէ» :

Վերջապէս համաձայնեցան որ Ռոպէրթ ձիապանը զիս առաջնորդէ , և Նէտ ալ մարմինը տանի : Դժուարին գործ մըն էր մարմինը կառքին մէջ դնելը , որովհետեւ մէկը չկար Կոճապղպեղը բռնելու համար . բայց ան ալ գիտէր , ինչպէս զիտէի ես , թէ ինչ պատահած է ու անչարժ կեցաւ : Ասիկա իմ մասնաւոր ուշադրութիւնս գրաւեց , որովհետեւ եթէ թերութիւն մը ունէր , այն ալ անհամբեր ըլլալն էր իր կեցած տեղը :

Նէտ դանդաղօրէն ճամբայ ելաւ իր տխուր բեռով , և Ռոպէրթ եկաւ անգամ մէն ալ ոտքս քննելու : Յետոյ թաշկինակ մը առաւ , և ոտքս զգուշութեամբ կապեց , և այսպէս առաջնորդեց զիս դէպի տուն : Երբեք չափտի մոռնամ այդ գիշերային ճամբորդութիւնը երեք մղոնէ աւելի տեղ : Ռոպէրթ հանդարտութեամբ կ'առաջնորդէր զիս , և ես ալ կրցածիս չափ կը քալէի կաղն ի կաղ , մեծ նեղութիւն կրելով : Տարակոյս չունիմ որ շատ կը ցաւէր վրաս , որովհետեւ յաճախ կը շոյէր զիս ու քաջալերական խօսքեր կ'ընէր :

Վերջապէս իմ խցիկս հասայ , և քիչ մը կերակուր կերայ : Ռոպէրթ իմ ծունկերս թաց լաթով փաթթեց , և ոտքիս ալ թեփի խիւս կապեց՝ տաքութիւնը քաշելու և զայն մաքրելու համար , մինչեւ որ ձիադարման բժիշկը գար , հետեւեալ առտուն : Եւ ես կրցայ յարդին վրայ պառկիլ և քնանալ հակառակ ցաւիս :

Հետեւեալ օրը բժիշկը զիս քննելով յայտարարեց թէ կը յուսար որ յօդուածս մնաստեալ չէ . և այդպէս դեռ հաւանականաբար պիտի կարենայի աշխատիլ , բայց վէրքին հետքը միշտ պիտի մնար : Անշուշտ ջանք չիւնայեցին զիս բուժելու համար , բայց երկարատեւ ու ցաւառիթ գործողութիւն մըն էր : Ուռեցքներ գոյացան ծունկերուս վրայ , և զանոնք այրելու ստիպուեցան . և

երբ վերջապէս բուժուեցաւ, երկու ծունկերուս վրայ ալ կսկծեցնող հեղուկ մը դրին, բոլոր մազերը թափելու համար: Անշուշտ պատճառ մը ունէին որ այսպէս ըրին:

Որովհետեւ Ռուբէնի մահը այնքան յանկարծական եղած էր և ականատես մըն ալ չկար, քննութիւն մը բացուեցաւ: Թէ՛ պանդոկապետը և թէ ուրիշներ վկայեցին թէ գինով վիճակի մէջ էր ճամբայ ելլելէն առաջ: Իմ պայտս գտնուեցաւ քարերուն մէջ, այնպէս որ իրողութիւնը կատարելապէս յայտնուեցաւ, և ես ամէն մեղադրանքէ ազատեցայ:

Ամէն մարդ կը խղճար Շուշանի վրայ: Գրեթէ խելքը կորսնցուցած էր: «Որչա՛փ բարի էր, կը կրկնէր դարձեալ և դարձեալ. այդ անիծեալ ըմպելիքն է պատճառը. ա՛հ Ռուբէն, Ռուբէն»: Այսպէս շարունակեց, մինչև որ ամուսինը թաղուեցաւ, և յետոյ, որովհետեւ ո՛չ իրեն յատուկ բնակարան ունէր և ո՛չ ազգական, ստիպուեցաւ անգամ մըն ալ թողուլ իր ներկայ սիրուն տնակը, և իր վեց անչափահաս զաւակներովը մթին ու տխուր վայր մը ապաստանիլ:

ՊԼՈՒԽ ԻԷ.

ԱՆԿՈՒՄԸ

Երբ ծունկերս ըստ բաւականին բուժուած էին, զիս մէկ երկու ամիս արձակ թողուցին ընդարձակ մարդագետնի մը մէջ: Ուրիշ որ և է արարած չկար հոն, և թէպէտ ազատութիւնս կը գնահատէի, ու քաղցր խոտէն

կ'ախորժէի, բայց ինքզինքս միայնակ կը զգայի: Կոճապղպեղ և ես մտերիմ բարեկամներ եղած էինք, և հիմայ իր կարօտը կը քաշէի: Յաճախ կը վրնջէի, երբ ձիերու ոտքի ձայնը կ'առնէի ճամբուն վրայ, բայց քիչ անգամ պատասխան կ'ընդունէի, մինչեւ որ առտու մը դուռը բացուեցաւ, և ահա ներս եկաւ սիրելի Կոճապղպեղը:

Մարդը իր չուանը հանեց, ու զինքը արձակ թողուց հոն: Ուրախ մրմունջով մը իրեն մօտեցայ. ուրախ էինք իրար նորէն տեսնելու. բայց չուտով իմացայ թէ մեր հաճոյքին համար չէր որ այսպէս իրարու քով բերուած էինք: Իր պատմութիւնը չափազանց երկար է, բայց իրողութիւնը այն էր որ չարաչար գործածուելով վնասուած էր, և հիմայ հոս բերուած էր հանգստանալու համար:

Լորտին տղան երիտասարդ էր ու խրատ մտիկ չէր ըններ. յանդուգն ձի հեծնող մըն էր, և բնաւ առիթ չէր կորսնցներ որսի երթալու, ձիերը բնաւ հոգը չընելով: Իմ ախտէն ելելէս քիչ վերջ ձիարչաւ մը կար և ինքը որոշեց մասնակցիլ: Թէպէտ ձիապանը աղքարարեց իրեն որ Կոճապղպեղը յոգնած էր և արչաւին մասնակցելու վիճակին մէջ չէր, բայց չուզեց հաւատալ և արչաւին օրը խեղճ ձին ստիպեց ամէնէն արագընթացներուն հետ մրցելու: Իր աշխոյժ բնութեամբը իր բոլոր ոյժը գործածեց, երեք առաջին ձիերէն մէկն ալ ինքը եղաւ: Բայց չնչապառ եղած էր. անկէ զատ Լորտը ծանրամարմին էր և ձիուն կռնակը վնասուած էր: «Նւ այսպէս, ըսաւ, մենք ապիկար եղած ենք մեր մատղաշ տարիքին մէջ, դուն գինովի մը և ես յիմարի մը պատճառաւ. խիստ դժնդակ վիճակ մըն է առիկա»: Նրկուքս ալ կը զգայինք որ մեր առջի կորովը չունէինք: Սակայն այդ պատճառաւ չղաղրեցանք իրարու ընկերութիւնը վայելելէ: Քառասմբակ չէինք վազեր, ինչպէս երբեմն, բայց

մէկտեղ կ'արածէինք ու կը պառկէինք, և ժամերով մէկտեղ կը կենայինք ծառի մը շուքին տակ, մեր գլուխները իրարու մօտեցուցած: Այսպէս մեր ժամանակը անցուցինք, մինչեւ որ ընտանիքը քաղաքէն վերադարձաւ:

Օր մը տեսանք որ դուքսը մարգագետինը կը մըտնէր Եօրքին հետ: Ճանչցանք զիրենք, և ծառին տակ հանդարտ կենալով թողուցինք որ մեզի մօտենան: Մեզ խնամով քննեցին: Դուքսը վշտացած երեւոյթ մը ունէր:

«Ահաւասիկ երեք հարիւր ոսկի կորսուած պարապ տեղը, ըսաւ, բայց ինչ որ զիս ամէնէն աւելի կը վշտացնէ, այն է որ այս ձիերը գրեթէ կորսուած են, մինչդեռ իմ բարեկամս կը կարծէր թէ լաւ խնամք պիտի վայելէն մեր քով: Զամբիկը թող տարի մը անգործ մնայ, տեսնենք թէ ինչ կ'ըլլայ արդիւնքը. բայց սեւը ծախուելու է. կը ցաւիմ, բայց այդպիսի ծուռկերով ձի չեմ կրնար ունենալ իմ ախոռիս մէջ»:

«Անշուշտ ո՛չ, տէր իմ, ըսաւ Եօրք, բայց կարելի է այնպիսի տեղ մը գտնել իրեն, ուր երեւոյթը այնքան չի փնտուռիր, և ուր սակայն լաւ խնամք պիտի վայելէ: Ես մէկը կը ճանչնամ, որ երբեմն աժան ձի կը փնտուէ, և գիտեմ որ լաւ խնամք կը տանի իր ձիերուն: Քննութեան արդիւնքը այն եղաւ որ ձին մեղադրելի չէր. ձեր կամ իմ յանձնարարութիւնս վստահութիւն պիտի ներշնչէ անշուշտ»:

«Լաւ կ'ըլլայ որ դուք գրէք իրեն, ես դրամէն աւելի տեղը կը փնտուռեմ»:

Ատիկա ըսելով մեկնեցաւ:

«Քիչ ատենէն քեզ պիտի տանին, ըսաւ Կոճապղպեղ, և ես իմ միակ բարեկամս պիտի կորսնցնեմ. չատ հաւանական է որ անգամ մըն ալ իրար չպիտի տեսնենք: Դժուարին վիճակ մըն է ատիկա»:

Ատկէ գրեթէ չաբաթ մը վերջ Ռոպէրթ մարգագետինը մտաւ պախուրծով մը, զոր իմ գլուխս անցուց, և զիս առաւ տարաւ: Պատենութիւն չունեցայ մնաս բարով ըսելու Կոճապղպեղին. երկուքս ալ վրնջեցինք, երբ կը մեկնէի. երբոր ցանկապատէն ելայ, անձկութեամբ կը վազվզէր, ձայն տալով ինծի:

Եօրքի յանձնարարութեամբ՝ վարձու ձիեր պահող մը գնած էր զիս: Կառախումբին քովէն երթալու ստիպուած էի, ինչ որ նորութիւն մըն էր ինծի համար. նախ դժուարաւ կը հանդուրժէի, բայց երբ տեսայ որ ինծի չի վնասեր, բոլորովին անտարբեր դարձայ:

Երբ ճամբորդութիւնս աւարտեցաւ, ինքզինքս գտայ ըստ բաւականին հանգստաւէտ ախոռի մը մէջ, ուր լաւ խնամք կար: Այս ախոռները չէին այնքան օգտասուն ու հաճելի որքան անոնք որոնց վարժուած էի: Խցիկներուն տախտակամածը հակած էր փոխանակ հորիզոնական ըլլալու, և որովհետեւ գլուխս մսուրին կապուած էր, միշտ ստիպուած էի շեղին վրայ կանգնիլ, ինչ որ խիստ յոգնեցուցիչ էր: Մարդիկ կ'երեւայ թէ տակաւին հասկցած չեն որ ձիերը աւելի գործ կրնան կատարել, եթէ կանգնելու հանգիստ տեղ մը ունենան ու կարենան դիւրաւ շարժիլ. բայց զիս մաքուր կը պահէին, առատօրէն կը կերակրէին և մեր տէրը հաւանականաբար ոչինչ կը խնայէր մեր հանգստութեան համար: Շատ մը ձիեր ու տեսակ տեսակ կառքեր կը պահէր վարձու տալու համար: Երբեմն իր մարդիկը կը վարէին այս կառքերը, երբեմն ալ այն պարոնները կամ տիկիները որոնք կը վարձէին զանոնք:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՁԻՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Մինչեւ հիմայ զիս վարողները այնպիսի անձեր էին , որոնք գոնէ վարել գիտէին , բայց այստեղ կը մնայինք այնպիսի մարդոց ձեռքը , որոնք կամ վարել չէին գիտեր կամ չարաչար կը վարէին : Եւ որովհետեւ ես աշխատանքի ձի մըն էի , և որ և է մէկը կրնար վարձել զիս , ու միւս կողմէ հեզ ու հանդարտաբարոյ էի , հետեւաբար վստահելի՝ միւսներէն աւելի յաճախ վարձու կը արուէի տգէտ մարդոց : Երկար պիտի ըլլար նկարագրել զիս վարելու տարբեր կերպերը . մէկ քանին բաւական են :

Նախ կային պիրկ սանձով վարողները , մարդիկ որոնք անանկ կը կարծէին թէ ամէն բան կախում ունէր սանձը կրցածնուն չափ պիրկ բռնելէն , երբեք հանգիստ չտալով ձիուն բերնին և շարժելու բնաւ ազատութիւն չձգելով : Ձին միշտ պինդ բռնելու է կ'ըսեն և գլուխը վեր , իբր թէ ձին ինքնաբերաբար վեր չպիտի բռնէր իր գլուխը :

Այն ձիերը որ մշտաւաճ են , և որոնց բերանները կարծրացած ու անզգայ դարձած են այդ տեսակ վարողներու շնորհիւ , կարելի է օգտուին այսպիսի վարմունքէ մը . բայց այնպիսի ձիու մը համար որ կրնայ իր սրունքներուն վստահիլ , և որ զիւրազգած բերան մը ունի ու զիւրաւ կը կառավարուի , ատանկ վարմունք մը ո՛չ միայն նեղիչ է , այլ եւ անխելք :

Կան նաև թոյլ սանձով վարողները , որոնք սանձերը

անհոգ կերպով մեր կոնսակին վրայ կը ձգեն , և իրենց ձեռքերը իրենց ծունկերուն վրայ կը հանգչեցնեն ծուլօրէն : Անշուշտ այսպիսիները օգնելու անպատրաստ են , եթէ բան մը պատահի յանկարծ : Եթէ ձի մը խրտչի , կամ յանկարծ վազէ , կամ ոտքը սահի , ոչ ձիուն և ոչ իրենք իրենց կրնան օգնել , վնասը տեղի ունենալէն առաջ : Անշուշտ ես իմ մասիս առարկութիւն չունէի այս ընթացքին դէմ , որովհետեւ կամ սայլթայքելու և կամ վախնալու սովորութիւն չունէի : Բայց այդ անհոգ ընթացքը ծուլութեան ու անզգուշութեան կը վարժեցնէ ձին , և երբ ուրիշ վարդի մը ձեռքը կ'անցնի , հարկ կ'ըլլայ խաբազանել ու չարչարել զինքը : Կօրտն ազնուականը միշտ հոգ կը տանէր մեր քալուածքին ու մեր վարմունքին : Իր կարծիքը այն էր թէ ձի մը խանգարելը այնքան դատապարտելի է որքան մանուկ մը խանգարելը , և երկուքին ալ թշուառութեան պատճառ կ'ըլլայ ապագային մէջ :

Այսպէս վարողներ հաւ անհոգ են իրենց ձիերը խնամելու մասին : Այսպիսի մէկը անգամ մը իր կառքին լծեց զիս : Հետը տիկին մը ունէր և երկու տղաք : Երբ ճամբայ ելանք , սանձը թոյլ թողուց մէկ կողմ , և անշուշտ շատ մըն ալ անիմաստ հարուածներ տուաւ ինծի , թէեւ ես իմ գործս կը կատարէի : Ծամբուն շատ մը մասերը նորոգուելու վրայ էին , և բաղմաթիւ թոյլ քարեր ցրուած էին հոս հոն : Զիս վարողը կը ծիծաղէր , կը կատակաբանէր տիկնոջ ու տղոց հետ , և ղիտողութիւններ կ'ընէր տեսարաններուն վրայ . բայց երբեք խոհեմութիւնը չունեցաւ իր ձին ալ մտածելու , կամ ճամբուն աւելի հարթ կողմերը առաջնորդելու զայն : Զարմանալի չէր որ սուր քար մը մխուեցաւ իմ առջի ոտքերէս մէկուն մէջ :

Կօրտն ազնուականը կամ Յովհաննէս անմիջապէս

պիտի հասկնային որ արկած մը պատահած էր։ Նոյն իսկ եթէ մութ ալ ըլլար, փորձառու ձեռք մը սանձէն պիտի կրնար դատել թէ թերութիւն մը կար քայլուածքիս մէջ, պիտի իջնէր ու քարը հանէր։ Բայց այս մարդը իր խնդարն ու խօսիլը շարունակեց, մինչ ամէն քայլափոխի քարը ալ աւելի կը տեղաւորուէր ոտքիս միսին մէջ։ Քարը սուր էր ներսի կողմը և տափարակ դուրսի կողմը, այսինքն ամէնէն վտանգաւոր տեսակը, որ կրնայ ձիու մը ոտքին միսուիլ. որովհետեւ թէ՛ ոտքը կը կտրէ և թէ՛ դիւրաւ սայթալքելու պատճառ կ'ըլլայ։

Մարդը արդեօք մասամբ կոյր էր թէ միայն անհոգ. չեմ գիտեր. բայց մինչեւ կէս մղոն տեղ յառաջանալ պէտք եղաւ որպէս զի հասկնայ եղածը. սկսած էի այնքան ցաւ զգալ ու կաղալ որ վերջապէս տեսաւ ու պուաց. «Ի՛նչ անպայել բան, կաղ ձի մը տուեր են ինծի»։

Յետոյ սանձը ցնցեց ու իր խարաղանով հարուածներ իջեցուց աղաղակելով. «Պարտապ տեղը ծեր զինուորի մը պէս մի՛ վարուիր հետս, այս ճամբան պիտի վերջացընենք, անօգուտ է կաղ ու ծոյլ դառնալ»։

Ճիշտ այդ միջոցին ազարակապան մը եկաւ, գլխարկը հանեց քաղաքավարութեամբ, և ըսաւ.

«Ներեցէք, պարոն, ձեր ձիուն արկած մը պատահած ըլլալու է. այնպէս կ'երեւայ թէ քար մը մխուած է իր պայտին մէջ։ Եթէ թոյլ կուտաք, իր ոտքը քննեմ, այս ցրուած թոյլ քարերը չափազանց վտանգաւոր են ձիերուն համար»։

«Վարձուած ձի մըն է, պատասխանեց, չեմ գիտեր թէ ի՛նչ պատահած է. ամօթ որ այսպիսի կաղ ձի մը յանձնեմ են ինծի»։

Ազարակապանը ձիէն իջաւ անմիջապէս, և իր ձիուն սանձը լսողուկին անցընելով իմ ոտքս քննեց։

«Քար մը մտած է, կաշ չէ այս ձին», ըսաւ :

Նախ Զանաց իր ձեռքովը քաշել : Բայց որովհետեւ շատ խորը մխուած էր, գրպանէն գործիք մը հանեց և անով բաւական դժուարութեամբ յաջողեցաւ քարը քաշել : Յետոյ զայն ցոյց տալով ըսաւ .

«Ահաւասիկ քարը որ ձեր ձիուն ոտքը մտած էր, կը վարձանամ որ գետին չէ ինկեր մինչև հիմայ և ծունկերն ալ չեն կթոտեր» :

«Շատ տարօրինակ է, պատասխանեց պարոնը, բնաւ չէի գիտեր թէ քար կրնայ մանել ձիու մը ոտքին մէջ» :

«Գիտնաք կամ ոչ, ըսաւ ագարակապանը արհամարհանքով, իրողութիւնը այս է, և ամէնէն լաւ ձիւրուն ալ կրնայ պատահիլ ասիկա, մանաւանդ այսպիսի ճամբու մը վրայ : Եթէ մէկը չուզեր որ ձին կազայ, պէտք է ուշադիր ըլլայ, և անմիջապէս քարը հանէ : Այս ձիուն ոտքը չափազանց վնասուած է, եթէ կը ներէք, խորհուրդ պիտի տամ, պարոն . որ քիչ մը ժամանակ չստիպէք զինքը արագ երթալ . իր կաղութիւնը կարելի չէ որ չուտով բուժուի :»

Դարձեալ հեծաւ իր ձին և գլխարկը հանելով ակիկինը բարեւեց ու մեկնեցաւ :

Անոր մեկնելէն վերջ պարոնը սանձը ցնցեց ու կազմածս ծեծեց . հասկցնել կ'ուզէր թէ պէտք է ճամբայ ելլէի : Ուրախ էի որ քարը հանուած էր, թէև զեռ շատ ցաւ կը զգայի :

Այս տեսակ փորձութիւններ հազուադէպ չէին մեզի, աշխատանքի ձերբուս համար :

ՊԼՈՒԽ ԻԹ.

ՈՒՐԻՇ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Վարելու ուրիշ եղանակ մըն ալ վայրաշարժի արագութեամբ վազցնելն է։ Քաղաքի բնակիչներն են մեծ մասամբ ասիկա ընողները։ Անոնք երբեք անձնական ձի ունեցած չեն և երկաթուղիով ճամբորդելու վարժուած են։ Անանկ կը կարծեն թէ ձին չողեշարժ մեքենայ մըն է․ քանի որ անգամ մը դրամ վճարած են ձի մը վարձելու համար, կրնան ուղածնուն չափ հեռու, ուղածնուն չափ արագ և ծանրաբեռնեալ վազցնել զայն։ Ճամբաները ցեխոտ ըլլան կամ վտանգաւոր, քարուտ ըլլան կամ հարթ, բլուրէ վեր կամ վար, միշտ ստիպուած են նոյն արագութեամբ երթալ, առանց դադարի։ Ձէ՞ որ դրամ տուած են։ Իսկ ձիւն. ան վարժուած է․ ձիերուն գործը ինչ է, եթէ ոչ մարդիկը բլուրն ի վեր հանել։ Խարազանք կը շարժի, սանձը կը ցնցուի, և յաճախ բիրտ յանդիմանողական ձայն մը կ'աղաղակէ․ «Յառաջ, ծոյլ կենդանի»։ Ու դարձեալ խարազանի հարուածներ, մինչ մենք մեր բոլոր կրցածը կ'ընենք առաջ երթալու համար, առանց դանգաւորելու, առանց ապստամբելու, թէ և յաճախ չափազանց նեղուած ու սրտաբեկ ըլլանք։

Վարելու այս եղանակը պատճառ կ'ըլլայ մեր շուտ մաշելուն։ Նախապատիւ կը սեպեմ քսան մղոն երթալ զգուշաւոր կառապանի մը հսկողութեամբ․ քան երկու մղոն այս անզգոյշ մարդոց հետ։

Ուրիշ թերութիւն մըն ալ այս է որ գրեթէ երբեք անուակալը չեն գործածեր, որքան ալ դառիվայր ըլլայ բլուրը, ու այսպէս վտանգաւոր արկածներ կը պատահին

երբեմն . իսկ եթէ զայն գործածեն ալ , երբեմն կը մոռնան թուլցնել երբ բլուրին ստորոտը հասնին , ինչ որ սոսկալի նեղութիւն կը պատճառէ ձիուն :

Դարձեալ՝ այն քաղաքացիները՝ փոխանակ հանդարտ քայլով ճամբայ հանելու , ինչպէս պարոն մը պիտի ընէր , ընդհանրապէս կատարեալ արագութեամբ կը մեկնին նոյն իսկ ախոռին բակէն , և երբ կանգ առնել ուզեն , նախ կը խարազանեն մեզ , և յետոյ ա՛յնքան յանկարծ սանձը կը քաշեն , որ մենք գրեթէ մեր զիստերուն վրայ կ'իյնանք , և մեր բերանն ալ սանձէն կը վիրաւորուի : Վարպետ գործ մը կը սեպեն զայն , և երբ անկիւնէ մը դառնան , շատ յանկարծակի կը դառնան , իբր թէ չիտակ կամ սխալ ուղղութիւն չըլլար :

Լաւ կը յիշեմ , գարնան իրիկուն մը , ես և ուրիշ ձի մը ամբողջ օրը դուրսն էինք : Մեր հետն էր բուն կառապանը , զգուշաւոր ու բարի մարդ մը : Խիստ հաճելի օր մը անցուցինք : Վերջալոյսին միջոցին տուն կը վերադառնայինք արագ քալուածքով մը : Մեր ճամբան սուր անկիւնով մը դէպի ձախ կը դառնար , բայց որովհետեւ մէկ կողմէ ցանկին շատ մօտ էինք և լայն տեղ կար անցնելու , կառապանը սանձը չքաշեց : Երբ անկիւնին մօտեցանք , լսեցի որ երկանիւ կառք մը ուղղակի մեր վրայ կու գար բլուրն ի վար : Ցանկը բարձր էր և ոչինչ կըրնայի տեսնել , վայրկեանէ մը իրարու բաղխեցանք : Բարեբաղդաբար ես ցանկին կողմն էի , ընկերս ձողին ձախ կողմն էր և ինքզինքը պաշտպանելու ամէն միջոցէ զուրկ էր : Կառապանը դէպի անկիւնը կու գար , և երբ մեզ նշմարեց , ժամանակ չունէր իր կառքին ուղղութիւնը փոխելու : Խեղճ ընկերս էր որ կրեց բովանդակ բաղխումը . ձողը ճիշդ իր կուրծքը մխուեցաւ . տատամեցաւ , արձակելով ճիշ մը , զոր երբեք չպիտի մոռնամ :

Միւս ձին ետեւի վրայ ինկաւ և ձողին մէկ մասը կոտրեցաւ : Այդ ձին ալ մեր ախոռէն էր , և լծուած էր բարձր անիւներով կառքի մը , ուրկէ երիտասարդները շատ կ'ախորժէին :

Կառքը վարողը այն պատահական տղէտ մարդերէն մէկն էր , որոնք նոյն խակ չեն գիտեր թէ ո՞րն է իրենց ուղղութիւնը ճամբուն մէջ , և եթէ գիտնան ալ՝ հոգ չեն ըներ : Այնպէս իմ դժբախտ ընկերոջս մարմինը փեռեկուած էր , և արիւնը առատօրէն կը հոսէր : Ըսին որ եթէ վէրքը քիչ մը աւելի խորունկ ըլլար , մահացու պիտի ըլլար : Թերեւս աւելի աղէկ՝ եթէ մահացու եղած ըլլար . խեղճ արարածը :

Շատ ժամանակ անցաւ մինչև որ վէրքը բժշկուեցաւ . յետոյ , ածուխի սայլ քաշելու համար մէկը գնեց զինքը . և ձիերը միայն գիտեն թէ ի՞նչ դժուար գործ է ատիկա :

Այնուհետեւ ուրիշ ընկեր մը ունէի , զօրաւոր , վայելչակազմ կենդանի մը , թխտագոյն երկար բաշով ու պոչով : Ազնիւ սերունդէ չէր , բայց խիստ սիրուն էր և քաղցրաբարոյ . տակաւին անձկութեան հայտուածք մը կար իր աչքերուն մէջ , ուրկէ յայտնի կ'ըլլար թէ նեղութիւն մը ունէր : Առաջին անգամ որ մէկտեղ դուրս ելանք , տեսայ որ տարօրինակ քայուածք մը ունէր , քանի մը քայլ կը վազէր , և յետոյ դէպի առաջ կը ցատկէր :

Խիստ անհաճոյ էր ասիկա իրեն հետ լծուած ձիուն համար . ես ալ կը գրգուռէի : Երբ տուն դարձանք , պատճառը հարցուցի :

«Ահ , ըսաւ խռով ձայնով մը , գիտեմ որ քայուածքըս շատ գէշ է , բայց ի՞նչ կրնամ ընել , յանցանքը իմն է . պատճառը իմ սրունքներուս կարճութիւնն է : Իմ բարձրութիւնս գրեթէ ձերինին հաւասար է , բայց ձեր

սրունքները երեք մասնաչափի չափ աւելի երկայն են ձեր ծունկերէն վեր, քան խմս, և անտարակոյս զուք կրնաք աւելի երկայն քայլ առնել և աւելի արագ երթալ: Իմ բոլոր նեղութեանս պատճառը իմ սրունքներուս կարծութիւնն է»:

«Բայց զուք, ըսի, այնքան զօրաւոր ու բարեբաւոյ էք»:

«Մարդիկ արագ երթալ կ'ուզեն, և եթէ մէկը չը կարենայ ուրիշ ձիերու հաւասարիլ, բոլոր ատենը հարուածներ կը տեղան վրան: Ես ալ ստիպուած եմ կրցածիս չափ անոնց հաւասարիլ, և այս տղեղ քալուածքը ստացած եմ: Միշտ այսպէս եղած չեմ. երբ դեռ իմ առջի տիրոջս քովն էի, շատ աւելի կանոնաւոր քալուածք մը ունէի, բայց ան զիս այնքան չէր փութացներ: Գիւղի մը երէցն էր, և շատ բարեսիրտ մարդ մը: Իրարմէ հեռու երկու եկեղեցիներ ունէր և շատ զբաղած էր. բայց երբեք չէր յանդիմաներ զիս կամ չէր հարուածեր՝ աւելի արագ չքալելուս համար: Շատ կը սիրէր զիս: Որչափ ուրախ պիտի ըլլայի, եթէ դարձեալ իր քովը ըլլայի, բայց մեծ քաղաք մը տեղափոխուեցաւ և զիս ազարակապանի մը ծախսեց: Կան ազարակապաններ որոնք առաջնակարգ տէրեր են, բայց սափկա գծուծ մէկն էր. լաւ ձի ունենալը կամ լաւ վարելը հոգը չէր. միայն արագ երթալը հոգը կ'ընէր: Կրցածիս չափ արագ կ'երթայի, բայց նորէն չէի կրնար գոհացնել զինքը. չարունակ կը խարաղանէր զիս. այս պատճառաւ այսպէս դէպի առաջ ցատկելու վարժուեցայ, արագ երթալ կարենալու համար: Տօնաւաճառի օրերը մինչեւ ուշ ատեն պանդոկը կը մնար, և յետոյ գիշեր ատեն կ'աճապարէր տուն հանելու: Գիշեր մը դարձեալ սովորականին պէս կ'աճապարէր, երբ յանկարծ անիւը ճամբուն վրայ ծանր բանի մը

զարնուեցաւ և անմիջապէս կառքը գլորեցաւ : Ինք ալ գետինը փռուեցաւ . կարծեմ մէկ թևը և մէկ քանի կողոսկրները կտորեցան . անկէ ետքը մէյ մըն ալ չգործածեց զիս . նոյն բանը պիտի պատահի ինծի , ամէն տեղ , եթէ մարդիկ ուղեն անապարել : Նրանի՛ թէ սրունքներս աւելի երկայն ըլլային» :

Եւ զճ ընկերս , չատ կը ցաւէի իր վրայ և չէի կրնար մխիթարել զինքը , որովհետեւ գիտէի թէ որքա՛ն զրուարին էր յամբընթաց ձիերուն համար՝ արագընթացներուն հետ լծուիլ իրենք են որ կ'ընդունին բոլոր խաբազանի հարուածները , թէև խեղճերը բնաւ յանցանք չունին :

Յաճախ մինակը կը լծուէր կառքի , և տիկիներէն ոմանք չատ կը սիրէին զինքը , որովհետև չատ հեղ էր : Քիչ ետքը զինքը գնեցին երկու տիկիներ , որոնք անձամբ իրենց կառքը կը վարէին , և կը փափաքէին ապահով ու բարի ձի մը ունենալ :

Քանի մը անդամներ հանդիպեցայ իրեն գիւղը . հանդարտ քալումքով մը կ'երթար , չատ զուարթ ու գոհ երեւոյթով մը : Գոհ էի որ իրեն յարմար տեղ մը գտած էր :

Իր մեկնելէն վերջ ուրիշ ձի մը եկաւ : Դեռ մատղաշ էր և գէշ համբաւ մը ունէր իբր խրաչող և փախչող . այդ պատճառաւ աղէկ տեղ մը կորսնցուցած էր : Հարցուցի իրեն թէ ինչո՞ւ այդպէս կը խրաչէր :

«Ես ալ չեմ գիտեր , պատասխանեց : Ես չատ երկչոտ էի , երբ մատղաշ էի , և քանի մը անգամներ վախցայ , և եթէ տարօրինակ բան մը տեսնէի , գլուխս կը դարձնէի և վրան կը նայէի . մեր աչապահները արգելք կ'ըլլան բան մը տեսնելու ու հասկնալու , եթէ մէկ կողմ չդառնանք : Այն ատեն տէրս կը սկսէր խարազանել զիս , ինչ որ անշուշտ սարսափս կը մեծցնէր : Եթէ թողուր որ

ես հանդարտութեամբ հայէի բոլորտիքս և վստահ ըլլայի որ ինծի վեհա սլատճառող ոչինչ կայ, հարկաւ հեռզհետէ պիտի վարժուէի անոնց։ Օր մը ծեր պարոն մը իրեն հետ կառքին մէջն էր, և հովը ձիւղ գլխուս քով փչեց բերաւ ճերմակ թուղթի կամ կտաւի խոշոր կտոր մը։ Խրտչեցայ և սկսայ վազել։ Տէրս, իր բարի սովորութեան համեմատ, սկսաւ չարաչար հարուածել զիս, բայց ծերը միջամտեց. «Սխալ կ'ընես, սխալ կ'ընես, պէտք չէ երբեք խրտչող ձին ծեծել, բոլորովին կը խրաչի, որովհետեւ կը վախնայ. և դուք միայն զինքը աւելի կը վախցնէք, և յոռի սովորութիւն մը ստանալուն կը նպաստէք»։ Յայտնի էր թէ ամէն մարդ իմ տիրոջս պէս չէր։ Իմ գիացած բաներէս երբեք չեմ վախնար։ Ես մեծցայ դարաստանի մը մէջ, ուր եղջերուներ կային։ Անշուշտ ես անոնց ծանօթացած էի, ինչպէս ծանօթացած էի ոչխարներուն ու կովերուն. մինչդեռ կան ձիեր, նոյն իսկ չխրտչող ձիեր, որոնք կը վախնան եղջերուներէն»։

Գիտէի որ ընկերոջս ըսածը ճիշդ էր, ու կը փափաքէի որ ամէն մատղաշ ձիու վիճակէր բարի տէր մը ունենայ։

Անշուշտ երբեմն լաւ կառավարներու կը հանդիպէինք։ Կը յիշեմ որ առտու մը կառքի մը լծուեցայ և ընդարձակ տան մը առջեւ տարուեցայ։ Երկու պարոններ դուրս եկան. ասոնցմէ բարձրահասակը գլխուս մօտ եկաւ ու սանձը քննեց, վզնոցս ալ չարժեց, տեսնելու համար թէ վրդիս հանգիստ կերպով յարմարած է։

«Կը կարծէ՞ք թէ այս ձին կգականակի պէտք ունենայ», հարցուց իր ընկերոջը։

«Ինծի այնպէս կը թուի թէ առանց անոր ալ կ'ըլլայ. եղական կերպով վայելուչ բերան մը ունի. և թէև աշխոյժ է, բայց մոլութենէ զերծ է»։

«Ես չեմ ուզեր կգականալ գործածել, ըսաւ պարոնը, հաճեցէք հանել զայն, և սանձը երեսին վրայէն անցուցէք: Զիտն բերանը պէտք է հանգիստ ըլլայ երկար ճամբորդութեան ատեն, այնպէս չէ՞, սիրելիս», ըսաւ վիզս չոյելով:

Յետոյ սանձը ձեռք առաւ և երկուքն ալ կառքը մտան: Հիմայ կը յիշեմ թէ ի՞նչ հանդարտութեամբ զիս զարձուց, և ի՞նչ մեղմութեամբ սանձը շարժեց՝ ճամբայ ելած ասեկնելիս:

Վիզս վեր տնկեցի և իմ լաւագոյն քայլովս մեկնեցայ: Գիտէի թէ մէկը կար ետեւս որ գիտէր թէ ի՞նչպէս գործածելու է աղէկ ձի մը: Իմ հին օրերս յիշեցի և ուրախացայ:

Այս պարոնը շատ սիրեց զիս, և քանիցս ժամերով զիս փորձելէն վերջ, իմ տէրս համոզեց որ զիս ծախէիր մէկ բարեկամին: Այդ անձը, հեծնելու համար, վրստահելի ձի մը ունենալ կ'ուզէր: Այսպէս՝ ամառը դարձեալ ծախուեցայ:

ՔԼՈՒԽ Լ.

Գ Ո Ղ Մ Ը

Իմ նոր տէրս ամուրի էր և առեւտուրով զբաղած: Իր բժիշկը յանձնարարեց իրեն ձիով պտոյտ ընել, և ասոր համար զիս գնեց: Իր բնակարանէն ոչ շատ հեռու տխու մը վարձեց և ձիապան մը գտաւ: Իմ տէրս շատ քիչ բան գիտէր ձիերու մասին, բայց խոհեմութեամբ

կը վարուէր հետս , և շատ երջանիկ ու հանգիստ պիտի ըլլայի : Ամենալաւ տեսակէն խոտ ու վարսակ ապսպրեց , ինչպէս նաև ծեծուած լուբիա , թեփ ու վիզն , որպէս զի մարդը իմ կերակուրիս գործածէ : Լաւ լսեցի տիրոջս այս մասին տուած հրամանները , այնպէս որ գիտէի թէ առատ ուտելիք կար և ես հանգիստ պիտի ըլլայի :

Քանի մը օր ամէն բան յաջող գնաց , տեսայ որ ձիապանս իր գործին հմուտ էր : Ախոռը մաքուր ու օգտէտ կը պահէր , և զգուշութեամբ կը դարմանէր զիս . միշտ աղնիւ էր : Քիչ վերջ տեսայ որ վարսակի չափը կը պակսէր , լուբիա կ'ունենայի , բայց թեփ խառնուած էր հետը փոխանակ վարսակի , ուրկէ խիստ աննշան քանակութիւն մը միայն կար , հազիւ սովորականին մէկ քառորդը : Մէկ երկու շաբթուան մէջ սկսայ տկարանալ և կայտառութիւնս կորսնցնել : Խոտէ անուշոր շատ լաւ է անշուշտ , բայց իմ առողջութեանս համար բաւական չէ առանց ցորենահատի : Չէի կրնար սակայն գանգատիլ , ոչ ալ իմ կարօտութիւնս պարզել : Այսպէս շարունակեց գրեթէ երկու ամիս , և կը դարմանայի որ իմ տէրս չէր գուշակեր թէ պակաս բան մը կար : Յերեկէ մը վերջ սակայն վրաս հեծաւ և այցելութեան գնաց իր մէկ բարեկամին , ագարակագանի մը :

Այս պարոնը շատ ղիւրաւ կը հասկնար ձիերու վիճակը , և իր բարեկամը սիրով ընդունելէն վերջ՝ վրաս նայեցաւ ու ըսաւ .

« Ինծի այնպէս կ'երեւայ թէ ձեր ձին առաջուան չափ լաւ վիճակի մէջ չէ , տկարացաւ արդեօք » :

« Կարծեմ տկարացած է , ըսաւ տէրս , որովհետեւ առջի պէս աշխոյժ չէ . ձիապանս կ'ըսէ թէ ձիերը առ հասարակ այսպէս իրենց կայտառութիւնը կը կորսնցնեն աշնան միջոցին » :

«Բայց մենք դեռ Օգոստոսին մէջն ենք, և քանի որ իր գործը ծանր է և լաւ սնունդ կը ստանայ, պատճառ չկայ որ այսպէս սկարանայ, նոյն խել եթէ աշուն ըլլար: Ի՞նչ սնունդ կուտաք իրեն»:

Տէրս ըսաւ թէ ի՞նչ սնունդ կը յանձնարարէր: Բարեկամը գլուխը շարժեց, և սկսաւ իր ձեռքով շօշափել զիս ամէն կողմէս:

«Ձեմ գիտեր թէ ո՞վ կ'ուտէ ձեր գնած վարսակը, բայց եթէ չեմ սխալիր, ձեր ձին չէ զայն ուտողը: Շատ արագ քայեցուցիք զինքը»:

«Ո՛չ, ընդհակառակը, շատ հանդարտութեամբ»:

«Ձեռքդ բեր ուրեմն և իր վիզն ու ուսերը շօշափէ, այնքան տաքցեր է, խոնաւցեր է, իբր թէ դեռ նոր խոտ ճարակելէն կուգայ: Խրատ կուտամ ձեզի որ քիչ մը աւելի հսկողութիւն ընէք ձեր ախոսին մէջ: Կասկածոտ ըլլալ չեմ ուզեր և ուրախ եմ որ կասկածոտ ըլլալու ալ պատճառ չունիմ, որովհետեւ իմ մարդիկս հաւատարիմ են, բայց անզգամ մարդիկ կան որոնք խեղճ անխօս կենդանի մը ուտելիքը կը գողնան: Հարկ է որ քննութիւն մը կատարէք»:

Եւ իր մարդիկներէն մէկուն գառնալով, հրամայեց որ ծեծուած վարսակէ առատ ուտելիք տան ինծի:

Զիապանս ամէն առտու ժամը վեցին ատենները կուգար և հետը փոքրիկ սղայ մը կը բերէր, որ միշտ ծածկուած կողով մը ունէր ձեռքը:

Այս սղան հօրը հետ կաղամածներուն սենեակը կը մտնէր, ուր վարսակը կը պահուէր, և կէս բաց դուռնէն կը տեսնէի զինքը, երբ պայուսակ մը կը լեցնէր վարսակով ու կը մեկնէր:

Ժամանակ մը վերջ, երբ սղան կը պատրաստուէր ախոսէն մեկնելու, դուռը բացուեցաւ, ու-

տիկան մը ներս մտաւ, ու տղուն ձեռքէն ուժով մը բռնեց. ուրիշ ոստիկան մըն ալ ներս եկաւ և դուռնէն ներս նայելով հրամայեց մանչուն որ ցոյց տայ այն տեղը ուր իր հայրը ճագարներուն ուտելիքը պահած էր:

Տղան շատ վախցաւ ու սկսաւ լալ, բայց խուսափիլ կարելի չէր, և տեղը ցոյց տուաւ: Ոստիկանները գտան ուրիշ պարապ պայուսակ մը, նման անոր, զոր վարսակով լեցուն գտած էին տղուն կողովին մէջ:

Ձիապանը այդ միջոցին իմ ոտքերս մաքրելու զրադած էր, բայց չուտով տեսան զինքը, և թէև ընդդիմացաւ, բայց դարձեալ ձերբակալեցին զինքը և տղուն հետ բանտ առաջնորդեցին:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Կ Ե Ղ Մ

Քանի մը օր վերջը, իմ տէրս յաջողեցաւ նոր ձիապան մը գտնել: Բարձրահասակ, վայելչակազմ մէկն էր, բայց եթէ երբեք կեղծ ձիապան մը կար աշխարհիս մէջ, ան ալ այդ մարդն էր: Շատ քաղաքավար էր ինծի հետ, և երբեք յուր վարմունք չուներ. միշտ կը խողանակէր բաշա և պոչս, սմբակներս ալ իւզով կ'օծէր զիս տունը տանելէն առաջ, այնպէս որ կորովի կ'երեւայի: Բայց բնաւ չէր մաքրեր ոտքերս, ոչ ալ պայտերս կը քննէր, իբր թէ կով մը ըլլայի: Սանձս կը ժանգոտէր, համետս ալ խոնաւ կը մնար, և իր հոգը չէր: Ինքզինքը շատ գեղանի կը սեպէր, և շատ ժամանակ կը վատնէր մազերը, մօրուքը և փողկապը յարդարելու համար: Երբ տէրը իրեն խօսէր, միշտ «Այո՛, տէր իմ, ո՛չ

տէր իմ» էր պատասխանը , ամէն մէկ խօսքին՝ գլխարկին տանելով ձեռքը : Ամէն մարդ զինքը շատ արժանի երիտասարդ մը կը համարէր , և իր տէրը խիստ բաղդաւոր կը նկատէին զինքը գտած ըլլալուն համար : Հարկ է ըսել թէ ամէնէն ծոյլ , ամէնէն ինքնահաւան մարդն էր զոր երբեք տեսած եմ : Տարակոյս չկայ որ լաւ բան մըն էր յօռի վարժունքի չենթարկուիլը , բայց ատկէ աւելի բանի մը կը կարօտի ձին : Ընդարձակ խցիկ մը ունէի , և կրնայի մէջը շատ հանգիստ ըլլալ , եթէ գայն մաքրէր : Մտռնդիս ալ լաւ խնամք չէր տաներ . տակաւ ախորժակս կորսնցուցի :

Օր մը տէրը ներս եկաւ ու ըսաւ . «Այֆրէտ , ախոռին մէջ անախորժ հոտ մը կայ : Աղէկ չըլլար որ այս խցիկը լաւ մը մաքրես առատ ջուրով» :

«Ամենայն յօժարութեամբ , տէր իմ , պատասխանեց ձեռքը գլխարկին տանելով , բայց վտանգաւոր է , տէր իմ , ձիւ մը խցիկին մէջ ջուր լեցնելը . կրնայ ըլլալ որ պաղ առնէ . չեմ ուզեր որ փնասուի , բայց պատրաստ եմ ձեր հրամանը կատարելու» :

«Ձեմ ուզեր որ փնասուի ձին , բայց այս ախոռն ալ շատ գէշ կը հոտի . կը կարծէ՞ք թէ կոյուղիները լաւ վիճակի մէջ են» :

«Հիմայ որ դուք այդ մասին խորհեցաք , տէր իմ , կրնամ ըսել թէ երբեմն շատ անախորժ հոտ մը կուգայ կոյուղիներէն . հաւանաւան է որ նորոգուելու պէտք ունենան» :

«Գործաւոր մը կանչէ ուրեմն և քննել տուր» :

«Ամենայն հաճութեամբ , տէր իմ» :

Գործաւորը եկաւ , շատ մը աղիւսներ հանեց , բայց բան մը չգտաւ . հետեւադար ախոռին հոտը չարակսեցաւ : Սակայն այս չէր ամէնը , որովհետեւ խոնաւ

յարդի վրայ ստիպուած էի կենալ, ոտքերս տկարացան և փափկացան: Տէրս կ'ըսէր.

«Զեմ գիտեր թէ ի՞նչ եղած է այս ձիուն. տկար քայլեր կ'առնէ, երբեմն կը վախնամ որ պիտի սահի իյնայ»:

«Այո, տէր իմ, կը պատասխանէր Ալֆրէտ, ես ալ նոյն բանը կը զիտեմ, երբ զինքը դուրս կը հանեմ մարզանքի համար»:

Իրողութիւնը այն էր սակայն որ գրեթէ երբեք զիս դուրս չէր հաներ մարզանքի համար, և երբ տէրս զբաղած էր, ես օրերով կը մնայի առանց սրունքներս շարժելու պատենձութիւն ունենալու. նոյն ատեն այնպէս կը կերակրուէի, իբր թէ դժուարին աշխատութիւն մը ըրած լլայի: Յաճախ աւողջութիւնս կը խանգարուէր, և կորովս կը կորսնցնէի. երբեմն ալ ջղագրգիւ կը դառնայի ու տենդ կ'ունենայի: Երբեք կանանչեղէն չէր տար ինծի, ոչ ալ ջրախառն թեփ, որ զիս զովացնելու պիտի ծառայէր. որովհետեւ այնքան սգէտ էր որքան ինքնահաւան, և փոխանակ մարզանքի կամ անունդի փոփոխութեան, ստիպուած էի դեղեր առնել, որոնք նողկանք ու անհանգստութիւն կը պատճառէին ինծի:

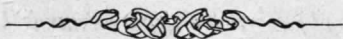
Սր մը ոտքերս այնքան փափկացած էին որ քանի մը քարերու վրայ կոխած ատենս, երբ տէրս կռնակս էր, երկու անգամ քիչ մնաց որ գետին փուռէի: Երբ քաշաք հասանք, տէրս զիս ձիադարմանի մը տարաւ որ քննէ: Մարդը մէկիկ մէկիկ ոտքերս վեր առաւ ու քննեց, և յետոյ ըսաւ.

«Զեր ձին դօղօշէ բռնուած է և ծանր կերպով. ոտքերը խիստ կակուղ են, բարերարդարաւ գետին չէ ինկեր: Կը զարմանամ որ ձեր ձիապանը չէ զիտեր զայն մինչեւ հիմայ: Այս հիւանդութիւնը կը պատահի աղտե-

դի ախտոններու մէջ, ուր ձիուն պառկած տեղը զգուշութեամբ չի մաքրուիր: Վաղը ինծի զրկեցէք որ սըմբակները խնամեմ և ձեր մարդուն սորվեցնեմ դեղերս գործածելու եղանակը»:

Հետեւեալ օրը ոտքերս լաւ մը մաքրեցին և զօրաւոր դեղի մը մէջ թաթխուած խծուծով պատեցին. շատ նեղութիւն պատճառող գործողութիւն մըն էր:

Զիադարմանը հրաման ըրաւ որ ամէն օր իմ տեղս մաքրուի. ջրախառն թեփ ու քիչ մը կանանչեղէն պիտի ուտէի, և շատ քիչ վարսակ միայն, մինչեւ որ ոտքերս առողջանային: Այս կերպով վիճակս լաւացաւ. բայց տէրս երկու անգամ իր ձիապաններէն խաբուած ըլլալուն համար սրտնեղած՝ որոշեց այլևս ձի չպահել, այլ վարձել, երբ պէտք ունենար: Ուստի, ոտքերս առողջանալուն սպասեց, և յետոյ ծախեց զիս:

Մ Ա Ս Գ.

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

ՁԻՈՒ ՏՕՆԱՎԱՃԱՌ ՄԸ

Տարակոյս չկայ որ ձիու տօնավաճառ մը շատ զուարճալի տեղ մըն է ամէն անոնց համար որոնք ոչինչ ունին կորսնցնելիք :

Երկայն շարք մը մատղաշ ձիերու , դիւզերէն եկած , փոքրահասակ մորուկներ՝ Գեղասրունքին պէս , ամէն տեսակ հարիւրաւոր սայլի ձիեր , ոմանց երկար պոչերը հիւսուած ու կարմրորակ թեկերով կապուած , ու բազմաթիւ ինծի պէս ձիեր՝ թէև ազնիւ սերունդէ , բայց միջին աստիճանի իջած՝ արկածի կամ խեղութեան մը , շնչարգելութեան և կամ ուրիշ տկարութեան մը պատճառաւ : Քանի մը շքեղ կենդանիներ կային իրենց ծաղիկ հասակին մէջ և ունէ գործի յաբմար : Բայց անկիւն մը կը դանուէին կարգ մը խեղճ արարածներ , որոնք ծանր աշխատութեանէն հիւժած էին . իրենց ծունկերը կը ծռէին և իրենց ետեւի սրունքները ամէն քայլի մէկ կողմ կը տատանէին : Կային նաև քանի մը տխրատեսիլ ծերուկ ձիեր , իրենց ստորին չրթունքը վար կախուած և ականջնին ծանրապէս դէպի ետ ինկած , իբր թէ ալ հաճոյք չըլլար կեանքի մէջ , ո՛չ ալ յոյս : Ոմանք այնքան նիհար էին որ կարելի էր իրենց կողոսկրները տեսնել , և ոմանք ալ հինցած վէրքեր ունէին իրենց կանակին ու ազդրերուն վրայ : Որքան կը տխրէի դանոնք տեսնելով :

Ամէն կողմ սակարկութիւն կար . բարձր գլիներ ,

խոշոր զեղչեր . ամէնէն շատ ստախօսութիւն ու խարդախութիւն կար այդ տօնաւլաճառին մէջ : Զիս ալ դրին երկու երեք զօրաւոր ու խոստմնայից երեւոյթով ձիերու հետ , և շատ մը մարդիկ եկան մեզ զննելու : Պարոնները միշտ կռնակներն կը դարձնէին ինծի , երբ իմ ծունկերս կը տեսնէին , թէև զիս ծախել ուղղով մարդը երդում կ'ընէր թէ միայն սահած էի ակտուին մէջ :

Նախ բերանս կը բանային , աչքերուս մէջ կը նայէին , սրունքներս մինչև վար կը շօշափէին , մորթս ու միսս կը սեղմէին և վերջն ալ քալուածքս կը փորձէին :

Հետաքրքրական էր տեսնել թէ ի՞նչ տարբեր մարդիկ ի՞նչ տարբեր կերպերով կը վարուէին : Ոմանք անզգոյշ , բիրտ կերպով կը կատարէին իրենց քննութիւնը , իբր թէ փայտի կտոր մը ըլլայինք , մինչ ուրիշներ մեղմութեամբ կը շօշափէին , երբեմն երբեմն փայփայելով մեզ , իբր թէ թոյլատուութիւն իննդրէին մեզմէ : Անշուշտ այս մարդոց նկարագրին մասին շատ բան կրնայի գուշակել իրենց մեր հետ վարուելու եղանակէն :

Մարդ մը կար որ շատ ուրախ պիտի ըլլայի եթէ գնէր զիս : Ազնուական դասուն չէր վերաբերեր , փոքրահասակ էր բայց վայելչակազմ և արագաշարժ : Զիս քննել սկսելուն պէս հասկցայ թէ ձիերու քաջ ծանօթ էր : Ազնուութեամբ խօսեցաւ , և իր գորշ աչքերուն մէջ բարի ու զուարթ նայուածք մը կար : Քսաներկու ոսկի առաջարկեց ինծի համար , բայց մերժուեցաւ : Երբոր կը հեռանար , ետեւէն նայեցայ , մինչև որ անհետացաւ : Յետոյ բիրտ կերպարանքով , բարձր ձայնով մէկը եկաւ : Շատ կը վախնայի որ կը գնէ զիս , բայց ան ալ հեռացաւ : Քանի մը ուրիշներ ալ եկան , որոնք կ'երեւայ թէ զխտոզներ էին միայն : Յետոյ այն բիրտ

կերպարանքով մարդը վերադարձաւ և քսաներեք ոսկի առաջարկեց : Սակարկութիւնը սկսաւ , և զիս ծախել ուզողը սկսած էր համոզուիլ որ իր փնտռած գինը չպիտի գտնէր և զեղչ ընելու կը պատրաստուէր , երբ գորշ աչքերով մարդը նորէն եկաւ : Գլուխս իրեն դարձուցի մեղմօրէն , ինք ալ երեսս փայփայեց :

« Լաւ , լաւ , կարծեմ թէ պիտի յարմարինք : Քսանըչորս ոսկի պիտի տամ : »

« Քսա՛րնհինգ տուէք և ձին առէք գացէք : »

« Քսանըչորսուկէս ոսկի , մէկ փարա աւելի չեմ տար : »

« Լաւ , ըսաւ ծախողը , կրնաք վստահ ըլլալ թէ շատ մը բարեմասնութիւններ ունի այս ձին , մանաւանդ եթէ կառքի լծել կ'ուզէք զինքը . շահողը դուք եղաք : »

Դրամը անմիջապէս վճարուեցաւ , և իմ նոր տէրս պախուրձէս բռնած զիս առաջնորդեց պանդոկ մը , ուր համեա մը ու սանձ մը պատրաստ պահած էր : Զիս լաւ մը կերակրեց վարսակով և կերած միջոցիս քովս կենարով հետս կը խօսէր : Կէս ժամ վերջ ճամբայ ելանք Լօնտօն երթալու համար , անցանք հաճելի շաւիղներէ ու գիւղական ճամբաներէ , մինչև որ վերջապէս հասանք մեծ Լօնտօնի պողոտան , որուն վրայ քաղցինք անդադար : Վերջալոյսին մեծ մայրաքաղաքը հասանք : Լապտերները արդէն վառուած էին և մղոններով տեղ աջ ու ձախ փողոցներ կը տարածուէին : Կարծես երբեք ծայրը չպիտի գար : Վերջ ի վերջոյ փողոցներէն մէկուն մէջ կառասուռն մը հասանք , ուր իմ տէրս զուարթ ձայնով մը « Բարև վարպետ » , ուրուաց :

« Դո՞ւք էք , պատասխանեց ձայն մը , աղէկ ձի մը յաջողեցա՞ք գնել : »

« Կարծեմ յաջողեցայ : »

«Խերը տեսնէ՞ք» :

«Շնորհակալ եմ, վարպետ» , պատասխանեց և ճամբանիս շարունակեցինք : Շուտով կողմնակի փողոցներէն մէկուն մէջ մտանք , յետոյ ուրիշ հեղ փողոց մը , ուր աղքատիկ երեւոյթով տուններ կային մէկ կողմը , և միւս կողմն ալ չէնքեր , որոնք ախոռներ կամ կառատուններ պէտք էին ըլլալ :

Տէրս այս տուններէն մէկուն առջև կանգ առաւ ու սուրեց : Դուռը անմիջապէս բացուեցաւ , և դեռատի կին մը , որուն փոքրիկ մանչ մը ու աղջիկ մը կը հետեւէին , դուրս վազեց : Սիրայիր կերպով ողջագուրուեցան , երբ տէրս ձիէն իջաւ :

«Հէրի , դուռակս , դուռները բաց , մայրիկդ ալ թող լապտերը բերէ» :

Քիչ ետքը անոնք ամէնքն ալ բոլորաթիքս կեցած էին փոքրիկ ախոռի մը բակին մէջ :

«Հեղ է , հայրիկ» :

«Այո՛ , Տօլի , կատուի ձագուկիդ չափ հեղ , եկուր ու չոյէ գինքը» :

Զգացի որ փոքրիկ ձեռք մը ուսիս ամէն կողմը կը չոյէր առանց վախի : Որքան հաճոյք կը պատճառէր ինծի :

«Երթամ չաղուած թեւի բերեմ , երբ դուն գինքը մաքրելու զբաղած ես» , ըսաւ մայրը :

«Շատ լաւ , Տօլի , ճիշդ իր պէտք ունեցած բանն ալ այդ է . գիտեմ որ ինծի համար ալ պատուական ապուր մը պատրաստուած է» :

«Երչիկ ու խաշած խնձոր» , պուսաց տղան , ինչ որ ամէնքն ալ խնդացուց : Զիս հանդատաւէտ , մաքուր օգուդ խցիկ մը տարին , ուր առատ յարդ կը գտնուէր : Լաւ մը ճաշեցի ու պառկեցայ , յուսալով որ երջանիկ պիտի ըլլամ :

ՊԼՈՒԽ ԼՊ.

ԼՕՆՏՈՆԻ ՄԷՋ ԿԱՌՔԻ ԶԻ ՄԸ

Նոր տիրոջ անունը երեմիա էր: Փօլի՝ իր կլնը՝ պատուական ամուսին մըն էր: Գիրուկ, կոկիկ, փոքրահասակ կլն մըն էր, ոգորկ սև մազերով, թուխ աչքերով և ծիծաղկոտ պզտիկ բերնով մը: Մանչը գրեթէ տասերկու տարեկան էր, բարձրահասակ, պարզամիտ, քաղցրաբայ պատանի մը, և փոքրիկն Տօրօթի, զոր Տօլի կը կոչէին, ճիշտ իր մօրը պատկերն էր ութը տարեկան հասակին մէջ: Չարմանալի կերպով իրարու յարած էին. անոնց չափ երջանիկ ընտանիք տեսած չէի: Երեմիա իրեն սեփական կառք մը ունէր և երկու ձի, և անոնց ամէնուն ինք հոգ կը տանէր անձնապէս: Իր միւս ձին բարձրահասակ, ճերմակ, խոշոր ոսկորներով կենդանի մըն էր, և «Զօրապետ» կը կոչուէր: Հիմայ ծերացած էր, բայց իր մատղաշութեան միջոցին շատ շքեղ եղած ըլլալու էր: Տակաւին պահած էր իր գլուխը գոռոզ կերպով վեր բռնելու սովորութիւնը. արդարեւ ագնիւ ցեղէ, կատարելապէս ագնիւ բնաւորութեամբ ծերունի ձի մըն էր. ինծի պատմեց որ երբ դեռ մատղաշ էր, ինքնապաշտպան մասնակցեցաւ. սպայի մը կը վերաբերէր և վաշտին կ'առաջնորդէր: Այս մասին տակի տեղեկութիւններ պիտի տամ ուրիշ առթիւ:

Հետեւեալ առտուն լաւ մը մաքրեցին զիս: Փօլի ու Տօլի բակը եկան զիս տեսնելու ու հետո բարեկամանալու: Հէրի հօրը օգնած էր առտուընէ ի վեր և իր կարծիքը այն էր թէ պատուական ձի մը պիտի ըլլայի: Փօլի կտոր մը խնձոր բերաւ ինծի, և Տօլի կտոր մը հաց. այն-

քա՛ն գգուեց զիս, որ կարծեցի թէ տակաւին անցեալ օրերու «Թխորակ Գեղանի»ն եմ: Որքա՛ն հաճելի էր դարձեալ չոյուղի և քաղցր ձայներ լսել. ես ալ կրցածս ըրի հասկցնելու համար թէ իրենց բարեկամութիւնը կը փափաքէի փոխարինել: Փօլի կ'ըսէր թէ խիստ գեղեցիկ էի և կառքի լծուելէ շատ աւելի արժանիք ունէի, եթէ միայն ծուկներս փնասուած չըլլային:

«Անշուշտ չենք գիտեր թէ որո՞ւն յանցանքն է ատիկա, ըսաւ Երեմիա, և քանի որ չենք գիտեր, ես յօժար եմ զինքը անմեղ նկատել, որովհետեւ իրմէ աւելի հաստատուն ու կոկիկ քալուածքով ձի հեծած չէի բնաւ: Մեր առջի ձիուն անունը տանք իրեն, «Ճէք» կոչենք զինքը այնպէս չէ՞, Փօլի»:

«Այո՛, որովհետեւ կը փափաքիմ որ այդ բարի անունը պահուի»:

Զօրապետը կառքին լծուած էր բոլոր առտուն: Հէրի դպրոցէն վերադարձին քովս եկաւ ինծի կերակուր ու ջուր տալու: Յերեկէն վերջ ես լծուեցայ կառքին: Երեմիա զգուշութեամբ նայեցաւ թէ վզնոցս ու սանձս հանգիստ կերպով իրենց տեղը դրուած էին, ինչպէս Յովհաննէս կ'ընէր երբեմն: Ոչ վիզի սանձ կար, ոչ ալ կղակակալ, այլ պարզ թեթեւ պախուրձ մը: Ի՛նչ մեծ հանգըստութիւն էր ատիկա:

Կողմնակի փողոցէն անցնելէ վերջ, հասանք այն ընդարձակ կառատունը, ուր վայրկեան մը կանգ առած էինք նախապէս: Այս լայն փողոցին մէկ կողմը կային բարձր տուններ, իրենց ձախափ կողմը զարմանալի խառնութներով. միւս կողմը կը գտնուէին հին եկեղեցի մը ու գերեզմանատուն մը, երկաթէ վանդակորմով չըջուպատուած: Այդ երկաթեայ ձողերուն քով շատ մը կառքեր կապուած էին և յաճախորդի կը սպասէին. խոտի

խուրձեր կային հոն դրուած . մարդոցմէ ոմանք իրարու քով կեցած կը խօսակցէին , ոմանք իրենց կառքին վրայ նստած լրագիր կը կարդային , մէկ երկուքն ալ իրենց ձիերը կը կերակրէին կամ ջուր կը խմցնէին անոնց : Ամէնէն ծայրի կառքին ետեւը գացինք կենալու մենք ալ : Երկու երեք մարդիկ եկան վրաս նայեցան ու դիտողութիւններ ըրին :

«Յուդարկաւորութեան շատ յարմար է» , ըսաւ մէկը :

«Չափազանց կայտառ երեւոյթ մը ունի , ըսաւ միւսը գլուխը շարժելով բանգէտի մը երեւոյթով . քիչ տեսնէն իր թերութիւնը երեւան պիտի գայ . եթէ ո՛չ ինծի թող Յակոբոս չըսեն» :

«Լաւ , ըսաւ Երեմիա , թող թերութիւնը գայ գանձ զի , ես զինքը չպիտի փնտռեմ , այնպէս չէ : Հետեւաբար հիմակուց հոգ ընելու պատճառ մը չեմ տեսներ» :

Յետոյ եկաւ լայն գէմքով մարդ մը , խոշոր գորշ վերարկու մը հագած : Զուարթ մարդ մըն էր . հոն կեցողները ճամբայ բացին իրեն : Զիս լաւ մը քննեց , իբր թէ պիտի դնէր , և յետոյ ուսերը վեր անկելով ըսաւ .

«Քեզի պէտք եղածը աս էր , Երեմիա , որչափ ալ դրամ վճարած ըլլաս , կ'արժէ» :

Այսպէս իմ համբաւս չինուեցաւ :

Այս մարդուն անունը Կրանթ էր . բայց Զօրապետ Կրանթ կը կոչէին զինքը : Ինք ամէնէն հինն էր այդ տեղ , և իրեն էր որ դիմում կ'ընէին ունէ վէճ կարգադրելու համար : Ընդհանրապէս քաղցրաբարոյ ու ողջամիտ էր . բայց եթէ գրգռուէր , ինչպէս երբեմն կը պատահէր՝ եթէ սովորականէն աւելի խմած ըլլար , ոչ ոք կը համարձակէր շատ մօտ գալ իր բռունցքին՝ որովհետեւ խիստ ծանր էին անկէ եկած հարուածները :

Իմ առաջին շտաբիս , իբր կառքի ձի , խիստ յու-

զուսմայից էր : Լօնտօնի վարժուած չէի բնաւ . և ազմու-
կը , շտապը , ձիերու , սայլերու և կառքերու ամբոխը ,
որոնց մէջ ստիպուած էի ճամբայ բանալ , ջղազրգիւ
կ'ընէին զիս : Բայց չուտով համոզուեցայ թէ կրնայի
կատարելապէս վստահիլ կառապանիս , և այսպէս միտքս
հանդարտեցաւ և նոր վիճակիս վարժուեցայ :

Երեմիայէն աւելի վարպետ կառավար տեսած չէի .
այնքան հոգ կը տանէր ձիերուն որքան կը տանէր իր
անձին : Շուտով հասկցաւ թէ ես յօժար էի ձեռքէս
եկածը ընելու , և երբեք իր խարաղանը չէր փորձեր վրաս .
միայն անոր ծայրը մեղմով կռնակիս վրայէն կը սահեցը-
նէր , երբ կ'ուղէր որ ճամբայ ելլէի , բայց ես ատոր ալ
պէտք չունէի , որովհետեւ այդ բանը կը հասկնայի իր
սանձը բռնելու եղանակէն :

Շատ ժամանակ չանցած ես և տէրս իրար լաւ մը
հասկցանք : Ախտօլին մէջ ալ ոչինչ կը խնայէր մեր հան-
գըստութեան համար : Խցիկները հին ոճով էին , չափա-
զանց հսկեալ , բայց մասնաւոր կարգադրութիւններ ըրած
էր մեր շարժելու դիւրութեան համար :

Երեմիա մեր մաքրութեան հոգ կը տանէր խղճմաթ-
րէն , և կարելի եղածին չափ աշխատան կ'ընէր մեր սը-
նունդը և միշտ առատ . նաև միշտ առատ մաքուր ջուր
կուտար մեզի , ու դոյլը մեր քով կը թողուր գիշեր
ցերեկ , բայց այն ատեններէն երբ քրտնած կը վերա-
դառնայինք : Ոմանք այնպէս կը կարծեն թէ ձին իր ու-
ղածին չափ խմելու չէ , բայց գիտեմ որ երբ ուղած
ատեննիս խմելու պատահութիւն ունենանք , շատ չենք
խմեր մէկ անգամէն : Ատիկա շատ աւելի օգտակար է
քան կէս դոյլ ջուր մէկ անգամէն լափելը : Զիտպաններ
կան որոնք տուն կ'երթան իրենց գարեջուրը խմելու և
մեզ ժամերով կը թողուն մեր չոր խոտովը ու վարսա-

կովը , առանց զանոնք թրջելու : Անշուշտ վերջէն , երբ ջուր տան մեզի , չափազանց շատ կը կլկենք մէկ անգամէն , ինչ որ մեր շնչառութեան կը փետտէ և մեր ստամոքսը կը պաղեցնէ : Բայց լաւագոյն բանք զոր մենք ունէինք հոս , մեր կիրակնօրեայ հանգիստն էր . շաբթուան մէջ այնպէս չարաչար կ'աշխատէինք որ կարծեմ թէ չափաի սովայինք առանց այս հանգիստին : Ասկէ զատ , այսպէս պատեհութիւն կ'ունենայինք իրարու ընկերութիւնը վա-
յելելու : Այսպիսի պատեհութիւններով էր որ ես իմ ըն-
կերոջս պատմութեան տեղեկացայ :

ՊԼՈՒՆ ԼԳ.

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԱՂԵՄԻ ԶԻ ՄԸ

Զօրապետ մարդուած էր բանակի մը մէջ : Իր առա-
ջին տէրը հեծեկազօրքի սպայ մըն էր , որ Խրիմի պատե-
րազմին մասնակցած էր : Ըսաւ թէ շատ կ'ախորժէր ու-
րիշ շատ մը ձիերու հետ մարդուելէն , անոնց հետ մէկտեղ
վազելէն , անոնց հետ մէկտեղ աջ կամ ձախ դառնալէն ,
հրամանը արուելուն պէս կանգնիլ կամ քառասմբակ սու-
րալէն , երբ փողին ձայնը լսուէր կամ սպային նշանը
տեսնուէր : Մատղաշ եղած ատենը մութ գօրշ գոյն մը
ունէր և շատ գեղեցիկ կը սեպուէր : Տէրը , կայտառ
երիտասարդ պարոն մը , շատ յարած էր իրեն , և սկիզ-
բէն շատ սիրով ու բարութեամբ կը խնամէր զինքը :
Բանակի ձիուն կեանքը խիստ հաճելի գտած էր , բայց
խնդիրը փոխուած էր երբ ընդարձակ նաւով մը օտար
երկիր փոխադրուելու եկած էր կարգը :

«Այդ փորձառութիւնը շատ անհաճոյ եղաւ, ըսաւ ընկերս: Անշուշտ չէինք կրնար ցամաքէն ուղղակի նաւ մանել, ուստի ստիպուեցան մեր մարմիններուն տակ զօրաւոր փոկեր դնել և յետոյ մեզ վեր քաշել, հակառակ մեր պայքարներուն. յետոյ օդին մէջ, ծովուն վրայէն, մեզ հրեցին նաւին տախտակամածը: Հոն նեղ խցիկներու մէջ դրուեցանք, և երկար ատեն բնաւ երկինք չտեսանք, ո՛չ ալ կրցանք մեր սրունքները գործածել: Երբ հովը զօրաւոր էր, նաւը կը տատանէր, և մենք ալ հոս հոն կը զարնուէինք ու կը տառապէինք: Բայց վերջապէս մեր տեղը հասանք, վեր քաշուեցանք և ցամաք հանուեցանք: Շատ ուրախ էինք և մեր ուրախութենէն կը վրնջէինք, երբ անգամ մըն ալ հաստատուն գետինը զգացինք մեր ոտքերուն տակ:

«Շուտով տեսանք որ այս նոր երկիրը շատ տարբեր էր մերինէն, և կուուէէ զատ, շատ դժուարութիւններ պիտի կրէինք, բայց մարդոցմէն շատերը այնքա՛ն յարած էին իրենց ձիերուն, որ բան մը չէին խնայեր անոնց հանգստութեան համար, հակառակ ձիւնին, անձրեւին և ամէն կարգի ձախողութեանց:»

«Բայց պատերազմիլը ամէնէն անտանելի բանը չէ՞», հարցուցի:

«Որո՞չ պատասխան մը տալը դժուար է. միշտ կ'ախորժէինք փողին ձայնէն և անհամբեր էինք ճամբայ ելլելու, թէեւ կը պատահէր որ երբեմն կը ստիպուէինք ժամերով ոտքի վրայ կենալ, հրամանի սպասելով, և հրամանը տրուելուն պէս առաջ կը խոյանայինք մեծ եռանդով ու զուարթութեամբ, իբր թէ թնդանօթի ուռմբեր, սուլիներ ու գնդակներ չըլլային: Կարծեմ թէ որքան ատեն զգայինք որ մեր տէրը հաստատուն կը կենար մեր կռնակին վրայ և իր ձեռքը անյողդողդ սան-

ձին վրայ, մեզմէ և ո՛չ մէկը տեղի կուտար վախի, նոյն իսկ երբ ուռմբերը օդին մէջ կը շաչէին և փշրուելով հազար կտոր կ'ըլլային:

«Ես իմ աղնիւ տիրոջս հետ բազմաթիւ ճակատամարտներու մասնակցեցայ առանց վիրաւորուելու, և կը տեսնէի ձիեր որոնք գնդակահար կ'իյնային, կամ նիւզակներով կը խոցուէին և սուլիններով կը վիրաւորէին, ու կը մնային դաշտին վրայ կամ մեռած և կամ մահուան ճգնաժամին մէջ: Չեմ կարծեր որ իմ մասիս վախ ունեցած ըլլամ երբեք. տիրոջս զուարթ ձայնը, երբ իր մարդիկ կը խրախուսէր, ինծի այնպէս կարծել կուտար թէ ինքը և ես երբեք չպիտի սպաննուէինք: Այնքան կատարեալ էր իմ վստահութիւնս իր վրայ որ երբ ինք առաջնորդէր զիս, պատրաստ էի նոյն իսկ թնդանօթին բերանը խոյանալ: Տեսայ շատ քաջ մարդիկ խոցոտուած, շատեր մահացու կերպով վիրաւորուած, որոնք վար կը գլորէին իրենց համեաններէն: Լսած էի մեռնողներուն աղաղակները ու հառաչանքները, քայլած էի ճամբաներու վրայէ որոնք լպրծուն էին արիւնով, և յաճախ պէտք է զգոյշ ըլլայի, վիրաւորուած մարդու կամ ձիու վրայ չը կոխելու համար: Օր մը միայն, սոսկալի օր մը, սարսափ զգացի. այդ օրը բնաւ չպիտի մոռնամ»:

Հոս ծերունի Զօրապետը կանգ առաւ վայրկեան մը և երկար շունչ մը քաշեց: Ես սպասեցի և ինք շարունակեց.

«Այնան առտու մըն էր և սովորականին պէս արեւը ծագելէն ժամ մը առաջ մեր ձիաւոր զօրքը դուրս ելաւ՝ կազմ ու պատրաստ օրուան աշխատութեան համար: Մարդիկ իրենց ձիերուն քով կեցած հրամանի կը սպասէին: Երբ հետզհետէ աւելի լուսցաւ, սպաններուն մէջ գրգռութիւն մը կը նշմարուէր. հազիւ արեւը ծագած

էր, երբ թշնամիին թնդանօթներուն զոռալը լսեցինք:

«Այն ատեն սպաներէն մէկը մեզի մօտենալով հրաման ըրաւ ձիերը հեծնել, և երկվայրկենի մը մէջ ամէն մարդ իր համեաին վրայ էր, ամէն ձի սանձին ցնցումին կը սպասէր և կամ հեծեալին կրունկներուն ճընշումին. ամէնքն ալ ոգեւորուած էին. բայց լաւ մարդուած ըլլալով անշարժ կը կենային:

«Կարելի չէ պատմել ամէն ինչ որ այդ օրը պատահեցաւ. բայց պիտի պատմեմ այն վերջին յարձակումը, զոր կատարեցինք մէկտեղ: Հովիտի մը մէջն էր, որ թշնամիին թնդանօթին ճիշդ ճակատը կը գտնուէր: Հիմայ վարժուած էինք խոշոր թնդանօթներու որոտումին, հրացանաձգութեանց մխորին և գնդակներու մեր մօտէն թռչելուն, բայց երբեք ներկայ ելած չէի այն օրուանին պէս սոսկալի ուժեղութեան մը: Աջ կողմէն, ձախ կողմէն, ճակատէն ուսմբ ու գնդակ կը տեղային մեր վրայ: Քանի՜ քաջ մարդիկ տապալեցան, քանի՜ ձիեր գլորեցան՝ իրենց հեծեալները գետինը նետելով, քանի՜ անտէր ձիեր չարքերէն դուրս խոյացան վայրագօրէն, և յետոյ իրենց միայնութենէն սարսափած և չունենալով զիրենք վարող ձեռք մը, փութացին վերադարձան իրենց նախկին ընկերներուն քով, անոնց հետ մասնակցելու համար յարձակման:

«Իմ տէրս իր ընկերները կը խրախուսէր՝ աջ բազուկը վեր բարձրացուցած, երբ ուսմբերէն մէկը իմ գլխուս քովէն չնչելով անցաւ ու ղինքը զարկաւ: Կը զգայի որ կը դողդղար, թէև ո՛չ մէկ ճիշտ հարձակեց: Զանացի իմ արագութիւնս կասեցնել, բայց սուրը ինկաւ իր աջ ձեռքէն, և սանձը իր ձախ ձեռքէն, և իր համեալին վրայ դէպի ետ ծռելով գետին փռուեցաւ: Միւս զօրքերը եկան անցան մեր քովէն արագօրէն, և իրենց

յարձակման ուժգնութենէն ես հեռու մղուեցայ այն տեղէն ուր իմ տէրս ինկած էր :

«Կը փափաքէի քովը կենալ և չթողուլ որ այդ խոյաացող ձիերուն ոտքին կոխան ըլլար , բայց ի դուր . և հիմայ , առանց տիրոջ և առանց բարեկամի , մինակ մնացած էի այդ սպանդանոցին մէջ : Յետոյ սարսափ մը զգացի և սկսայ դողալ , ինչպէս երբեք դողացած չէի . ես ալ , ուրիշ ձիերու պէս , փորձեցի շարքին միանալ և անոնց հետ արշաւել : Ծիչդ այդ պահուն զինուոր մը որուն ձին սպաննուած էր , իմ սանձէս բռնեց և վրաս հեծաւ . այս նոր տիրոջս հետ սկսայ դէպի առաջ երթալ , բայց մեր քաջարի գունդը ստիպուած էր տեղի տալ , և անոնք որ կենդանի մնացած էին այս թնդանօթներուն դէմ , իրենց կատաղի յարձակումէն վերջ , սկսան նահանջել նոյն տեղէն : Զիւրէն ոմանք այնքան չարաչար վիրաւորուած էին որ հազիւ կրնային շարժիլ , որովհետեւ շատ արիւն կորսնցուցած էին . ուրիշ ազնիւ կենդանիներ կը ջանային երեք սրունքներով քալել , և ուրիշներ կը ճգնէին իրենց առջևի ոտքերուն վրայ կանգնիլ . իրենց ետեւի ոտքերը փշրուած էին գնդակներէն : Որքա՛ն տխուր էր իրենց հառաչանքը լսել . երբեք չափի կրնամ մոռնալ թախանձաղին նայուածքը իրենց աչքերուն , երբ ազատողները կ'անցնէին իրենց քովէն , և զիրենք իրենց բաղդին կը ձգէին : Ընկատամարտէն վերջ վիրաւոր մարդիկը ներս բերուեցան և մեռեալներն ալ թաղուեցան :»

«Ի՞նչ եղան վիրաւոր ձիերը , հարցուցի , թողուցին որ հոն մեռնի՞ն» :

«Ո՛րչ , բանակին ձիադարմանները դացին և իրենց սարճանակներով գնդակահար մեռցուցին բոլոր անոնք որ չափազանց վնասուած էին . անոնք որ միայն թեթեւ վէրքեր ստացած էին , բերուեցան ու խնամուեցան , բայց մե-

ծագոյն մասը այն ազնիւ , անձնուէր արարածներուն , որոնք մեկնած էին այդ առտուն , չվերադարձան երբեք : Մեր ախոռին մէջ միայն չորսէն մէկը վերադարձաւ :

«Անգամ մըն ալ չտեսայ իմ սիրելի տէրս : Կարծեմ թէ մեռած էր երբ ինկաւ : Եւ ո՛չ մէկ ուրիշ տէր մը այնքան սիրած էի : Ուրիշ բազմաթիւ ճակատամարտներու մասնակցեցայ , բայց միայն մէկ անգամ վիրաւորուեցայ և այն ալ ոչ վտանգաւոր կերպով . և երբ պատերազմը լմնցաւ , նորէն Անգղիա եկայ այնքան առողջ ու զօրաւոր , որքան էի մեկնած օրս» :

ՓԼՈՒԽ ԼԵ .

Ե Ր Ե Մ Ի Ա .

Իմ տիրոջմէս լաւ ու աշխատասէր մարդ տեսած չէի երբեք : Կ'ըսէր որ եթէ մէկը առտուան ժամերը լաւ չգործածէ , ամբողջ օրուան մէջ իր դործը կը կաղայ : Որչափ ալ վերջը աճապարես , զղջաս ու ցաւիս , կորսուած ժամանակը կորսուած է յաւիտեան : Ծուլութեան երբեք չէր հանդուրժեր , և չկար բան մը որ այնքան բարկացներ զինքը քան երբ տեսներ որ մարդիկ ուշ մնացեր են և իրենց ծուլութեան պատճառաւ իրենց կորսնցուցած ժամանակը չհանդուրժէր համար կառքին ձիերը կը ստիպէն արագ արագ քայլել :

Օր մը երկու բիրտ կերպարանքով երիտասարդներ մօտակայ պանդոկէ մը դուրս ելան և Երեմիան կանչեցին :

«Հոս նայէ՛ , կառապան , ուշ մնացած ենք , արագ պիտի երթաս , և մեզ կայարան պիտի տանիս , պէտք է

հասնինք ժամը մէկի կառախումբին . քեզի մէկ չիլին պարգև») :

«Սովորական ընթացքով պիտի տանիմ ձեզ , պարոններ , չիլիններու համար չարժեք այնքան աճապարել» :

Ուրիշ կառապան մը մեր մօտն էր . անմիջապէս իր կառքին դուռը բացաւ : «Ես եմ ձեր փնտռած մարդը , պարոններ , ըսաւ . իմ կառքս մտէք , իմ ձիա ձեզ ժամանակին պիտի հասցնէ» : Եւ երբ կը մեկնէր , Երեմիային նայեցաւ ու ըսաւ . «Այս մարդուն խղճին հակառակ է սովորականէն աւելի փութացնել իր ձիերը» : Յետոյ իր արդէն նիհար ձին խարազանելով կրցածին չափ շուտ ճամբայ ելաւ : Երեմիա վիզս շոյեց . «Ո՛չ , մէկ չիլինի համար այդպիսի յիմարութիւն ընել չարժեք , այնպէս չէ՞ , սիրելիս» , ըսաւ :

Թէեւ Երեմիա այնքան հակառակ էր կառքը փութացնելու , անհոգ մարդոց հաճելի ըլլալու համար , թէեւ չափաւոր քայլով մը կ'երթար միշտ , բայց հակառակ չէր «շողին շատցնելու» , ինչպէս կ'ըսէր , եթէ գիտնար թէ բանաւոր պատճառ մը կար :

Լաւ կը յիշեմ առտու մը , մինչդեռ կեցած յաճախորդի կը սպասէինք , երիտասարդ մը ծանր պայուսակ մը ձեռքը բռնած , գետինը գտնուող նարինջի կեղեւի կտորի մը վրայ կոխեց և վար ինկաւ ուժգնութեամբ :

Երեմիա իսկոյն փութաց և դայն վերցուց : Գրեթէ մարած էր , և երբ զինքը խանութ մը կ'առաջնորդէին , յայտնի էր որ չափ նեղութեամբ կ'առնէր իր քայլերը : Երեմիա անշուշտ նորէն իր կառքին քով եկաւ , բայց գրեթէ ստաք վայրկեան վերջ խանութպաններէն մէկը կանչեց զինքը , և մինք ալ սարսյատակին մօտեցանք :

«Կրնա՞ք զիս շողեկառքի կայարանը տանիլ , ըսաւ երիտասարդը , կը վախնամ որ այս դժբաղդ անկումը զիս

ուչ թողած է, բայց շատ կարեւոր է որ ժամը տասներկուքի կառախումբը չկորսնցնեմ: Շատ երախտապարտ պիտի ըլլամ ձեզի, եթէ զիս ժամանակին հասցնէք»:

«Ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ», պատասխանեց Երեմիա եռանդագին:

Վայրկեանէ մը Երեմիա կառքին վրայ ցատկած էր գուարթ ձայնով մը զիս խրախուսելով և շարժելով սանձը այնպիսի կերպով մը, զոր ես կը հասկնայի:

«Մ'ն ուրեմն, սիրելի ձէք, ըսաւ, դէպի յառաջ, մենք պիտի ցոյց տանք թէ ինչպէս կրնանք աճապարել, եթէ կարեւոր պատճառ մը ունենանք»:

Միշտ դժուարին է կառքը արագ վարել քաղաքին մէջ, կէս օրուան միջոցին, երբ փողոցները խճողուած են, բայց մենք ըրինք ինչ որ կարելի էր: Երբ լաւ կառապան մը և լաւ ձի մը իրար կը հասկնան, միշտ կը յաջողին դժուարութիւնները զլել:

Փողոցները շատ խճողուած էին այդ օրը, բայց մենք յաջողեցանք մեր ճամբան շարունակել. միայն անգամ մը ստիպուեցանք կանգ առնել, երբ երիտասարդը գլուխը դուրս անկելով ըսաւ անձկութեամբ. «Թերեւս աւելի աղէկ է որ դուրս ելլեմ և քալելով երթամ, ժամանակին չպիտի հասնիմ, եթէ այսպէս երթանք»:

«Բոլոր կարելի եղածը պիտի ընեմ, պարոն, ըսաւ Երեմիա, կը յուսամ որ ժամանակին պիտի հասնինք: Երկար ատեն հարկ չպիտի ըլլայ կանգ առնել հոս, և ձեր պայուսակը այնքան ծանր է որ դուք չէք կրնար տանիլ զայն»:

Ծիշդ այդ միջոցին մեր առջեւի սայլը սկսաւ շարժիլ, և մենք ալ կրցանք մեր ճամբան շարունակել: Մէկ կամ միւս կողմ շարունակ դառնալով վերջապէս հասանք կամուրջը, որ բարեբախտաբար խճողուած չէր, և կառ-

քերը արագ արագ նոյն ուղղութեամբ կ'երթային մեր առջեւէն, թերեւս փութալով հասնելու այն կառախումբին, որուն մենք կ'աճապարէինք հասնիլ, մինչդեռ ութը վայրկեան կար տասերկու քին:

«Փա՛ռք Աստուծոյ, հասա՛նք, ըսաւ երիտասարդը, չնորհակալ եմ ձեզի, բարեկամ, և ձեր ձիուն. ձեր մատուցած ծառայութիւնը կարելի չէ դրամով վարձատրել. կը խնդրեմ որ ձեր վարձքէն զատ այս տասը դահեկանը ընդունիք իրր պարգեւ:»

«Ո՛հ, ո՛հ, պարոն, չնորհակալ եմ. ուրախ եմ որ ժամանակին հասանք. բայց ժամանակ մի կորսնցնէք. ահա զանգակը պիտի հնչէ:»

Եւ առանց վայրկեան մըն ալ սպասելու, Երեմիա կառքը հեռացուց, ուրիշներու տեղի տալու համար:

Երբ մեր տեղը վերադարձանք, շատեր իր վրայ խնդացին և հեգնեցին զինքը, վասնզի աճապարանքով իր կառքը վաբած էր, աւելի վարձք մը ընդունելու համար, ըսին: Ու հարցուցին թէ ի՞նչ ստացաւ:

«Սովորականէն շատ աւելի, ըսաւ խորամանկ նայուածքով մը, իր տուած դքամին չնորհիւ երկար օրեր պիտի կրնամ հանգիստ ընել:»

«Ի՞նչ կեղծաւոր է, ըսաւ մէկը, ինծի կը քարոզէ, և ինք իր քարոզածին ճիշդ հակառակը կ'ընէ»:»

«Ինծի նայէ, ըսաւ Երեմիա, պարոնը ուղեց տասը դահեկան աւելի տալ ինծի, բայց ես մերժեցի. ես ինքզինքս ըստ բաւականին վարձատրուած կը սեպէի, երբ տեսայ որ ուրախ էր իր կառախումբին հասնելով, և եթէ ես և ձիս մեր անձնական հաճոյքին համար երբեմն այդպէս արագ արշաւանք մը կը կատարենք, ատիկա մեր գիտնալիք բանն է և ոչ ձերը:»

«Դուն երբեք չպիտի հարստանաս», պատասխանեց մէկը :

«Դուն հարուստ ըլլալու արժանի ես, Երեմիա, ըստ ուրիշ մէկը . հարստութիւնը քեզի անէծք չպիտի բերէ, իսկ այս մեր ընկերը աղքատութեան մէջ պիտի մեռնի, քանի որ այնքան զրամ կը վառնէ խարազանի համար :»

«Ի՞նչ ընեմ, քանի որ ձիա առանց խարազանի չերթար» :

«Երբեք ձանձրութիւնը յանձն չես առներ տեսնելութէ առանց խարազանի ալ կրնայ երթալ : Խարազանդ անդադար չարժման մէջ է, և եթէ քեզ չի մաշեցներ, ձիդ կը մաշեցնէ . միշտ ստիպուած ես ձի փոխելու, և գիտես ինչո՞ւ, որովհետեւ երբեք հանգիստ չես թողուր զանոնք :»

«Աղէկ բազդ ունեցած չեմ, այդ է պատճառը» :

«Եւ երբեք չպիտի ունենաս : Աղէկ բազդը գիտէ թէ որու երթալու է, և սովորաբար նախապատիւ կը սեպէ երթալ անոնց որոնք ողջմտութիւն ունին և բարի սիրտ . գոնէ այս է իմ փորձառութիւնս :»

ՊԼՈՒԽ Լ.

ԿԻՐԱԿԻ ՕՐՈՒՄՆ ԿԱՌՔԸ

Առաւու մը երբ Երեմիա զիս կառքին լծելու գրաւած էր, պարոն մը եկաւ իր քով : «Ծառայ եմ, տէր իմ», ըստ Երեմիա :

«Բարի լոյս, Պ. Երեմիա, ըստ պարոնը . կ'ուզեմ որ ամէն կիրակի առտու տիկին Ռիկար կանոնաւորապէս

եկեղեցի տանիք: Մենք հիմայ նոր եկեղեցին կը յաճախենք, և իրեն համար դիւրին չէ այնքան հեռու տեղ ոտքով երթալ:»

«Շնորհակալ եմ, տէր իմ, ըսաւ Երեմիա, բայց ես միայն վեց օր աշխատելու հրաման ձեռք ձգած եմ, ու չեմ կրնար կիրակի օր ալ գործելու յանձնառու ըլլալ. ասորէն գործ մը պիտի ըլլար ատիկա»:

«Չէի գիտեր որ ձերինը վեց օրուան կառք մըն էր. բայց անշուշտ շատ դիւրին պիտի ըլլար ձեր արածնագիրը փոխել. ես չպիտի թողում որ ու է կորուստ ընէք այդ կերպով: Շիտակը այն է որ տիկին Ռիկա կը նախընտրէ ձեր կառքով երթալ:»

«Ուրախ պիտի ըլլայի տիկինն ծառայելով, բայց անդամ մը եօթը օրուան արտօնագիր մը ունէի, և տեսայ որ ատիկա չափազանց դժուար էր թէ՛ ինծի և թէ ձերուս համար: Տարուան սկիզբէն մինչեւ վերջը ամէն օր աշխատիլ և կիրակի մը չունենալ կնոջս և զաւակներուս հետ անցընելու համար, և երբեք կարող չըլլալ եկեղեցի երթալ, ինչպէս կ'երթայի կառապանութեան սկսելէ առաջ: Այս պատճառաւ հինգ տարիէ ի վեր միայն վեց օրուան աշխատութեան արտօնագիր կը ստանամ և ատիկա ինծի աւելի օգտակար կը նկատեմ»:

«Անշուշտ, պատասխանեց Պ. Ռիկա, պէտք է որ ամէն մարդ հանդիստ ունենայ և կարենայ կիրակի օրերը եկեղեցի երթալ. բայց այնպէս կը կարծէի որ այնքան կարճ հեռաւորութիւն մը յոգնութիւն չպիտի պատճառէր ձիւղ և այն ալ օրը մէկ անգամ միայն. օրուան բոլոր մնացած մասը ազատ պիտի ըլլաք. միւս կողմէ, մենք ալ գէշ յաճախորդներ չենք»:

«Իրաւունք ունիք, տէր իմ, բայց չեմ կրնար: Գրուած է որ Աստուած ստեղծեց մարդը և ստեղծեց կինը

և բոլոր միւս կենդանիները , և զանոնք ստեղծելէն անմիջապէս վերջ հանգիստի օր մը սահմանեց , և հրամայեց որ ամէնքն ալ եօթերորդ օրը հանգչին : Անտարակոյս Ան գիտեր մեր պէտքերը : Ես աւելի զօրաւոր և աւելի առողջ եմ հիմայ որ կիրակիս կը պահեմ . ձիերն ալ աւելի ուժով են , և այնքան շուտով չեն մաշիր : Բոլոր անոնք որ իմ օրինակիս կը հետեւին , նոյն առաւելութիւնը ունին : Ասկէ զատ՝ առաջուընէ աւելի ալ զրամ կրցած եմ խնայել» :

«Շաւ լաւ , մի՛ նեղուիք այդ պատճառաւ , ես ուրիշ տեղ զխմում պիտի ընեմ» :

Եւ ասիկա ըսելով մեկնեցաւ :

«Պէտք է որ մեր կիրակին չկորսնցնենք , անանկ չէ՞ , ձէ՛ք» , ըսաւ տէրս՝ ինծի դառնալով :

«Փօլի , Փօլի , հոս եկուր» , պոռաց յետոյ իր կնոջ : Փօլի անմիջապէս եկաւ :

«Ի՞նչ կայ սիրելիս» :

«Պ . Ռիկս կ'առաջարկէ որ իր կինը եկեղեցի տանիմ ամէն կիրակի առտու : Ես ալ իրեն պատասխանեցի թէ միայն վեց օրուան արտօնագիր առած եմ : Կ'ուզէ որ եօթը օրուան արտօնութիւն մը ստանամ . լաւ պիտի վարձատրէ : Դուն գիտե՛ս , Փօլի , թէ որքան լաւ յաճախորդներ են : Տիկինը յաճախ ժամերով շուկայ կ'ելլէ կամ այցելութիւններ կ'ընէ , և անմիջապէս ամբողջ վարձքս հաճութեամբ կը վճարէ : Եթէ ուզածը չընեմ , կը վախնամ որ բոլորովին կը կորսնցնենք զիրենք : Քու կարծիքդ ի՞նչ է , անուշիկս» :

«Իմ կարծիքս այն է որ , ըսաւ ամէն մէկ բառը կշռելով , եթէ Տիկին Ռիկս քեզի ոսկի մըն ալ տալու ըլլայ ամէն կիրակի , պէտք չէ որ կիրակիդ զոհես : Մենք գիացանք թէ ի՞նչ է կիրակի չունենալը , ինչպէս հիմայ

գիտենք թէ ի՞նչ է ունենալը: Փառք Աստուծոյ մեզ պահելու չափ բան կը շահիս, թէև երբեմն դժուար կ'ըլլայ վարսակին, խոտին, հրամանագրին և ուրիշ ծախքերու հասնիլ: Բայց մեր զաւակը, Հէրի, քիչ ատենէն պիտի սկսի քիչ շատ բան շահիլ, և ես ալ իմ կողմէս նախապատիւ կը սեպեմ աւելի աշխատիլ քան անգամ մըն ալ վերադառնալ այն սոսկալի օրերուն, երբ դուն հազիւ վայրկեան մը կ'ունենայիր զաւակներուդ երեսը նայելու, և երբեք չէինք կրնար մէկտեղ եկեղեցի երթալ, կամ երջանիկ հանգիստ օր մը ունենալ: Աստուած չընէ որ անգամ մըն ալ նոյն վիճակին դառնանք: Ահա այս է իմ ըսելիքս, Երեմիա»:

«Ծիչդ ես ալ այդ ըսի Պ. Ռիկսի, սիրելիս, ըսաւ Երեմիա, և միտքս փոխելու տրամադիր չեմ: Այդպէս պարապ աեղը մի նեղուիր, Փօլի (որովհետեւ կինը սկսած էր լալ) . ես հին օրերուն չափաւ ուղէի դառնալ, նոյն իսկ եթէ երկու անգամը շահէի: Ատիկա վերջացած ինդիր մըն է ինծի համար: Զուարթ եղիր և ես իմ աեղս երթամ նորէն»:

Երեք չաբաթներ անցան այս խօսակցութենէն վերջ, և բնաւ հրաման ընդունած չէինք տրիկին Ռիկսէն. պատահական յաճախորդներու միայն կը սպասէինք: Երեմիա շատ վշտացաւ, որովհետեւ իր գործը հիմայ աւելի դժուարին էր, բայց Փօլի շարունակ զինքը կը խրատէր և կ'ըսէր.

«Հոգ չէ, հոգ չէ, դուն քու պարտաւորութիւնդ կատարէ, և անձկութիւն մի ունենար, վստահ եղիր որ վախճանդ լաւ պիտի ըլլայ»:

Շուտով յայտնի եղաւ որ Երեմիա կորանցուցած էր իր լաւագոյն յաճախորդը, և ի՞նչ պատճառաւ: Շատեր ըսին թէ յիմարութիւն էր բրածը, բայց մէկ երկու հոգի ալ իր բրածը պաշտպանեցին:

«Եթէ բանուորները իրենց կիրակին չպահեն , ըսաւ մէկը , վնասը չուտով պիտի կրեն . ամէն մարդու , ինչպէս ամէն կենդանիի իրաւունքն է : Աստուծոյ օրէնքին համեմատ հանգիստի օր մը ունինք , և Անգղիոյ օրէնքին համեմատ ալ հանգիստի օր մը ունինք . իմ կարծիքս այն է որ մենք պէտք է փարինք այդ իրաւունքին , զոր այս օրէնքները կուտան մեզի» :

«Դուք , բարեպաշտ մարդիկդ , ըսէք ինչ որ կ'ուզէք , ըսաւ ուրիշ մը , իմ նպատակս է քառօրդ մը չահիլ երբ կրնամ : Ես կրօնքի վրայ հաւատք չունիմ , որովհետեւ յայտնի է որ ձեր կրօնասէր մարդիկը միւսներէն աւելի աղէկ վիճակ մը չունին» :

«Եթէ աւելի աղէկ վիճակ մը չունին , յարեց Երեմիա , պատճառը այն է որ անոնք կրօնասէր չեն : Ինչ իրաւունք ունիք ըսելու թէ մեր երկրին օրէնքները լաւ օրէնքներ չեն , քանի որ կան մարդիկ որ չեն յարգեր զանոնք : Եթէ մէկը իր բարկութիւնը չի զսպեր , իր ընկերոջ մասին չարախօսութիւն կ'ընէ , իր պարտքը չի վճարեր , այդ մարդը կրօնասէր չէ , հոգ չէ թէ յաճախ եկեղեցի երթայ : Եթէ կեղծ մարդիկ կան , այդ պատճառաւ կրօնքը կեղծիք մը չըլլար : Իրական կրօնքը աշխարհիս ամէնէն լաւ և ամէնէն ճշմարիտ բանն է , և միակ բանը որ կրնայ մարդը ճշմարտապէս երջանիկ ընել և աշխարհիս վիճակը բարելաւել :»

«Եթէ կրօնքը օգուտ մը ունենար , ըսաւ ուրիշ մը , քու կրօնասէր մարդիկդ մեզ չպիտի աշխատցնէին կիրակի օրերը , ատոր համար է որ կ'ըսեմ թէ կրօնքը կեղծիք մըն է միայն : Եթէ եկեղեցի գացողները չըլլային , մենք ալ կիրակիները կառք չէինք հաներ զանոնք փոխադրելու համար : Իրենք անշուշտ պատասխանատու պիտի ըլլան իմ հոգիիս մասին , եթէ ինձմէ կը կորզեն զայն փրկելու պատահութիւնը» :

Ներկաներէն շատերը ծափահարեցին , բայց Երեմիա
ըսաւ .

«Ծարտար խօսք մը ըրած ըլլալ կը կարծես , բայց
կը սխալիս : Ամէն մարդ ինք իր հոգիին հոգ տանելու է ,
ուրիշ մէկու մը վրայ չեա կրնար ձգել յանցանքը : Եթէ
օրն ի բուն կառքիդ վրայ նստած յաճախորդի սպասես ,
անշուշտ երբեք չպիտի ըսեն որ եթէ մենք չլարձենք զին-
քը , ուրիշը պիտի վարձէ , կիրակի պահելու միտք չունի :»

«Բայց ի՞նչ պիտի ընեն այն բարի մարդիկը որոնք
իրենց սիրական քարոզիչներուն խօսքերը լսելու պէտք
ունին կիրակի օրերը . եթէ կառք չըլլայ , պիտի զրկուին
անոնցմէ :»

«Իմ գործս չէ ուրիշներուն համար ծրագիրներ պատ-
րաստել , ըսաւ Երեմիա . բայց եթէ այդքան հեռուն չեն
կրնար քալելով երթալ , կրնան աւելի մօտը երթալ , և եթէ
անձրեւէ , կրնան իրենց անձրեւանոցները հագնիլ , ինչպէս
կ'ընեն չարթու մէջ : Եթէ բան մը ուղիղ է , կարելի է
ընել դայն . եթէ ուղիղ չէ , կարելի է չընել : Բարի մարդը
միշտ հնարք մը պիտի գտնէ : Ասիկա ճշմարիտ է մեզի ,
կառապաններուս համար այնքան , որքան եկեղեցի գա-
յողներուն համար :»

ԳԼՈՒԽ ԼԷ.

ՈՍԿԵՂԷՆ ԿԱՆՈՆ

Անկէ երկու երեք շաբաթ վերջ , երբ իրիկուն մը ուշ
ատեն մեր տեղը կը վերադառնայինք , Փօլի լապտերը
ձեռքը մեր առջեւ վազեց : Միշտ լապտերը կը բերէր ,
եթէ օդը խիստ անձրեւոտ չըլլար :

«Վախճանը բարի է , Երեմիա , ըսաւ , տիկին Ռիկա իր սպասաւորը զրկեր էր ցերեկէն վերջ , քեզի լուր տալու համար որ վաղը ժամը տասներմէկին կառքդ իրեն տանիս :— «Շատ լաւ , ըսի , բայց մենք այնպէս կ'ենթադրէինք որ տիկինը հիմայ ուրիշ կառապան ունէր» : — «Շիտակը այն է որ տէրս սրղողած էր , որովհետեւ Պ , Երեմիա մերժած էր կիրակի օրը գալ : Բայց ոչ մէկ կառապան գոհ թողուց զինքը . ոմանք Հափազանց արագ կը վարեն , ոմանք Հափազանց դանդաղ , և տիկինին կարծիքը այն է որ ձեր կառքին Հափ մաքուր ու կոկիկ կառք չկայ :—»

Փօլի գրեթէ Հնչասպառ եղած էր , և Երեմիա սկսաւ բարձրաձայն խնդալ .

«Սր մը չէ որ մը վախճանը բարի պիտի բլլայ , ըսիր դուն , սիրելիս , և իրաւունք ունէիր , դուն գրեթէ միշտ իրաւունք ունիս : Աճապարէ և ընթրիքը պատրաստէ , ես ալ անմիջապէս ձէքին կազմածները պիտի հանեմ և զինքը հանգստացնեմ :»

Անկէ ետքը տիկին Ռիկա Երեմիային կառքը գործածեց առջի Հափ յաճախ , բայց երբեք կիրակի օրերը : Ժամանակ մը եկաւ որ կիրակի օրն ալ աշխատեցանք : Ահա թէ ինչպէս պատահեցաւ ատիկա : Շաբաթ իրիկուն մը մենք ամէնքս ալ յոգնած տուն վերադարձած էինք , ուրախ որ հետեւեալ օրը հանգիստ պիտի վայելէինք . բայց անակնկալ մը կը սպասէր մեզի :

Յաջորդ առաւուն Երեմիա զբաղած էր զիս մաքրելու բակին մէջ , երբ Փօլի իր մօտը եկաւ խիստ մտադրազ կերպարանքով մը :

«Ի՞նչ կայ» , հարցուց Երեմիա :

«Խեղճ Տինա նամակ մը ընդունած է թէ իր մայրը վտանգաւոր կերպով հիւանդ է և պէտք է անմիջապէս

ճամբայ ելլէ , մեռնելէն առաջ զինքը տեսնել կարենալու համար : Տասը մղոնի չափ հեռու է տեղը , ու եթէ կառախուժեալ երթայ , տակաւին չորս մղոն տեղ քալելու է . բայց տկար է , և փոքրիկը դեռ հազիւ չորս շաբթուան է , անշուշտ չի կրնար այդչափ տեղ քալել և կ'ուզէ գիտնալ թէ կրնա՞ն կառքովդ տանիլ զինքը . կը խոստանայ հաւատարմաբար վճարել վարձքը , որովհետեւ ստակ կրնայ գտնել» :

«Պէտք եղածը կը կարգադրենք , ես ստակի վրայ չեմ խորհիր , այլ մեր կիրակին կորսնցնելուս վրայ . ձիերը յոգնած են , ես ալ յոգնած եմ , այդ է դժուարութիւնը» :

«Ինծի համար ալ դժուար է , ըսաւ Փօլի , որովհետեւ առանց քեզի կիրակին գրեթէ կը կորսուի , բայց գիտես որ ուրիշներուն ընելու ենք ինչ որ կ'ուզենք որ անոնք մեզի ընեն» :

«Դուն , սիրելի Փօլիս , կատարեալ քարոզիչ մըն ես . և որովհետեւ իմ այսօրուան քարոզս այսքան կանուխ լսեցի , կրնաս երթալ ըսել Տինային թէ ես պատրաստ պիտի ըլլամ ժամը տասնին : Բայց կը խնդրեմ որ մեր դրացիին տունը հանգիպիս և հարցնես թէ կը հաճի՞ իր թեթեւ կառքը փոխ տալ : Գիտեմ որ երբեք չի գործածեր զայն կիրակի օրերը : Զիտե՞ս գործը շատ աւելի դիւրին պիտի ըլլայ» :

Փօլի մեկնեցաւ , և շուտով լուր բերաւ թէ զրացին հաճութեամբ կուտար իր կառքը :

«Լաւ , ըսաւ , հիմայ քիչ մը պանիր հաց պատրաստէ . ես կրցածիս չափ շուտ կը վերադառնամ կէս օրէն վերջ» :

«Եւ երբ վերադառնաս , ճաշդ պատրաստ պիտի գտնես» , ըսաւ Փօլի :

Զիս ընտրեց այս ճամբորդութեան համար , և ժամը

տամինն ճամբայ ելանք թեթե կառքով, որ այնքան զիւրաւ կը շարժէր: Մայիսի գեղեցիկ օր մըն էր, և քաղաքէն դուրս ելլելնուս պէս քաղցր օդը, թարմ խոտին բուրուժը, և դաշտերուն կակուղ ճամբաները շուտով կազդուրեցին զիս:

Տինայի ընտանիքը փոքրիկ ագաւակի տան մը մէջ կը բնակէր, կանանչ արահետի մը քով, մարգագետնի մը մօտիկ, հովանաւոր ծառերէ չրջապատուած: Երկու կովեր կ'արածէին: Երիտասարդ մը խնդրեց Երեմիայէն որ կառքը մարգագետինը տանի, ուր կրնար զիս շուքին մէջ կապել. կը ցաւէր որ լաւազոյն ախոռ մը չունէր:

«Եթէ ձեր կովերուն չի վնասեր, ըսաւ Երեմիա, իմ ձիս շատ երջանիկ պիտի ըլլայ մէկ երկու ժամ ձեր գեղեցիկ մարգագետնին մէջ անցընելով, հանդարտ ձի մըն է, և շատ պիտի ախորժի»:

«Շատ հաճութեամբ, ըսաւ երիտասարդը, ինչ որ ընենք շատ չէ ձեր մարդտիրութեանը փոխարէն: Ժամէ մը պիտի ճաշենք, և կը յուսամ որ դուք ալ պիտի հաճիք մեզի սեղանակից ըլլալ. թէեւ մայրերնիս այնքան հիւանդ է որ մենք ամէնքս ալ տխուր ենք»:

Երեմիա շնորհակալութիւն յայտնեց և ըսաւ որ ինք արդէն իր հետը ճաշ ունէր և շատ կը փափաքէր քիչ մը ժամանակ դաշտերուն մէջ պտտելու:

Երբ իմ համեստ կռնակէս հանեցին, նախ չէի գիտեր թէ ինչ ընեմ, խոտ ուտեմ թէ կռնակիս վրայ տապըլադկիմ. պառկիմ հանգչիմ, թէ մարգագետնին մէջ ազատ համարձակ վազվզեմ: Ասոնց ամէնքն ալ ըրի կարգաւ: Երեմիա ալ ինծի չափ երջանիկ կ'երեւար: Ծառի մը շուքին տակ նստած՝ թռչունները մօտիկ ըրաւ, յետոյ երգեց, կարդաց, մարգագետնին շուրջը թափառեցաւ, ծաղիկներ քաղեց և փունջ մը կազմեց: Չմոռ-

ցաւ զիս ալ կերակրել . բայց ժամանակը խիստ կարճ կ'երեւար . խեղճ Կոճապղպեղէն բաժնուէիէս ի վեր դաշտի երես տեսած չէի :

Հանդարտ քայլերով առնն վերադարձանք , և երեւմիային առաջին խօսքը սա եղաւ .

«Փօլի , կիրակիս Հիօրանցուցի , որովհետեւ թռչունները օրհներգ կ'երգէին ամէն թուփի մէջ և ես ալ իրենց պաշտամունքին մասնակցեցայ : Ծէք ալ մատաղ մըրուկի մը պէս էր » :

Երբ ծաղիկները Տօլիին տուաւ , Տօլի ուրախութենէն ցատկոտեց :

ՔԼՈՒԽ ԼԸ .

ՏՕԼԻ ԵՒ ՃՇՄԱՐԻՑ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆԸ

Զմեռը կանուխ սկսաւ , շատ ցուրտ և շատ խոնաւ : Շարաթներով ամէն օր կամ կը ձիւնէր , կամ կ'անձրեւէր կամ ձիւնախառն կ'անձրեւէր , կամ սաստիկ հով մը կը փչէր և գետինը բոթրոտիկ կը սառէր : Զիերը բոլորն ալ սկսան սաստիկ նեղուիլ : Երբ չոր ցուրտ մը ըլլայ , զոյգ մը թանձր ծածկոյթ բաւական է մեզ տաք պահելու , բայց երբ հեղեղանման կ'անձրեւէ , այս ծածկոյթները շուտով կը թրջին , և ալ բանի մը չեն ծառայեր : Կառապաններէն ոմանք անթափանց ծածկոյցներ ունին , զորս ձիերուն վրայ կը ձգեն , և ատիկա շատ օգտակար է . բայց ոմանք այնքան աղքատ են որ չեն կրնար ո՛չ ինքզինքնին պաշտպանել ո՛չ ալ իրենց ձիերը , և շատերը չարաչար կը տառապին ձմրան միջոցին : Այդ տարին ալ

նոյնը պատահեցաւ : Երբ մենք , ձիերս , քանի մը ժամեր աշխատէինք , մեր չոր ախոռները կ'երթայինք և կրնայինք հանգչիլ , մինչդեռ կառապանները ստիպուած էին իրենց կառքերուն վրայ նստիլ , երբեմն մինչեւ կէս գիշերը մէկ երկու ժամ անցած , իրենց յաճախորդները վերադարձնելու համար :

Երբ գետինը սառած ու լպրծուն ըլլար , այն ատեն ձիերը ամէնէն շատ նեղութիւն կը կրէին : Այդ պարագային մէջ մէկ մղոն տեղ քալելը ծանր բեռ մը քաշելով ու հաստատուն ոտքի կռուան չունենալով՝ տւելի յոգնեցուցիչ էր քան չորս մղոն տեղ քալելը :

Երբ օդը խիստ աննպաստ ըլլար , կառապաններէն շատերը կ'երթային մօտակայ գինետունը նստելու , և ուրիշի մը կը յանձնէին կառքերուն հսկելու հոգը . բայց յաճախ այդ կերպով յաճախորդ կը կորսնցնէին ու նաեւ դրամ կը վառնէին : Երեմիա երբեք չէր երթար այդ տեսակ տեղեր : Մօտը սրճարան մը կար , հոն միշտ կ'երթար : Իր համոզումը այն էր թէ ոգելից ըմպելիքները և գարեջուրը մարդուս հոգերուն պատճառ կ'ըլլան , և թէ չոր հագուստ , լաւ սնունդ , զուարթ բնութիւն և տանտիկին կին մը՝ լաւագոյն բաներն էին կառապանը տաք պահելու համար : Երբ ատեն երթալու ատեն չունենար , Փօլի միշտ ուտելիք կը զրկէր իրեն . նախ փոքրիկ Տօլին կուգար , անկիւնէն կը նայէր թէ հայրիկը իր տեղն է : Եթէ հոն տեսնէր զինքը , արագութեամբ ատեն կը վազէր և շուտով կը վերադառնար հետը բերելով կողով մը կամ թիթեղեայ ամանով մը ուտելիք ու խմելիք , տաք ապուր և կամ կարկանդակ զորս Փօլի պատրաստած էր : Զարմանալի էր որ ինչպէ՛ս իրեն պէս փոքրիկ աղջիկ մը կրնար անցնիլ յաճախ ձիերով ու կառքերով խճողուած փողոցներէն . բայց քաջ աղջիկ մըն էր , և շատ հպար-

տութեամբ կը բերէր հայրիկին ուտելիքը : Ամէն մարդ կը սիրէր զինքը , և ամէն մարդ ուրախութեամբ կ'օգնէր իրեն , եթէ Երեմիա կարող չըլլար :

Խիստ ցուրտ փոթորկալից օր մը Տօլի աման մը տաք խմելիք բերած էր հօրը , և անոր քով կեցած էր : Յանկարծ պարոն մը արագ արագ մեր կողմը գալով , իր հովանոցը վեր վերցուց : Երեմիա իր գլխարկին տարաւ ձեռքը , բարեւեց , ամանը Տօլին տուաւ և իմ ծածկոցս վերցնելու վրայ էր , երբ պարոնը իր քով փութալով պուսաց .

«Ո՛հ , ո՛հ , նախ ապուրդ լմնցո՛ւր , բարեկամս , իրաւ է որ կորանցնելու շատ ժամանակ չունիմ , բայց կրնամ քիչ մը սպասել» : Այսպէս ըսելով կառքին մէջ նստաւ : Երեմիա շնորհակալութիւն յատնեց և նորէն Տօլին քով եկաւ :

«Տեսա՞ր , Տօլի , ըսաւ , այսպիսի մէկու մը ճշմարիտ ազնուական կ'ըսեն . ժամանակ կը գանէ խեղճ կառապանի մը և փոքրիկ աղջկան մը հանգիստը մտածելու» :

Երեմիա իր ապուրը լմնցուց , աղջկը ճամբու դըրաւ , և յետոյ ճամբայ եկաւ : Անկէ ետքը քանի անգամներ նոյն պարոնը մեր կառքը նստաւ : Կարծեմ թէ ձի և չուն շատ կը սիրէր , որովհետեւ ամէն անգամ որ իր տանը դուռը կը տանէինք զինքը , երկու երեք չուներ վազվզելով զինքը կը զիմաւորէին : Երբեմն քովս կուգար , զիս կը շոյէր , և մեղմ ձայնով մը կ'ըսէր .

«Այս ձին բարի տէր մը ունի , և արժանի է այդպիսի տէր մը ունենալու» :

Քիչ անգամ կը պատահէր որ յաճախորդներ ուշադրութիւն ընծայէին իրենց գործածած ձիուն :

Այդ պարոնը երկտասարդ չէր , և իր ուսերը կորացած էին : Շրթունքները նուրբ էին և գոց , թէև շատ

հաճելի ժպիտ մը ունէին . աչքը սուր էր , և իր ծնօտին ու իր գլուխին շարժումներու մէջ բան մը կար որ կարծել կուտար թէ զօրաւոր կամքի տէր էր : Իր ձայնը հաճելի և քաղցր էր : Որեւէ ձի կը վստահի այգւպիսի ձայնի մը , թէ և այդ ձայնն ալ իր բոլոր միւս երեւոյթներուն նման հաստատ կամք մը կը ցուցնէր :

Օր մը ինքք և ուրիշ պարոն մը մեր կառքը նստան , խանութի մը առջին կանգ առին , և մինչդեռ իր բարեկամը ներս մտաւ , ինքը դրան առջև կեցաւ : Մեզմէ քիչ հեռու փողոցին միւս կողմը սալ մը շքեղ ձիերով կեցած էր գինիի մառանի մը առջև : Սայրօրդը հոն չէր . և ով գիտէ որչափ ատենէ իվեր ձիերը հոն կը սպասէին . բայց կ'երեւայ թէ ձանձրացած էին սպասելով ու սկսան շարժիլ : Հազիւ քանի մը քալ առած էին , երբ սայրօրդը դուրս եկաւ և բռնեց զանոնք : Կատշտձ կ'երեւար առնոց շարժելուն համար , և անգթաբար պատժեց զանոնք՝ խարազանելով , նոյն իսկ անոնց գլուխին հարուածներ տեղալով : Մեր պարոնը այս բոլորը տեսաւ և չուտով փողոցին մէկ կողմէն միւսը անցնելով ըսաւ վճռական շեշտով մը .

«Եթէ անմիջապէս չդադրեցնես ծեծը , քեզ ոստիկանութեան պիտի յանձնեմ ձիերդ թողած ըլլալուդ և անոնց հետ անգթաբար վարուելուդ համար» :

Մարդը որ խմած էր , հայհոյանքներ մուտաց , բայց իր հարուածները դադրեցուց , և սանձը ձեռք առնելով իր սայլը նստաւ : Նոյն միջոցին մեր բարեկամը կամաց մը յուշատետր մը հանած էր իր գրադանէն և սայլին վրայ գանուռով հասցէն նշանակած էր անոր մէջ :

«Ի՞նչ է գրածդ» , մուտաց սայրօրդը , խարազանը չաչեցնելով և իր ձամբան երթալով : Բայց գլխու շարժում մը և ցուրտ ժպիտ մը եղաւ իր ընդունած բոլոր պատասխանը :

Քիչ մը վերջ իր բարեկամն ալ եկաւ ու խնդալով ըսաւ. «Դուն քեզի անձնական բաւական գործ ունիս արդէն, չէի կարծեր թէ ուրիշներու ձիերով զրազելու ժամանակ պիտի գտնես» :

«Գիտես ինչու համար մեր աշխարհը այսչափ վատ է», հարցուց :

«Ոչ», պատասխանեց ընկերը :

«Անոր համար որ մարդիկ միայն իրենց անձնական գործերը կը մտածեն և ձանձրութիւնը յանձն չեն առներ հարստահարեալները պաշտպանելու և կամ անիրաւութիւն գործողները մատնանիչ ընելու : Սա երբեք չեմ կրնար տկանատես ըլլալ այսպիսի անգութ ընթացքի մը, առանց ձեռքէս եկածը ընելու. և շատ տէրեր չնորհակալ եղած են ինծի, իրենց ձիերուն կրած նեղութեանց մասին զիրենք տեղեկացուցած ըլլալուս համար» :

«Երանի թէ ձեզ նման ազնուականները բազմանային, տէր իմ, ըսաւ Երեմիա, որովհետեւ շատ պէտք կայ իրենց այս քաղաքին մէջ» :

Մեր ճամբան շարունակեցինք, և երբ կառքէն դուրս ելան, մեր բարեկամը ըսաւ. «Իմ սկզբունքս այն է որ երբ տկանատես կ'ըլլանք անգութ և անիրաւ արարքներու, զորս կրնանք արգիլել, և ոչինչ կ'ընենք, մենք ալ մասնակից եղած կ'ըլլանք յանցանքին»

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Փ Ն Թ Ի Ս Է Մ

Պէտք է ըսել թէ արդարեւ նախանձելի վիճակ մը ունէի իբր կառքի ձի. կառապանը իմ տէրս էր, և

իր չահը կը պահանջէր լաւ վարուիլ հետս և զիս չափազանց չյոգնեցնել։ Բայց բազմաթիւ ձիեր կային, որոնք հարուստ կառքի տէրերու կը վերաբերէին և որոնք օրական սաշափ դրամի փոխարէն վարձու կը տրուէին կառապաններու։ Որովհետեւ ձիերը այս մարդոց չէին վերաբերեր, իրենց միակ մտածումը այն էր թէ ինչպէ՞ս կրնան ամէնէն շատ դրամ չահիլ ձիերուն միջոցաւ. զարմանալի չէ որ այդ ձիերէն ոմանք սոսկալի վիճակ մը ունէին։ Անշուշտ ես շատ բան հասկնալու կարողութիւն չունէի, բայց ասիկա յաճախ խօսակցութեան նիւթ մըն էր կառքի կայարանին մէջ, և կայարանապետը, որ բարեմիտ մէկն էր և ձիերը կը սիրէր, երբեմն դիտողութիւն կ'ընէր, երբ ձի մը տեսնէր մաշած կամ չարաչար գործածուած։

Սր մը ցնցոտիներով, թշուառ կերպարանքով կառապան մը, որ ծանօթ էր «Փնթի Սէմ» անունով, իր ձին ներս բերաւ անգլթօրէն ծեծուած։ Կայարանապետը ըսաւ .

«Դուն և քու ձիդ աւելի ոստիկանութեան պաշտօնատանը կը վերաբերիք քան այս կայարանին»։

Մարդը իր բզքտուած ծածկոյը ձիուն վրայ նետեց, կայարանապետին դարձաւ և ըսաւ գրեթէ յուսահատ ձայնով մը .

«Եթէ ոստիկանութիւնը պիտի խառնուի այս գործին, պէտք է նախ ուշադրութիւն դարձնէ ձիերու տէրերուն, որոնք չափազանց վարձք կը պահանջեն, և կամ կառքերու սակագինին որ այնքան քիչ է։ Երբ ստիպուած ես օրական հինգ մէծիտ վճարելու իբր կառքի ու ձիերու վարձք, ինչպէս մեզմէ շատերը կը վճարեն այս եղանակին մէջ, և քիչ մը բան ալ քեզի համար պիտի չահիս, գործը շատ դժուարին կը դառնայ։ Եթէ ձիերը

չաշխատին մինք անօթի պիտի մեռնինք . և ես ու իմ
զաւակներս գիտենք արդէն թէ ինչ է անօթութիւնը :
Վեց զաւակ ունիմ և միայն մէկը քիչ մը բան կը չահի :
Օրը մինչեւ տասնըջորս կամ տասնըվեց ժամ դուրսն
եմ , և այսքան չաբաթներէ ի վեր կիրակի օր մըն ալ ու ,
նեցած չեմ : Չարաչար աշխատութիւն չ' տսիկա : Շատ
պէտք ունիմ տաքուկ հագուստներու և անձրեւանոցի ,
բայց երբ այսքան բերաններու հաց պիտի ճարեմ , ինչ-
պէ՞ս կրնամ գնել զանոնք : Շաբաթ մը առաջ ժամացոյցս
զրաւ դնելով քիչ մը դրամ փոխ առի , և գիտեմ որ
անգամ մըն ալ չպիտի կարենամ ես առնել զայն : »

Կառապաններէն ոմանք , որ հոն էին , իրենց գլու-
խը չարժեցին , հաւանութիւն յայտնելով անոր ըսած-
ներուն :

Մարդը չարունակեց .

« Ի՞նչք որ ձեր անձնական կառքն ու ձիերը ունիք ,
բարի տէրեր , պատեհութիւն ունիք լաւ վիճակ մը և
ուղիղ ընթացք մը ունենալու . ես չունիմ : Սակագինը
որոշուած է , և անկէ աւելի պահանջել կարելի չէ : Նոյն
խկ այս առաւով մինչեւ վեց մղոն տեղ գացի և մէ՛ծիտ
մը ստացայ : Վերադարձին յաճախորդ չգտայ , և պարսպ
եկայ , որով տասերկու մղոն տեղ գացած եղայ մէկ մէ-
ծիտի փոխարէն : Անկէ վերջ երեք մղոն տեղ երթալու
համար վարձուեցայ , և շատ մը պայուսակներ , տուփեր
կային , որոնք քիչ շատ դրամ պիտի բերէին , եթէ
դուրսը գրուէին . բայց գիտէք անշուշտ թէ ինչ է մար-
դոց սովորութիւնը . ամէն ինչ որ կրնային ներսը՝ դիմացի
կողմը դիզել , դիզեցին , և միայն երեք ծանր անտուկներ
դուրսը մնացին . այս ամէնուն համար միայն տասը դահե-
կան առի . քառորդ մըն ալ վերադառնալու ատենս : Տա-
կաւին մինչեւ իրիկուն որչա՛փ դրամ պէտք է չահիմ որ

վարձքս վճարեմ, և քիչ մը բան ալ իմ քովս մնայ: Անշուշտ ամէն օր այսքան դժբաղդ չեմ ըլլար, բայց գիտէք որ յաճախ կը պատահի ասիկա, և հեգնութիւն է ըսել որ մեր ձիերը շատ աշխատոցնելու չենք, որովհետեւ երբ ձին յոգնած է, միայն խարազանի միջոցաւ կարելի է քաղեցնել զինքը, ուրիշ կերպ կարելի չէ. կինս և զաւակներս ձիերէն նախընտրելի են: Ես իմ ձիերս կամաւ չարաչար չեմ գործածեր. դուք ամէնքդ ալ վրկայ էք ասոր: Երբեք հանդարտ ժամ մը չունիմ որ կնոջս ու զաւակներուս հետ անցնեմ: Յաճախ ծերացած կը զգամ ինքզինքս, թէեւ դեռ միայն քառասունընինգ տարեկան եմ: Գիտէք թէ ինչպէ՞ս ազնուականներէն ոմանք կը կասկածին որ զիրենք կը խաբենք ու բարձր գին կը պահանջենք, և իրենց քսակը ձեռքերնին բռնած, մինչեւ մէկ փարան կը համբեն և բոլոր ատենը մեզի կը նային, իբր թէ քսակահատ ըլլայինք: Երանի թէ իրենցմէ ոմանք մեր տեղը ըլլային, օրը աասնըվեց ժամ դուրսը մնային ապրուստ մը ճարելու համար, ատկէ զատ հինգ մէճիտ ալ օրական վարձք ստիպուէին վճարել, այն ատեն չպիտի խնայէին և իրենց բոլոր բեռները կառքիս մէջ չպիտի խճողէին: Կան ոմանք անշուշտ որ երբեմն կուրիկ պարգեւ մը կուտան. ապա թէ ոչ՝ կարելի չպիտի ըլլար ապրիլ. բայց պարգեւը սովորական բան մը չէ:»

Հոն եզոյնները կատարելապէս համամիտ գտնուեցան, և անոնցմէ մէկը ըսաւ.

«Շատ յուսահատական վիճակ մըն է ասիկա, ու պէտք չէ զարմանանք երբ չարիք մը կը գործուի, կամ ողելից ըմպելիին չափը կ'անցնի:»

Երեմիա մասնակցած չէր այս խօսակցութեան, բայց իր դէմքը երբեք այնքան տխուր երեւցած չէր: Կայաբանին պետը կեցած էր, երկու ձեռքերը զրպանները

դրած : Պահ մը թաշկինակը հանեց , և ճակատը սրբելով ըսաւ .

«Դուն ինծի յաղթեցիր , Սէմ , որովհետեւ ինչ որ ըսիր կատարեցապէս ճշմարիտ է , և ասկէ վերջ ոստիկանութեան խօսքը չպիտի ընեմ քեզի . այդ ձիուն աչքին նայուածքն էր որ յուզած էր զիս : Գոնէ երբեմն քաղցր խօսք մը ըսէ ձիուդ , խեղճ կենդանիները զարմանալի կերպով կրնան ըմբռնել ատիկա» :

Այս խօսակցութենէն քանի մը օրեր վերջը նոր մարդ մը երեւցաւ մեր կայարանը , Սէմի կառքին վրայ :

«Ի՞նչ եղաւ Փնթի Սէմը» , հարցուց մէկը :

«Հիւանդ պառկած է , պատասխանեց մարդը . երէկ գիշեր հիւանդութենէ բռնուեցաւ , և հազիւ կրցաւ մինչեւ տուն սողալով երթալ : Այս առտու տղան լուր բերաւ թէ հայրը ջերմ ունէր և չէր կրնար դուրս ելլել , այսպէս ես եկայ իր տեղը» :

Հետեւեալ առտուն դարձեալ նոյն մարդը եկաւ :

«Ի՞նչպէս է Սէմը» , հարցուց կայարանապետը :

«Ան գնաց» , ըսաւ մարդը :

«Ի՞նչ գնաց , մեռա՞ւ» :

«Մարեցաւ գնաց . այս առտու ժամը չորսին մեռաւ : Երէկ ամբողջ օրը ցնորքի մէջ էր , իր ձիերուն տիրոջ և կիրակի չունենալուն վրայ կը խօսէր անդադար : «Երբեք կիրակիի հանգիստ մը չունեցայ» , եղաւ իր վերջին խօսքը :»

Ոչ մէկը խօսեցաւ ժամանակ մը : Յետոյ կայարանապետը ըսաւ .

«Ասիկա ազդարարութիւն մըն է ամէնուս համար» :

ԳԼՈՒԽ Խ.

Խ Ե Ղ Ճ Կ Ո Ճ Ա Պ Ղ Պ Ե Ղ Ը

Օր մը, մինչդեռ մեր կառքը և ուրիշ շատեր կը սպասէին զուրաի կողմը դարաստան մը, ուր երաժշտութիւն կար, խարխուլ հին կառք մը մեր քովը եկաւ կեցաւ : Զին ծեր ու մաշած էր, անխնամ, ոսկորները անկուած, ծունկերը ծռած և առջևի սրունգները դողդոջուն: Ես քիչ մը խոտ կ'ուտէի, և հովը անոր մէկ մասը իր կողմը տարաւ. խեղճ արարածը իր երկայն բարակ վիզը երկընցուց և զայն վերցուց յետոյ չորս դին նայեցաւ, ուրիշ կտոր մըն ալ գտնելու յոյսով : Յուսահատ նայուածք մը կար իր մարած աչքերուն մէջ, և երբ կը մտածէի թէ ո՛ւր այդ ձին տեսած էի ասկէ առաջ, ինքը ուզզակի երեսս նայելով ըսաւ .

«Թխորակ Գեղանի, դո՛ւն ես» :

«Կոճապղպեղն էր, բայց որքա՛ն փոխուած : Անոր չքեղ կամարածեւ ու փայլուն վիզը չիտակ և վտիտ էր. մաքուր, ուղիղ սրունգներն ու փափուկ ոտնակոճերը ուռած էին. յօդուածները տկարացած էին տաժանելի աշխատութեամբ. դէմքը որ երբեմն այնքան ոգեւորիչ էր, հիմայ տառապալից կ'երեւար, և կրնայի իր կողերուն երեւէջէն և իր յաճախակի հազէն դատել թէ որքա՛ն ծանր էր իր շունչը :

Մեր կառապանները մեղմէ քիչ մը հեռու կեցած էին, և ես մէկ երկու քայլ մօտեցայ, որպէսզի կարենանք հանդարտօրէն խօսակցիլ : Շատ տխուր պատմութիւն մը ըրաւ ինծի :

Տասերկու ամիս արձակ թողուելէ վերջ, դարձեալ

աշխատելու յարմար կը նկատուի : Զինքը պարոնի մը կը ծախեն : Քիչ մը ժամանակ լաւ կ'անցընէ , բայց օր մը սովորականէն աւելի արագ արշաւանք մը ընելով , կը տկարանայ , և զինքը դարմանելէ վերջ նորէն կը ծախեն : Այսպէս քանիցս նոր տէրերու ձեռք կ'անցնի , բայց միշտ աւելի կը վատթարանայ իր վիճակը :

«Եւ այսպէս , վերջապէս ըսաւ , զիս գնեց մարդ մը որչափ մը կառքեր ու ձիեր կը պահէ և վարձու կուտայ : Ուրախ եմ որ դուն լաւ վիճակի մէջ կ'երեւաս , բայց չես կրնար երեւակայել թէ որքա՛ն դժբախտ եղած է իմ կեանքս : Երբ տկարութիւնս հասկցան , ըսին թէ ինծի համար տրուած դրամը չէի արժեք , և թէ զիս թեթեւ կառքի մը լծելու են , մինչեւ որ բոլորովին հիւժիւմ վերջանամ : Եւ այդ է ահա հիմակուան ըրածնին . զիս կը խարաղանեն , կ'աշխատցնեն , առանց վայրկեան մը մտածելու թէ որքա՛ն կը տառապիմ : Ինծի համար ստակ տուած են , և այդ ստակը պէտք է որ հանեն : Այն մարդը որ զիս կը վարձէ , բաւական մեծ գումար մը կը վճարէ տիրոջս . այսպէս ինքն ալ ամէն ջանք կ'ընէ այդ դրամը իզմով չահելու : Հիմայ շարթուան մէկ ծայրէն միւսը , առանց կիրակիի հանգիստ ունենալու , կ'աշխատիմ» :

«Ի՞նչ ինքզինքդ կը պաշտպանէիր , ըսի , եթէ չարաչար վարուէին հետդ» :

«Այո՛ , այդպէս էի երբեմն , բայց ալ անօգուտ է . մարդիկ աւելի զօրաւոր են . և եթէ անգութ են և զգացում չունին , մեզի կը մնայ միայն համբերութեամբ տանիլ , տանիլ , տանիլ շարունակաբար մինչեւ որ վախճանը գայ : Երանի՛ թէ այդ վախճանը եկած ըլլար և ես մեռած ըլլայի : Ես մեռած ձիեր տեսած եմ , և վստահ եմ որ ցաւ չեն կրեր . երանի թէ աշխատած միջոցիս մեռնէի ինչայի» :

Շատ տրտմեցայ և քիթս իր քիթին մօտ տարի .
բայց բան մը չէի կրնար ըսել զինքը միտիթարելու համար :
Կարծեմ թէ գոհ էր զիս տեսնելուն :

« Ի՞նչն իմ միակ բարեկամս ես » , ըսաւ :

Ճիշդ այդ պահուն իր կառապանը եկաւ , և զինքը
առաւ տարաւ , զիս շատ տխուր մտքի վիճակի մը մէջ
թողլով :

Անկէ քիչ վերջ՝ սայլ մը որուն մէջ մեռած ձիու մը
մարմինը կար , մեր կայարանին քովէն անցաւ : Զիւն գլու-
խը սայլէն դուրս ինկած էր , անկենդան լեզուէն արիւն կը
կաթկթէր : Ահուկի էր այդ տեսարանը : Քանի մը նշան-
ներէ հետեւցուցի թէ Կոճապղպեղը ըլլալու էր : Երանի՜
թէ ան ըլլար , կ'ըսէի , որովհետեւ իր նեղութիւններէն
ազատած պիտի ըլլար : Եթէ մարդիկ աւելի գութ ունե-
նային , մեզ հրացանի կը բռնէին , կը մեռցնէին , զեռ-
այսքան թշուառ վիճակի մը մէջ չինկած :

ՊԼԱՌԻԽ ԽԱ .

Մ Ս Ա Վ Ա Ճ Ա Ռ Ը

Լօնտօնի ձիերուն կրած տառապանքները տեսայ .
անոնց տառապանքներուն մեծ մասը կրնար արգիլուիլ
քիչ մը ողջմտութեամբ : Մենք , ձիերս , զժուարին աշ-
խատութիւնը հոգ չենք ըներ , եթէ լաւ վարուին մեզի
հետ . և վստահ եմ որ շատ ձիեր , որոնք աղքատ կառա-
պաններու ձեռքն են , աւելի երջանիկ կեանք մը կը վա-
րեն քան տոհմիկներու ձեռքը գտնուողները :

Սիրտս յաճախ կը ցաւէր , երբ կը տեսնէի թէ ի՞նչ-

պէս կը դորձածուէին մատաղածիւրը՝ ծանր բեռեր տանելով և կամ անգուլթ տղու մը բուռն հարուածներուն ենթարկուելով։ Անգամ մը տեսայ փոքրիկ գորշ մատաղածի մը, խիտ բաշով և սիրուն գլուխով մը, ճիշտ Գեղարունքին նման։ Ամէն ջանք ի գործ կը դնէր ծանր սայլ մը քաշելու համար, մինչդեռ հուժկու, կոշտ տղայ մը խարազանի հարուածներ կը տեղացնէր վրան և անոր փոքրիկ բերանը կը խոշտանգէր։

Յաճախ կը դիտէի թէ մատաղածները որքան արագ կը վազցնեն իրենց ձիերը, թէ և պատճառը չէի գիտեր։ Բայց օր մը մատաղածուի մը խանութին մօտ կեցած էինք, երբ սայլ մը եկաւ սրարշաւ։ Ձին տաքցած էր և յոգնած։ Գլուխը կախեց։ Իր հեւացող կողերը և ղողացող սրունգները ցոյց կուտային թէ որքան չարաչար յոգնեցուցած էին զինքը։ Տղան սայլէն դուրս ցատկեց, և կողովը առնելու վրայ էր, երբ տէրը խանութէն դուրս եկաւ շատ դժգոհ երևոյթով մը։ Ձիուն վրայ նայելէն վերջ՝ բարկութեամբ ըսաւ տղուն։

«Որչա՞փ անգամ քեզի պէտք է ըսել որ այսպէս արագ չքալես։ Դուն արդէն ձի մը լմնցուցիր, և այս ալ նոյն կերպով լմնցնելու վրայ ես։ Եթէ զաւակս չըլլայիր, քեզ անմիջապէս պիտի ճամբէի։ Ամօթ է ձի մը այս վիճակով խանութ բերել։ Կրնաս ուսիկանութեան ձեռքը իյնալ, և այդ պարագային իդմէ օգնութիւն մի՛ սպասեր։»

Այս խօսքերուն միջոցին տղան մէկ կողմ կայնեցաւ դժգոհ ու խոժոռ, բայց երբ հայրը իր խօսքը լմնցուց, սկսաւ բարկութեամբ պատասխանել։ Յանցանքը իրը չէր, ինք միշտ հրամանի մը կը հնազանդէր։

«Դուն միշտ կ'ըսես որ չուտ ընեմ, չտնտնամ, և երբ տունները կ'երթամ, մէկը ոչխարի զխառ մը կ'ուզէ

շուտով և պէտք է քառորդէ մը տանիլ . ուրիշ մը կու-
վու միս մոռցեր է ապսպրել , պէտք է անմիջապէս եր-
թամ բերեմ , եթէ ո՛չ տիրուհին պիտի սրղողի . ուրիշ մը
կ'ըսէ որ հիւր ունեցած է անակնկալ կերպով և պէտք է
առանց ժամանակ կորսնցնելու քանի մը կողիկ բերիլ .
թիւ 5 տան տիկինը՝ Մահիկ փողոցին մէջ՝ երբեք իր ընթի-
րիքը չապսպրեր , մինչեւ որ միսը բերուի ցերեկուան
ճաշին համար . հետեւաբար պէտք է աճապարել , աճա-
պարել բոլոր ատենը : Եթէ տիկինները կանխաւ խորհին
թէ ի՛նչ բանի պէտք ունին և իրենց միսը օր առաջ
ապսպրեն , իմ լսած յանդիմանութեանս պէտք չի մնար : »

« Ես ալ նոյնը կը փափաքէի , ըսաւ մասվաճառը .
չատ մը նեղութենէ կ'ազատէի , և իմ յաճախորդներուս
չատ աւելի հաճելի կրնայի ըլլալ . բայց ի՛նչ օգուտ ու-
նի մեր այսպէս խօսիլը . ո՞վ կը խորհի մասվաճառին կամ
անոր ձիուն վրայ : Ներս բեր և լաւ խնամէ զինքը .
այսօր դարձեալ դուրս ելլելու չէ . դուն պէտք եղածը
կողովով տար » :

Բայց բոլոր սղաքը անգուլթ չեն : Ես տեսած եմ
սղաք որ շատ կը սիրեն իրենց մատաղածին կամ էջը ,
իրր թէ սիրական չուն մը ըլլար . և փոքրիկ կենդանի-
ները կ'աշխատին զուարթութեամբ և յօժարութեամբ ,
ինչպէս ես կ'աշխատիմ Երեմիայի համար : Երբեմն աշ-
խատութիւնը դժուարին է , բայց բարեկամի մը ձեռքը
և ձայնը կը գիւրացնէ զայն :

Տղայ մը կար որ բանջարեղէն ու գետնախնձոր կը
բերէր մեր փողոցը . ծեր մարուկ մը ունէր , ո՛չ գեղեցիկ ,
բայց միշտ զուարթ և միշտ աշխոյժ . հաճելի էր տես-
նել այս երկուքին իրարու համար ունեցած սէրը : Զին
չունի մը պէս իր տիրոջ կը հետեւէր , և երբ տէրը սայ-
լին մէջ նստէր , կը սկսէր վազել առանց խորազանի կամ
յանդիմանութեան : Երեմիա կը սիրէր այդ սղան :

Ծեր մարդ մըն ալ կար, որ մեր փողոցը հանքածուխ կը բերէր պղտիկ սայլով մը. ածխավաճառի գըլխարկ կը կրէր և կոշտ ու սեւ կերպարանք մը ունէր: Ինքը և իր ծեր ձին փողոցներն ի վեր կ'ելլէին մէկտեղ: Զին ինքնիրենը կանգ կ'առնէր այն տուներուն առջեւ, ուր ածուխ պիտի տրուէր: Մէկ ականջը միշտ իր արօջ կողմը ծռած էր: Ծեր մարդուն աղաղակը կը լըսուէր հեռուէն: Ի՜նչ կ'ըսէր, չեմ գիտեր, բայց աղաքը կը սիրէին խաղալ իրեն հետ: Փօլի անկէ կը գնէր իր ածուխը և բարեկամ եղած էին: Երեմիա կ'ըսէր թէ ատիկա լաւ օրինակ մըն է թէ ինչպէ՛ս ծեր ձի մը կրնար երջանիկ ըլլալ նոյնիսկ աղքատի մը ձեռքին մէջ:

ՊԼՈՒԽ ԽԲ.

Ը Ն Տ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Երբ որ մը տուն վերադարձանք, Փօլի դուրս եկաւ ու ըսաւ .

«Երեմիա, Պ. Բ. այսօր եկաւ հարցնելու թէ ո՞ր կողմին պիտի տաս քուէդ. կառքդ կ'ուզէ վարձել ընտրութեանց համար, և պիտի գայ քեզմէ պատասխան մը առնելու»:

«Երբ գայ, ըսէ իրեն, Փօլի, թէ կառքս արդէն բռնուած է. չեմ ուզեր որ իրենց խոշոր թուղթերը փակցնեն անոր վրայ, գինեատուները երթալով կէս գինով քուէարկուներ առնել բերելու համար»:

«Այնպէս կ'ենթադրեմ որ քու քուէդ այդ պարունին պիտի տաս: Կ'ըսէր թէ քաղաքական նոյն հայեացքները ունիք»:

«Այնպէս է կարգ մը խնդիրներու մասին, բայց քուէս իրեն չպիտի տամ, Փօլի, գիտես թէ ինչ է իր արհեստը:»

«Այո՛»:

«Մէկը որ այդպիսի գործով մը կը հարստանայ, կրնայ չատ մը կերպերով բարի մարդ մը ըլլալ, բայց կոյր է աշխատաւոր դասուն պէտքերուն. իմ խիղճիս հակառակ պիտի ըլլար օգնել իրեն որ օրէնսդիր մարմնին մէկ անդամը ըլլայ: Հաւանական է որ իրենց բարկութիւնը պիտի զրգուեմ ինծի դէմ, բայց ամէն մարդու պարտաւորութիւնն է ընել ինչ որ իր հայրենիքին համար օգտակար կը դատէ:»

Ընտրութեանց նախընթաց առտուն Երեմիա ձի թելու զրազած էր, երբ Տօլի բակը եկաւ հեծկտալով. գոգնոցը և կապոյտ վերարկուն բոյրովին ցեխոտած էին:

«Ի՞նչ պատահեցաւ, Տօլի»:

«Այն չար տղաքը, ըսաւ հեծկտալով, այս բոլոր ցեխը վրաս նետեցին, և զիս հեգնեցին:»

«Այո՛, իրեն տգեղ անուններ տուին ըսաւ Հէրի, որ ներս վազեց բարկացած. բայց ես ալ իրենց փոխարէնը տուի. անգամ մըն ալ չպիտի համարձակին իմ փոքրիկ քոյրս նախատել: Այնպէս մը ծեծեցի զիրենք, որ երկարատեն պիտի յիշեն, այդ վատասիրտ, ստահակ տղաքը»:

Երեմիա տղան համբուրեց և ըսաւ.

«Մայրիկիդ քով վաղէ, սիրելիս, և ըսէ իրեն որ այսօր կը փափաքիս իր քով կենալ և օգնել իրեն»:

Յետոյ, լուրջ կերպարանքով մը Հէրիին դառնալով, ըսաւ.

«Տղաս, կը յուսամ որ միշտ քոյրդ պիտի պաշտպանես և լաւ մը հարուածես ո՛ր և է մէկը որ կը նախատէ զայն. բայց ես մեր տան մէջ ընտրական կռիւներ չեմ

ուղեր: Նոյն իսկ կիներ, աղաք պատրաստ են քաղաքական խնդիրներու վրայ ճառելու, և տասնէն մէկը չի գիտեր թէ ի՞նչ բանի վրայ է խնդիրը: Ընտրութիւնը լուրջ բան մըն է. գոնէ պէտք է լուրջ բան մը ըլլայ և ամէն մարդ իր քուէն տալու է իր խղճին համեմատ, ձգելով որ նոյնպէս քուէն տայ նաև իր գրացին»):

ՊԼՈՒԽ ԽԳ.

ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ ԿԱՐՕՏՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ

Վերջապէս ընտրութեան օրը հասաւ. Երեմիայի ու ինծի համար գործ չէր պակսեր: Նախ եկաւ գէր պարոն մը, կտաւէ պայուսակ մը ձեռքը բռնած: Իրմէ վերջ եկաւ ուրիշ խումբ մը, որ այս կամ այն քուէտուփին տեղը կ'ուղէր երթալ. այնուհետեւ կանչուեցանք կողմնակի փողոց մը, ուր անձկալից երկչոտ ծերունի տիկին մը կը սպասէր դրամատուներ երթալու համար. հոն պիտի սպասէինք որ զինքը վերադարձնենք. հազիւ կառքէն դուրս ելած էր, երբ կարմիր երեսով պարոն մը, ձեռքը շատ մը թուղթեր բռնած, վազելով մօտեցաւ չնչսպառ և Երեմիային ժամանակ չտալով որ կառքէն իջնէ, ինք դուռը բացաւ, մէջը նետուեցաւ, և պոռայ.

«Ամէնէն մօտաւոր ոստիկանութեան կայարանը, չուսով»:

Այսպէս անմիջապէս մեկնեցանք, և երբ մէկ երկու ուրիշ գործերէ վերջ մեր կայանը վերադարձանք, տեսանք որ կառք մը անգամ մնացած չէր հոն: Երեմիա տօպրակս վիզէս կախեց: Փողոցները խճողուած էին, և

կառքերը տարբեր կուսակցութեան վերաբերող քուէարկուհներ արագութեամբ հոս հոն կը տանէին, այդ ամբողջ ճեղքելով. երկու հոգիի գետին տապալիրը տեսանք այդ օրը. մէկը կին մըն էր: Զիերուն գործը դժուար էր այդ օրը, բայց քուէարկուհներուն հոգը չէր. շատերը գրեթէ գինով էին, և ուրախութեան աղաղակներ կ'արձակէին կառքերու մէջէն, երբ իրենց կուսակցութեան խումբերուն կը հանդիպէին: Ասիկա առաջին ընտրութիւնն էր որ կը տեսնէի:

Հագիւ Երեմիա և ես մէկ երկու պատառ կերած էինք, երբ խեղճ մատաղասի կին մը, որ լծանք մանուկ մը ունէր բազումներուն մէջ, մեզի մօտեցաւ: Այս կողմ այն կողմ կը նայէր և շուարած կ'երեւար: Յանկարծ Երեմիային քով եկաւ և հարցուց թէ ո՞րն էր Ս. Թովմաս հիւանդանոցին ճամբան, և թէ որքա՞ն հեռու էր անկէ: Առտուն գիւղէն եկած էր շուկայի սայլով մը, չէր գիտեր թէ ընտրութիւն կը կատարուէր, և իր փոքրիկ տղան հիւանդանոց պիտի դնէր: Փոքրիկը տկար ձայնով մը կուլար:

«Խեղճ մանուկս, ըսաւ կինը, շատ ցաւ ունի. չորս տարեկան է, և նորածինի մը պէս անկարող է քայլելու. բայց բժիշկները ըսին որ եթէ յաջողիմ գինքը հիւանդանոց դնել, կը բուժուի: Կ'աղաչեմ, ըսէք թէ ո՛ւր է հիւանդանոցը և որքա՞ն հեռու»:

«Բայց, տիկին, ըսաւ Երեմիա, դուք չէք կրնար քայլելով այս ամբոխին մէջէն հոն երթալ. երեք մղոն հեռու է ասկէ, և այդ մանուկն ալ ծանր է»:

«Այո, ծանր է, բայց ես զօրաւոր եմ, փառք Աստուծոյ, և եթէ ճամբան գիտնամ, կրնամ հոն հասնիլ. կ'աղաչեմ որ ինծի ճամբան ցոյց տաք»:

«Զէք կրնար, ըսաւ Երեմիա, դուք գետին պիտի

ապապիք և մանուկն ալ պիտի կոխկռտուի . մտէք և ես ապահով կերպով հիւանդանոց պիտի տանիմ ձեզ . նա-յեցէ՛ք , քիչ ատենէն պիտի անձրեւէ» :

«Ո՛հ , տէր իմ , ո՛հ , չեմ կրնար , չնորհակալ եմ , շատ քիչ դրամ ունիմ : Կ'աղաչեմ միայն որ խնժի ճամբան ցոյց տաք» :

«Ես ալ իմ տունս կին մը ու զաւակներ ունիմ և հօր մը զգացումները գիտեմ : Կառքս մտէք , և ես ձեզ ձրի պիտի տանիմ : Շատ ամօթ պիտի զգամ երբ թողում որ ձեզ նման կին մը և իր հիւանդ մանուկը այսքան վտանգի ենթարկուին :

«Աստուած օրհնէ ձեզ» , ըսաւ կինը և սկսաւ հեկեկալ :

«Մի լաք , ես քիչ ատենէն ձեր տեղը պիտի հաս-ցընեմ ձեզ , եկէք կառք մտէք» :

Երբ Երեմիա կառքին դուռը բանալու վրայ էր , երկու մարդ վազելով եկան և կառք խնդրեցին :

«Արդէն բռնուած եմ» , պատասխանեց Երեմիա , բայց երկուքն ալ կինը մէկ կողմ հրելով կառքին մէջ ցատկեցին : Երեմիա ոստիկանի մը պէս խոժոռ կերպով նայեցաւ անոնց և ըսաւ .

«Այս կինը , պարոններ , արդէն վարձած է կառքը» :

«Տիկինը կրնայ սպասել , մեր գործը շատ ստիպողա-կան է , մանաւանդ որ մենք առաջ կառքը մտանք , մերն է իրաւունքը և դուրս չպիտի ելլենք» :

Հեղնական ժպիտ մը երեւցաւ Երեմիայի դէմքին վրայ :

Դուռը գոցեց անոնց վրայ և ըսաւ .

«Շատ լաւ , պարոններ , կ'աղաչեմ որ հոտ նստիք որչափ ատեն որ յարմար կը դատէք . ես կը սպասեմ հոս , երբ դուք այդտեղ կը հանգչիք :»

Եւ կռնակը դարձնելով անոնց, մանկամարդ կնոջ քով գնաց :

«Շուտով պիտի մեկնին ասոնք, հոգ մի ընէք», ըսաւ :

Եւ արդարեւ շուտով մեկնեցան, որովհետեւ երբ Երեմիային խաղը հասկցան, կառքէն դուրս ելան զինքը անարգելով և սպառնալիքներ ընելով : Այս յապաղումէն վերջ ճամբայ ելանք դէպի հիւանդանոց, կարելի եղածին չափ կողմնակի փողոցներէ անցնելով :

Երեմիա մեծ զանգակը հնչեցուց և մանկամարդ կընոջ օգնեց որ կառքէն դուրս ելլէ :

«Հաղար անդամ չնորհակալ եմ ձեզի, ըսաւ կկնը, մինակս երբեք չպիտի կրնայի հոս գալ» :

«Բան մը չէր բրածս, և կը յուսամ որ սիրելի մաշուկը կը բժշկուի» :

Երեմիա շատ գոհ էր ու շոյեց զիս :

Հիմայ ուղիսօրէն կ'անձրեւէր, և ճիշդ երբ հիւանդանոցէն պիտի մեկնէինք, դուռը դարձեալ բացուեցաւ, և դռնապանը «Կառք» պոռաց : Կանգ առինք և տիկին մը աստիճաններէն վար իջաւ : Երեմիա անմիջապէս ճանչցաւ զայն : Տիկինը իր քօղը մէկդի բրաւ, և՝

«Դո՞ւն ես, Երեմիա, ըսաւ, շատ ուրախ եմ որ քեզ հոս գտայ. դուն ճիշդ այն բարեկամն ես, որուն պէտք ունիմ, որովհետեւ Լօնտօնի այս մասին մէջ շատ դժուար է այսօր կառք գտնել» :

«Ո՞ւր պիտի երթաք», հարցուց Երեմիա :

«Փատինկղընի կայարանը, և կը յուսամ որ ժամանակ պիտի ունենաք ձեր ընտանիքին վրայ ինծի տեղեկութիւն տալու» :

Երբ կայարանը հասանք, տիկինը կեցաւ և երկար ատեն Երեմիային հետ խօսակցեցաւ : Փօլիի տիրուհին եղած էր. անոր մասին շատ մը հարցումներ ուղղելէ վերջ ըսաւ .

«Կառապանութիւնը կը յարմարի՞ ձեզի ձմրան եղանակին մէջ . կը յիշեմ որ անցեալ տարի կինդ մտահոգ էր քու մասիդ» :

«Այո՛ , գիտեմ , տիկին , հազալ սկսած էի ու դեռ կը շարունակէի հազալ : Բայց ցուրտ եղանակը անցաւ , հիմայ վիճակս բաւական գոհացուցիչ է . թշուառ պիտի զգայի ինքզինքս , եթէ խնամելու ձիւր չունենայի : Այդ եղած է իմ գործս մանկութենէս ի վեր , և հաւանական չէ որ ուրիշ ու է գործի մէջ նոյնչափ յաջող ըլլամ» :

«Յաւալի է սակայն , Երեմիա , որ առողջութիւնդ վտանգես այս գործին մէջ . միայն քեզ մի հաշուեր , կինդ ու զաւակներդ ալ մտածէ . լաւ կառապաններ և լաւ ձիւրապաններ կը փնտռուին յաճախ գոհացուցիչ տեղերէ , և երբ գործդ փոխել ուզես , ինծի խմացուր» :

Յեառոյ , բարեւներ զրկելով Փօլին , բան մը տուաւ Երեմիայի , ըսելով .

«Երկու մէճիտ երկու տղոցդ համար . կինդ իր ուզած կերպով թող ծախէ զանոնք» :

Երեմիա շնորհակալ եղաւ և շատ գոհ կ'երեւար : Տուն վերադարձանք վերջապէս . չափազանց յոգնած էի :

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

ՇԵՐՈՒՆԻ ԶՕՐԱՊԵՏԸ ԵՒ ԻՐ ՅԱԶՈՐԴԸ

Զօրապետը և ես մտերիմ բարեկամներ էինք : Ազնիւ ծերունի մըն էր և հաճելի ընկեր մը : Երբեք մտքէս չէր անցներ թէ ինք ալ պիտի թողուր իր տունը և բաժ-

նուէր • բայց իր ալ կարգը եկաւ , և ահա թէ ինչպէս :
Ես ներկայ չէի , բայց լսեցի :

Ինք և Երեմիա քանի մը հոգի կայարան տարած
էին , և երբ կը վերադառնային , Երեմիա տեսաւ զարե-
ջուր վաճառողի մը պարապ սայլը , զոր երկու զօրաւոր
ձիեր կը քաշէին : Սայլապանը ծանր խարաղանով մը կը
հարուածէր ձիերը , և անոնք ալ սկսան սանձարձակ վա-
զել • մարդը չէր կրնար զանոնք կառավարել , և փողոցն
ալ խռնուած էր : Մատաղատի աղջիկ մը ինկաւ կոխ-
կըւտուեցաւ , և հետեւեալ վայրկեանին ալ մեր կառքին
զարնուեցաւ : Երկու անիւներն ալ իրենց տեղէն երան և
կառքը գետին գլորեցաւ : Զօրապետը ինկաւ , կառ-
քին քեղին ձեղքուեցաւ և կտորներէն մէկը իր կողը
խրեցաւ : Երեմիա ալ ինկաւ , բայց միայն քիչ մը ճըղ-
մուեցաւ • ազատիլը հրաշք մըն էր , ինչպէս ինքն ալ
կ'ըսէր : Երբ Զօրապետը վեր հանեցին , յայտնի եղաւ որ
չատ վնասուած էր : Երեմիա զինքը առն բերաւ մեղ-
մութեամբ , և տխուր էր տեսնել արիւնը որ իր ձերմակ
մորթը կը ծածկէր և իր ուսէն ու կողերէն կը կաթկթէր :
Ստուգուեցաւ որ սայլապանը գինով է եղեր , և առ-
գանքի ենթարկուեցաւ : Գարեջուրի վաճառականը խոշոր
գումար մը վճարելու դատապարտուեցաւ մեր տիրոջ ,
բայց մէկը չկար որ հատուցում ընէր խեղճ Զօրապետին :

Անասնաբոյժն ու Երեմիա ըրին ամէն ինչ որ կա-
րելի էր ցաւը մեղմացնելու և զինքը հանգստացնելու
համար : Կառքը պէտք էր նորոգել , չատ մը օրեր ես
դուրս չեկայ , և Երեմիա ոչինչ չահեցաւ : Այս արկածէն
վերջ երբ առաջին անգամ մեր կայարանը վերադար-
ձանք , կայարանին պետը եկաւ տեղեկութիւն հարցնելու
Զօրապետին նկատմամբ :

«Երբեք չպիտի բուժուի , ըսաւ Երեմիա , գէթ իմ

գործիս չի կրնար ծառայել . այս է անասնաբոյժին ալ կարծիքը : Կարելի է սայլ քաշելու և կամ այդպիսի թեթեւ գործերու ծառայէ : Ինծի չափ նեղութիւն պատճառեց այս արկածը : Գիտեմ թէ սայլ քաշելը ինչ է մանաւանդ Լօնտոնի մէջ : Երանի թէ բոլոր գինեմոլները յիմարանոցի մը մէջ փակուին և զգաստ մարդոց փորձանք չըլլան : Եթէ միայն իրենց ոսկորները կտորէին և իրենց կառքերը խորտակէին կամ իրենց ձիերը վնասէին , ատիկա իրենց գիտնալիք բանն էր , և մենք չպիտի միջամտէինք . բայց միշտ անմեղն է որ վնաս կը կրէ . յետոյ փոխարինութեան վրայ կը խօսին , իբր թէ կարելի ըլլար փոխարինել լաւ ձի մը որ բարեկամ մը դարձած է : Եթէ կայ դեւ մը՝ անյատակ վիճի մը մէջ գլորելու արժանի , այն ալ գինեմոլութիւնն է» :

«Երեմիա , երանի՜ թէ ես ալ քեզի պէս ըլլայի» :

«Բայց ինչո՞ւ չես ձգեր գինեմոլութիւնը» :

«Դժուար է . անգամ մը փորձեցի երկու օր , և կարծես թէ պիտի մեռնէի . դուն ինչպէ՞ս յաջողեցար» :

«Քանի մը չաքաթ մեծ դժուարութիւն կրեցի , իրաւ է որ երբեք չգիտուցայ . բայց իմ անձիս վրայ իմ իշխանութիւնս կորսնցնելու մօտ էի : Յայտնի էր որ մեզմէ մէկը պիտի ընկճուէր . միաքս դրի որ ես չպիտի ըլլամ յաղթուողը , Աստուծոյ օգնութեամբ : Կինս ալ հոգ կը տանէր ինծի լաւ տնունդ պատրաստելու , և երբ խմելու փափաքս արթննար , գաւաթ մը սուրճ կը խմէի , կամ Ս . Գիրք կը կարդայի , ինչ որ չափ օգուտ կ'ընէր ինծի : Երբեմն կ'ըսէի ինքնիրենս . «Կամ խմելէն հրաժարէ և կամ հոգիդ կորսնցո՛ւր» . բայց չնորհակալութիւն Աստուծոյ , և չնորհակալութիւն իմ սիրելի կնոջս , կրցայ յաղթել . տաաը տարիէ ի վեր կաթիլ մը բերանս դրած չեմ և փափաք ալ չունիմ դնելու» :

«Ես ալ փափաք կը զգամ, փորձելու, որովհետեւ իրօք դժբաղդութիւն մըն է անձին տէրը չըլլալը» :

«Այո՛, բարեկամ, փորձէ՛, և բարի օրինա՛լ մը պիտի ըլլաս շատերու» :

Ժամանակ մը Զօրապետին վիճակը կարծես թէ կը բարւոքէր, բայց տարիքը առած էր, և միայն իր հուժկու կազմութիւնը և Երեմիային հոգածութիւնն էր որ իրեն օգնած էին մինչեւ այն ատեն : Հիմայ ալ բոլորովին ուժաթափ եղած էր : Անասնաբոյժը ըսաւ թէ կարելի էր այնքան բարւոքի իր վիճակը որ մէկ երկու ոսկիի ծախուէր, բայց Երեմիա ըսաւ թէ յանձն չպիտի առնէր մէկ երկու ոսկիի սիրոյն համար վաղեմի բարի ծառայ մը տաժանակիր աշխատութեան մատնել . աւելի լաւ կը նրկատէր անվրէպ գնդակ մը արծակել անոր գլխուն, և վերջ տալ այդ բոլոր նեղութեանց :

Այս որոշումէն օր մը վերջ Հէրի զիս պայտարին խառնութը տարաւ ոտքիս նոր պայտ գնել տալու համար : Վերադարձիս այլ եւս Զօրապետը չտեսայ : Ես և բոլոր ընտանիքը շատ ցաւ զգացինք :

Երեմիա հիմայ ուրիշ ձի մը կը փնտռէր . լուր բերին թէ ագնուականի մը ախոռին մէջ իրեն յարմար ձի մը կար ծախու : Արժէքաւոր մատղաշ ձի մըն էր, բայց փախեր և ուրիշ կառքի մը զարնուելով տէրը գետինը ձգեր էր . ատոր համար զինքը կը ծախէին :

«Զիւռ մը աշխոյժ բնութիւնը հոգ չեմ ըներ, ըսաւ Երեմիա, կը բաւէ որ մօլի կամ անզուսպ չըլլայ» :

«Ամենափոքր մոլութիւն մը անգամ չունի, ըսաւ մարդը . բերանը փափուկ է, և իմ կարծիքս այն է թէ արկածին պատճառն ալ ատ էր . դեռ նոր խուզուած էր, օդը գէշ էր, և բաւական չէր մարզուած . մեր կառապանը կազմածները վրան դրաւ կրցածին չափ պինդ, տարակոյս չկայ որ ձին զայրացաւ» :

«Ըսածնիդ շատ հաւանական է, թերեւս յարմարինք, ըսաւ Երեմիա :

Հետեւեալ օրը Զերմոգին, այս էր իր անունը, տուն բերուեցաւ : Շքեղ, գորշ ձի մըն էր, և մէկ ձերմակ մազ չունէր վրան . Զօրապետին չափ բարձրահասակ էր, փառաւոր գլուխ մը ունէր և միայն հինգ տարեկան էր : Զինքը մտերմաբար ողջունեցի, բայց հարցումներ չըրի : Առաջին գիշերը խոտտ անհանդարտ էր : Փոխանակ գետինը պառկելու, շարունակ իր պախուրծը կը քաշքշէր և ճախարակը մտուրին կը բազխէր, այնպէս որ քնանալս անկարելի եղաւ : Սակայն հետեւեալ օրը, հինգ վեց ժամ կառքին լծուելէն վերջ, հանդարտ և զգաստ վերադարձաւ : Երեմիա փայփայեց զինքը և իրեն խօսեցաւ . շուտով սկսան իրար հասկնալ : Երեմիա ըսաւ որ եթէ աւելի դիւրատար սանձ մը և բաւական զբաղում ունենայ, գառնուկի մը չափ հեզ պիտի դառնայ : Մէկուն փնտր ուրիշի մը չահն է . եթէ աղնուականը հարիւր ոսկի կորմնցուցած էր . Երեմիա կորույի ձի մը չահած էր :

Զերմոգին ստորնութիւն կը սեպէր հրապարակի կառքի ձի մը ըլլալը, և կը զգուէր հրապարակի վրայ սպասելէն . բայց չաքաթ մը չանցած խոստովանեցաւ ինծի թէ հանգիստ բերան մը և ազատ գլուխ մը շատ բան կ'արժեն, և թէ այս գործն ալ ուրիշ շատ մը գործերու չափ ստորին չէր : Այսպէս իր գործին փարեցաւ : Երեմիա ալ զինքը շատ կը սիրէր :

ՔԼՈՒԽ ԽԶ .

ԵՐԵՄԻԱՅԻ ՆՈՐ ՏԱՐԻՆ

Ծնունդն ու նոր տարին շատ զուարթ առիթներ են կարգ մը մարդոց համար . բայց կառապանին ու իր ձիւ-

րուն համար պարապոյ օրեր չեն , թէև շահու օրեր կըր-
նան ըլլալ :

Նոր տարիին իրիկունը երկու պարոն տարինք քա-
ղաքին փողոցներէն մէկուն մէջ գտնուող տուն մը : Ժա-
մը իննին ներս մտան և ըսին որ ժամը տասնըմէկին նո-
րէն գանք : « Բայց , յարեց մէկը , որովհետև թղթախա-
ղին պիտի մասնակցինք , հաւանական է որ քանի մը
վայրկեաններ սպասել հարկ ըլլայ . ամէն պարագայի մէջ
դուն մի՛ ուշանար » :

Երբ ժամը տասնըմէկ զարկաւ , մենք դրան առջեւն
էինք , որովհետև Երեմիա միշտ ճշդապահ էր : Ժամա-
ցոյցը՝ քառորդները և վերջապէս տասերկուքը հնչեց :
Բայց դուռը չէր բացուեր :

Հովը շատ փոփոխական եղած էր և անձրեւի տա-
րափներ ունեցած էինք օրուան միջոցին . բայց հիմայ
մրրկալից ձիւնախառն անձրեւ մը սկսած էր , որ ամէն
կողմէ մեզ կը չրջապատէր : Խիստ ցուրտ էր և ապաստա-
նարան չկար : Երեմիա իր տեղէն իջաւ , զիս պատսպարեց
և սկսաւ քիչ մը պտտիլ ոտքերը գետինը զարնելով . յե-
տոյ սկսաւ բազուկները ծեծել , բայց ափիկա իրեն հա-
զարու պատճառ եղաւ : Աւելի ետքը կառքին դուռը բա-
ցաւ , մէջը նստաւ , ոտքերը սալայատակին վրայ դրած և
քիչ մը պաշտպանուեցաւ : Ժամացոյցը կը շարունակէր
քառորդները հնչեցնել , և դեռ ոչ ոք կ'երեւար : Ժամը
տասերկուքուկէսին դրան զանգակը հնչեցուց և սպա-
սաւորին հարցուց թէ արդեօք այս գիշեր իրեն պէտք
պիտի ունենային :

« Տարակոյս չկայ , պատասխանեց , մի՛ երթար , հի-
մայ կուգան » :

Երեմիա նորէն նստաւ , բայց իր ձայնը այնքան
խուպոտած էր , որ հազիւ կրնայի լսել զինքը :

Ժամը մէկը քառորդ անցած դուռը բացուեցաւ և երկու պարոնները դուռն եկան, կառքը մտան: Երկու մղոն հեռաւորութեամբ տեղ մը պիտի երթայինք: Սըրունքներս ցուրտէն ընդարմացած էին. կարծես ամէն քայլի գետին պիտի գլորէի: Այդ օրուան շահը շատ սուղի նստաւ Երեմիային: Երբ տուն հասանք, հազիւ կրնար խօսիլ ու հազը սաստկացած էր: Փօլի բան մը չհարցուց, դուռը բացաւ և իր լապտերը երկնցուց:

«Ճէքին տաք բան մը պատրաստէ, և ինծի համար քիչ մը փոխինդ և ապուր», ըսաւ Երեմիա:

Հազիւ կրնար այդ բառերը արտասանել. բայց սովորականին պէս զիս չփեց և նոյն խօսքի խոտի մարագը գնաց և անկողինիս համար յարդի խուրձ մըն ալ բերաւ: Փօլի ալ տաքուկ ուտելիք մը բերաւ ինծի:

Յաջորդ առտուն շատ ժամանակ անցաւ, մինչև որ մէկը եկաւ մեր քով, և այն ալ Հէրին էր: Մեզ մաքրեց ու կերակրեց, մեր խցիկները աւելեց և յարդը նորէն տեղը դրաւ, իբր թէ կիրակի ըլլար: Շատ լուիկ էր, ոչ կ'երգէր և ոչ կը սուլէր: Կէս օրին նորէն եկաւ և մեր կերակուրը և ջուրը տուաւ: Այս անգամ Տօլի իրեն հետ եկաւ ու կուլար. իրենց ըսածներէն եզրակացուցի թէ Երեմիա վտանգաւոր կերպով հիւանդ էր, և թէ բժիշկն ալ այնպէս ըսած էր: Այսպէս երկու օր անցաւ, և շատ տխրութիւն կար տանը մէջ: Մենք միայն Հէրին կը տեսնէինք և երբեմն ալ Տօլին:

Երրորդ օրը, մինչդեռ Հէրի ախոռը կը գտնուէր, մէկը դուռը զարկաւ: Մեր կայարանապետն էր:

«Տունը մանել չեմ ուզեր, ըսաւ, բայց կ'ուզէի գիտնալ թէ ի՞նչ վիճակի մէջ է հայրը»:

«Շատ գէշ վիճակի մէջ, ըսաւ Հէրի, ցնցղատապ է կ'ըսեն. բժիշկը կ'ըսէ թէ այս իրիկուն յայտնի պիտի ըլլայ թէ ո՞ր կողմ պիտի դառնայ...»:

«Շատ կը ցաւիմ, երկու մարդ այս հիւանդութենէն մեռան անցեալ շաբաթ. մահը յանկարծ վրայ կը հասնի: Բայց որքան ատեն որ կեանք կայ, յոյս կայ, ուստի մի՛ վհատիր»:

«Այո՛, պատասխանեց Հէրի, և բժիշկը ըսաւ թէ հայրիկիս համար աւելի յոյս կար աղէկնալու քան թէ ուրիշ շատերու համար, որովհետեւ խման եղած չէ: Երէկ ըսաւ թէ տենդը այնքան բարձր է որ եթէ հայրս գինեմոլ եղած ըլլար, իսկոյն պիտի մեռնէր: Կը յուսայ որ պիտի աղաթի:

Հետեւեալ օրը, առտուն, Կայարանապետը դարձեալ եկաւ և առաջարկեց Զերմոգին գործածել ամէն օր, շահուն կէսը տալու պայմանաւ: Ատով գոնէ մեր կերին դրամը կ'ելլէր: Իր առաջարկը ընդունուեցաւ:

Երեմիա հեռզհետէ կ'ապաքինէր. բայց բժիշկը կ'ըսէր թէ երբեք կառապանութիւն չպիտի ընէ նորէն, եթէ կուզէ որ ծերութեան տարիքին հասնի: Տղաքը շատ մը խորհրդակցութիւններ կը կատարէին իրարու հետ թէ ինչ պիտի ընեն հայրիկն ու մայրիկը, և թէ ինչպէ՞ս կրնային անոնց օգնել որ դրամ չահէին:

Օր մը, ցերեկէն վերջ Զերմոգին ախոռ բերին թրջած ու աղառտ, որովհետեւ փողոցները ամբողջովին ծածկուած էին հալած ձիւնով:

Մինչդեռ Հէրի սպունգով Զերմոգին մարմինն ու սրունգները կը մաքրէր, Տօլի ներս եկաւ, և ըսաւ.

«Ի՞նչ կը բնակի Ծէրսթովի մէջ, Հէրի, մայրիկը նամակ մը ստացաւ այդ տեղէն, շատ ուրախ կ'երեւար և վեր վազեց հայրիկին տարաւ զայն»:

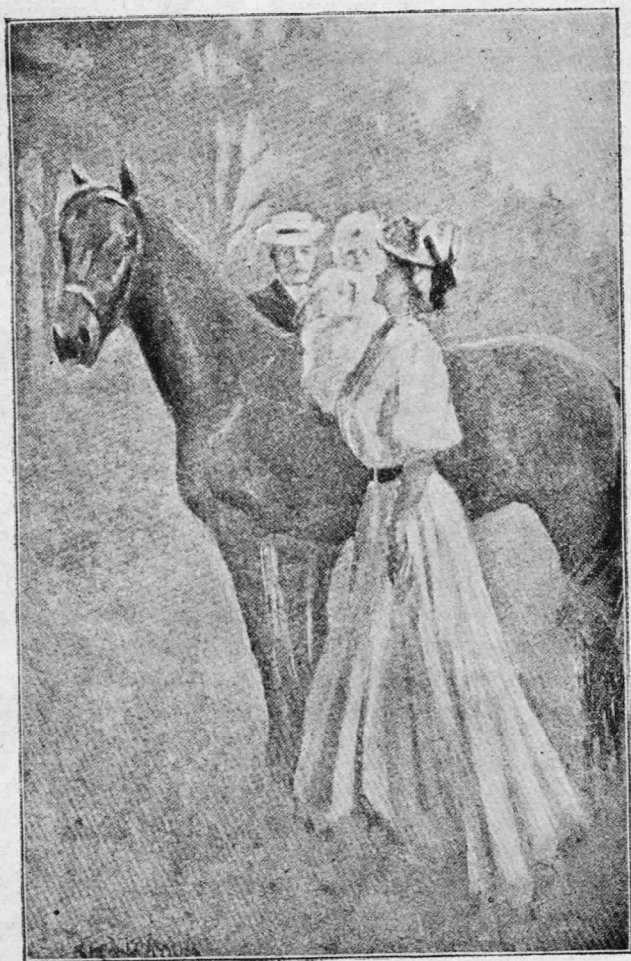
«Ձե՞ս գիտեր, տիկին Ֆաուլըրի բնակած տեղին անունն է ատիկա. Տիկինը մայրիկին նախկին տիրուհին է որ անցեալ ամառ հայրիկին հետ մէյ մէկ մէծիտ նուէր զրկեց մեզի:»

«Գիտեմ, գիտեմ, արդեօք ի՞նչ գրած է մայրիկին»:

«Գնա՛ լուր բեր, Տօլի, մայրիկը իրեն նամակ գրած էր»:

Հէրի շարունակեց Զերմոգին մաքրել: Մէկ երկու վայրկեան վերջ Տօլի վերադարձաւ պարելով:

«Հէրի, ի՞նչ փառաւոր բաղդ, Տիկին Ֆաուլըր կը

գրէ որ մենք ամէնքս ալ պիտի երթանք իր մօտը ընտելելու : Պարապ խրճիթ մը կայ, որ ճիշդ մեզի յարմար է, և ունի պարտէզ մը, հաւնոց մը, խնձորի ծառեր և ուրիշ շատ բաներ : Իր կառապանը գարնան պիտի մեկնի, այն ատեն հայրիկը իր գործը պիտի ընէ . և լաւ ընտանիքներ կան մօտը . դուն ալ անոնցմէ մէկուն պարտէզին մէջ գործ պիտի գտնես . ինծի համար ալ լաւ դպրոց մը կայ . մայրիկը մէյմը կը խնդայ և մէյմը կուլայ, և հայրիկս ալ շատ գոհ կ'երեւայ :»

«Ինչ մեծ բարեբաղդութիւն, ըսաւ Հէրի, թէ հայրիկին և թէ մայրիկին ճիշտ պէտք եղածը :»

Անմիջապէս որոշուեցաւ որ երբ Երեմիա բաւական գօրանար, գիւղը պիտի փոխադրուէինք, և կառքն ու ձիերը կարելի եղածին չափ շուտով պիտի ծախուէին :

Ատիկա աղէկ լուր մը չէր ինծի համար, որովհետեւ ալ մատղաշ չէի հիմայ, և չէի կրնար լաւագոյն վիճակ մը ակնկալել : Պըրթուրքէն մեկնելէս ի վեր երբեք այնքան երջանիկ եղած չէի որքան Երեմիային քով :

Կայարանապետը անմիջապէս ըսաւ թէ ինք կը գնէ Ջերմոգին : Մեզի ծանօթ մարդիկ ալ առաջարկեցին զիս գնել, բայց Երեմիա ըսաւ թէ չուզեր որ նորէն իբր կառքի ձի ծառայեմ : Այն ատեն, կայարանապետը խոստացաւ ինծի համար հանգիստ տեղ մը գտնել :

Մեկնելու օրը հասաւ : Դեռ Երեմիային թոյլատուութիւն եղած չէր գուրս ելլելու, և ես անգամ մըն ալ չտեսայ զինքը, նոր տարուան այդ իրիկունէն վերջ : Փօլի և տղաքը եկան զիս ողջագութելու :

«Խեղճ ծերուկ ձէք, սիրուն ձէք, ինչ լաւ պիտի ըլլար եթէ քեզ մեր հետը տանէինք, ըսաւ արիկներ» :

Յետոյ ձեռքը բաշխ վրայ դնելով, երեսը վիզիս մօտեցուց ու համբուրեց զիս : Տօլի արցունք կը թափէր . ինք ալ համբուրեց զիս : Հէրի երկար ատեն փայփայեց զիս, բայց բառ մը չըսաւ . միայն թէ շատ տխուր կ'երեւար :

Այս կերպով ես իմ նոր տեղս տարուեցայ :

Մ Ա Ս Գ.

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

Ճ Է Յ Ք Ս Ե Ի Տ Ի Կ Ի Ն Ը

Ես ծախսուեցայ մարդու մը որ միանգամայն թէ՛ ցորենի վաճառական և թէ՛ հացագործ էր, և զոր Երեմիա կը ճանչնար: Երեմիա կը յուսար որ լաւ անունդ ու յարմար աշխատութիւն պիտի գտնէի: Առաջին կարծիքին մէջ իրաւունք ունէր, և եթէ իմ տէրս միշտ ներկայ ըլլար, չեմ կարծեր որ չափազանց պիտի բեռնաւորէին զիս, բայց գործաւորներուն վերակացուն կար որ միշտ կ'աճապարէր և ամէն մէկը կը փութացնէր յաճախ: Երբ արդէն բաւականաչափ բեռ մը ունէի, հրաման կ'ընէր որ բան մըն ալ աւելցնեն: Իմ սալլապանս, որուն անունը Ճէյքս էր, յաճախ կ'ըսէր թէ այդ բեռը տանիլը իմ կարողութենէս վեր էր, բայց միւսը միշտ կը յանդիմանէր զինքը:

Ճէյքս միւս սալլապաններուն նման միշտ երեսի սանձը վեր կը դնէր, ինչ որ արգելք կ'ըլլար զիւրութեամբ քաշելու: Այսպէս՝ հազիւ երեք չորս ամիս անցուցած էի հոն, երբ սկսայ ոյժս կորսնցնել:

Օր մը սովորականէն աւելի ծանրաբեռնեալ էի և ցից բլուրէ մը վեր պիտի ելլէի: Բոլոր ոյժս գործածեցի, բայց չէի կրնար յառաջանալ, և անդադար ստիպուած էի կանգ առնել: Ասիկա հաճելի չէր սալլապանիս, որ չափաւար կը խարաղանէր զիս: «Քաշէ, ծոյլ արարած, եթէ ոչ կը քաշեցնեմ քեզ», կ'ըսէր:

Անգամ մըն ալ ճամբայ ելայ և քանի մը կանգուն տեղ քաշեցի իմ ծանր բեռս . խարազանը նորէն կռնակիս իջաւ , և ամէն ճիգ թափեցի : Շատ ցաւ կը զգայի : Բոլոր կրցածս կ'ընէի , և դարձեալ ծեծ կ'ուտէի : Յանկարծ տիկին մը արագ արագ մեզի մօտեցաւ և քաղցր , լուրջ ձայնով մը ըսաւ .

«Ո՛հ , կ'աղաչեմ , ճիգ մի՛ ծեծեր , տարակոյս չկայ որ բոլոր կրցածը կ'ընէ , և ճամբան ցից է :»

«Եթէ կրցածը ընելով այս բեռը չի կրնար տանիլ , պէտք է աւելի ճիգ ընէ . այդ է իմ գիտցածս , տիկին» , ըսաւ ծէյքս :

«Բայց բեռը ծանր է» , ըսաւ տիկինը :

«Այո՛ , չատ ծանր , բայց յանցանքը իմս չէ . մեր վերակացուն եկաւ մեր ճամբայ ելած ատենը , և ուրիշ պարկ մըն ալ աւելցուց , ինքզինքը նեղութենէ մը ազատելու համար , ես ալ հիմայ ստիպուած եմ կարելին ընել» :

Խարազանը անգամ մըն ալ կը բարձրացնէր , երբ տիկինը ըսաւ .

«Կ'աղաչեմ , կեցէք , կարծեմ կրնամ օգնել ձեզի , եթէ թոյլ տաք :»

Մարդը խնդաց , մինչդեռ տիկինը յարեց .

«Դուք իրեն կատարեալ պատահութիւն չէք տար որ իր բոլոր ոյժը գործածէ . երբ իր գլուխը այդպէս վեր բռնուած ըլլայ ծնոտի սանձով , չի կրնար մեծ ճիգեր ընել . հանեցէք այդ սանձը և աւելի դիւրաւ պիտի չարժի :»

Ծէյքս փորձեց , և որովհետեւ հանգստացած էի , սկսայ աւելի դիւրութեամբ բարձրանալ զառիվերէն :

Երբոր տիկինը մեկնեցաւ , ծէյքս ըսաւ ինքնիրեն .

«Ծշմարիտ տիկին մըն էր չիտակը , ինծի հետ այնչափ

քաղաքավարութեամբ խօսեցաւ, որ կարծես թէ ազնուական մըն էի» :

Անկէ վերջը, երբ բլուրէ մը վեր ելլէինք, գլուխս բոլորովին ազատ կը թողուր . բայց բռն չթիկեցուցին : Մենք արար կերակուր և չափաւոր հանգիստ մեր ոյժը պահելու կը նպաստեն, նոյն խակ ծանր աշխատութեան մէջ : Բայց ոչ մէկ ձի կը դիմանայ ծանր բեռի : Եւ այս պատճառաւ սկսած էի այնչափ ուժաթափ ըլլալ որ աւելի մատղաշ ձի մը գնեցին իմ տեղս : Չմոռնամ ըսելու որ ախուս ալ մութ էր, և ատիկա ալ մեծ չարչարանք է ձիու մը համար :

Եթէ երկար ատեն մնայի այդ տեղը, աշուրներու լոյսը պիտի կորսնցնէի մեծ մասամբ, և ատիկա ամբողջական կուրութենէն աւելի աղէտալի պիտի ըլլար . բոլորովին կոյր ձին նուազ կը նեղուի քան տեսողութիւնը խանգարուած ձին : Բարեբախտաբար հարուստ կառատէրի մը ծախուելով, ազատեցայ :

ԳԼՈՒԽ ԽԷ.

ԴԺՈՒԱՐԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

Երբեք չպիտի մոռնամ իմ նոր տէրս . սե աչքեր և ծուռ քիթ մը ունէր . և իր ձայնն ալ կը նմանէր խիճերուն վրայէն անցնող սայլի մը ճոնչին : Անուշը Նիկողոս էր, կարծեմ նոյն մարդն էր, որուն Փնթի Սէմ կը ծառայէր երբեմն :

Կ'ըսեն որ տեսնելը հաւատալ է, բայց ես պիտի ըսեմ թէ զգալը հաւատալ է, որովհետեւ որքան ալ ասկէ

առաջ տեսած ըլլայի , մինչեւ հիմայ չէի գիտեր հրապարակի կառքի ձիուն կրած ծայրագոյն տառապանքը : Նիկողոս գէշ կառքեր ու գէշ կառապաններ կը գործածէր , ինքը մարդիկը չարաչար կը գործածէր և մարդիկն ալ ձիերը չարաչար կը գործածէին : Այստեղ կիրակիի հանգիստ չունէինք :

Նրբեմն կիրակի առտու խումբ մը անզգայ մարդիկ կառքը կը վարձէին ամբողջ օրուան համար , չորս հոգի ներսը կը նստէին , հատ մըն ալ կառապանը , և ես զիրենք տասը կամ տասնըհինգ մղոն քաշելու էի դաշտերուն մէջ , վերջէն ալ ետ բերելու պայմանաւ : Շատ անգամ այնքան տաքցած ու յոգնած կ'ըլլայի որ հազիւ կրնայի կերակուրիս դաչիլ :

Կեանքս այնքան անտանելի էր հիմայ որ կը փափաքէի Կոնստանդնուպոլսի պէս գետին իյնալ մեռնիլ աշխատութեանս միջոցին ու թշուառութենէ ազատիլ : Օր մը այս փափաքս գրեթէ կատարուեցաւ :

Առտուան ժամը ութին մեր կայարանը գացի և անդադար աշխատած էի , երբ յաճախորդ մը ունեցանք երկաթուղիի կայարանը տանելու համար : Մեծ կառախումբի մը կը սպասէր այդ միջոցին : Կառապանս դուրսի կառքերուն ետեւը գնաց կենալու , վերադարձող յաճախորդ մը գտնելու յոյսով : Վերջապէս կառախումբը եկաւ և խփոյն բոլոր կառքերն ալ վարձուեցան : Մեր կառքին եկաւ կարգը : Չորս հոգինոց խումբ մը կար , աղմկարար , պոռոտախօս մարդ մը որ իրեն հետ ունէր տիկին մը , փոքր տղայ մը և մատղաշ աղջիկ մը . նաեւ շատ մը բեռ : Տիկինը և տղան կառքը մօտան , և մինչ մարդը բեռերուն համար հրամաններ կուտար , աղջիկը եկաւ վրաս նայեցաւ :

«Վստահ եմ , հայրիկ , ըսաւ , որ այս խեղճ ձին չի

կրնար մեզ և մեր բոլոր բեռը այնքան հեռու տանիլ .
չառ յոգնած ու տկար կ'երեւայ . Վրան նայեցէք» :

«Այդչափ տկար չէ , օրիորդ , ըսաւ կառապանը , ընդ-
հակառակը պէտք եղածին չափ ուժով է» :

Բեռնակիրը որ քանի մը ծանր տուփեր կը քաշէր
այս կողմ այն կողմ , թելադրեց պարոնին թէ արդեօք ա-
ւելի լաւ չը պիտի ըլլար եթէ երկրորդ կառք մըն ալ
վարձէր :

Բայց կառապանիս կողմէ յայտնուած վստահութեան
վրայ , մարդը չհետեւեցաւ այդ պատուէրին : Բեռները
իրարու վրայ դիզեցին ու տեղաւորեցին :

Վերջապէս ամէն ինչ պատրաստ էր : Ծամբայ ե-
լանք : Բեռը շատ ծանր էր . և ես առտուընէ ի վեր ոչ կե-
րած էի և ոչ հանգչած . բայց ձեռքէս եկածը ըրի ինչպէս
միշտ :

Բաւական աղէկ կատարեցի գործս , մինչեւ որ բը-
լուրի մը ստորոտը հասանք . բայց հոն բեռին ծանրու-
թեան ու յոգնութեան չկրցայ տոկալ : Ամէն ճիգ կը
թափէի յառաջանալու համար . սանձս անդադար կը ցըն-
ցուէր և խարազանը շարունակ կը գործէր , երբ յանկարծ ,
չեմ գիտեր ինչպէս , ոտքս սահեցաւ և ուժգնութեամբ
գետին ինկայ կողիս վրայ . անկումս այնքան անակնկալ
և այնքան բուռն էր որ չունչս կտրեցաւ : Կատտրելա-
պէս անշարժ մնացի , շարժելու կարողութիւն չունէի , և
խորհեցայ թէ մահուան ժամը հասած էր : Զորս բոլորս
չփոթ ձայներ լսեցի . բարձր , բարկացող ձայներ . բեռ-
ները վար կ'առնուէին : Կարծեցի լսել պզտիկ աղջկան
գլխով ձայնը որ կ'ըսէր . «Ո՛հ , այդ խեղճ ձին . բոլոր
յանցանքը մերն է» : Մէկը եկաւ և իմ սանձիս կոկորդի
կաշին թուլցուց , և քակեց այն փոկերը որոնցմով լուծը
այնքան ամուր կապած էին : Նոյն պահուն ձայն մը լսեցի

որ կ'ըսէր: «Մեռած է, անգամ մըն ալ տեղէն չպիտի ելլէ»: Ես աչքս չէի բանար ու կը հեւայի: Քիչ մը պաղ ջուր թափեցին գլխուս վրայ, և քիչ մըն ալ զօրացուցիչ դեղ բերանս լեցնելով, մարմնիս վրայ ծածկոց մը ձգեցին: Շատ ետքը, քիչ մըն ալ դեղ առնելէ և քանի մը փորձերէ վերջ, դողդեղալով ոտքի ելայ, և մօտակայ ակադեմիայէն մէկը տարուեցայ մեղմութեամբ: Հոն լաւ պաշտպանուած խցիկի մը մէջ դրուեցայ, և ինծի բերին տաք ապուր մը, զոր հաճոյքով խմեցի:

Իրիկունը, ըստ բաւականին զօրացած ըլլալով, տիրոջ ջրս ակադեմիայէն տարուեցայ: Առտուն տէրս անասնաբոյժի մը հետ եկաւ զիս քննելու: Անասնաբոյժը զիս լաւ մը զննելէ վերջ, յայտնեց թէ ա՛յ ո՛ր և է գործի յարմար չեմ, և խորհուրդ տուաւ տիրոջս որ զիս մէկ քանի օր լաւ մը կերակրելէ և կազդուրելէ վերջ, ծախէ:

Այս խորհուրդին համեմատ տէրս, յաւէտ ակամայ՝ ինչպէս կը կարծեմ՝ հրաման ըրաւ որ լաւ կերակրեն ու հոգան զիս: Տասը օրուան կատարեալ հանգիստը, առատ վարսակը, խոտը, շաղուած թեփը՝ զիս զօրացուցին: Կտաւահատի խառնուրդը խիստ քաղցրահամ էր, և սկսայ մտածել թէ վերջապէս աւելի լաւ էր ապրիլ քան մեռնիլ: Արկածէս վերջ տասերկու օր անցած էր, երբ ծախուելու տարուեցայ տօնավաճառի մը մէջ, Լօնտօնէն քանի մը մղոն հեռու: Կը մտածէի թէ ուր որ ալ երթամ, գըտնուած տեղէս լաւ պիտի ըլլամ: Ատոր համար՝ գլուխս վեր բռնեցի, յուսալից:

ՔԼՈՒԽ ԽԸ.

ԱՔԱՐԱԿԱՊԵՏԸ ԵՒ ԻՐ ԹՈՌԸ ԿԻՅՈՄ

Տօնավաճառի մէջ ինքզինքս գտայ մաշած ձիերու քով, ոմանք կալ, ոմանք չնչասպառ, ոմանք ծեր: Կային նաև ձիեր, որոնց համար մեծագոյն չնոր՝ը պիտի ըլլար հրացանի բռնուիլը:

Գնողներուն և ծախողներուն շատերն ալ լաւագոյն վիճակ մը ունենալ չէին թուեր այն կենդանիներէն զորս կը սակարկէին:

Յանկարծ տեսայ մարդ մը որ ազնուական ագարակապանի մը կը նմանէր, և որուն քովը փոքրիկ տղայ մը կար: Երբ ինծի ու իմ ընկերներուս մօտեցաւ, կանգ առաւ և գթութեամբ մեր վրայ նայեցաւ: Զգացի որ ամէնէն աւելի ես կը հետաքրքրէի զինքը: Բաշա և պոչս դեռ լաւ էին, և ներկայանալի երեւոյթ մը կուտային ինծի: Ականջներս տնկեցի և իրեն նայեցայ:

«Ահաւասիկ ձի մը, Կիյօմ, որ լաւագոյն օրեր տեսած է» ըսաւ ծերուկը սղուն:

«Խեղճ արարած», ըսաւ տղան՝ որ ծերուկին թուն էր: Յետոյ խնդրեց որ գնէ զիս: Ծերուկը կը վարանէր: Պզտիկը յարեց.

«Զեմ կարծեր որ այս ձին շատ ծեր ըլլայ, իր բային ու պոչին նայեցէք: Կը հաճի՞ք բերանը նայիլ. այն ատեն որոշ կը գիտնանք տարիքը. թէեւ շատ նիհար է, բայց աչքերը փոսացած չեն, ինչպէս կ'ըլլան խկապէս ծեր ձիերուն աչքերը»:

Ագարակապանը խնդաց:

«Այս մեր պզտիկը իր մեծ հօրը պէս ձիերու վարպետն է», ըսաւ:

Ձիւ ծախելու բերող մարդն ալ ոյժ տուաւ պզտիկին
և սկսաւ զիս գովել :

«Գինը հինգ ոսկի է , կ'ըսէր , բայց վստահ եմ որ
մինչեւ գարնան քսան ոսկի պիտի արժէ» :

Ագարակապետը յուշիկ կերպով շօշափեց սրունքնե-
րըս որոնք ուռած և ձգտած էին , յետոյ բերանս քննեց :

«Տասերեք կամ տասնըչորս տարեկան ըլլալու է ,
ըսաւ , կը հաճի՞ք զինքը քիչ մը տեղ քալեցնել» :

Նիհար վիզս բարձրացուցի , պոչս քիչ մը վեր առի
և սրունքներս բացի այնչափ լաւ , որչափ որ կրնայի ,
որովհետեւ շատ պիտի էին :

Քիչ մը սակարկելէ ետք , վերջապէս ծերունին զիս
գնեց հինգ ոսկիի :

Պզտիկ տղան հագիւ կրնար իր ուրախութիւնը զըս-
պել , և ծերունին ալ կ'ուրախանար անոր հրճուանքը
տեսնելով : Պանդոկին մէջ լաւ մը կերակրեցին զիս :
Յետոյ , իմ նոր տիրոջս ծառաներէն մէկը վրաս հեծաւ
և յուշիկ յուշիկ զիս տուն տանելով արծակեց ընդարձակ
մարդագետնի մը մէջ , որուն մէկ անկիւնը սայլատուն
մը կար :

Պզտիկ տղան հպարտ էր իր պաշտպանեալին մասին
և կատարեալ լրջութեամբ կը կատարէր իր գործը : Սր
մը չէր անցներ որ ինծի չայցելէր : Երբեմն զիս կը զա-
տէր միւս ձիերէն և կտոր մը ստեպլին կուտար կամ
ուրիշ համեղ ուտելիք մը . և կամ քովս կը կենար ,
մինչդեռ ես վարսակս կ'ուտէի : Միշտ քաղցր խօսքեր
կ'ուղղէր ինծի և զիս կը փայփայէր : Ես ալ բնականա-
բար բոլորովին իրեն յարեցայ : «Ծերուկ բարեկամ» դրած
էր անունս : Երբեմն հետը կը բերէր իր մեծ հայրն ալ որ
զգուշութեամբ սրունքներս կը քննէր :

«Այս է իր տկար կողմը , Կիյօմ , կ'ըսէր , բայց այն-

քան կանոնաւորապէս կը բարւոքի որ գարնան մէջ կը յուսամ թէ մեծ բարեփոխութիւն մը պիտի տեսնենք» :

Կատարեալ հանգիստը , մնդարար կերակուրը , փափուկ խոտը , և թեթեւ մարզանքը շուտով սկսան իրենց ազդեցութիւնը ունենալ իմ վիճակիս ու իմ զգացումներուս վրայ : Մօրմէս հուժկու կազմութիւն մը ժառանգած էի , և երբեք չարաչար գործածուած չէի երիտասարդութեանս ատեն . կրնայի աւելի հետիւլ ապաքինիլ քան այն ձիւրը որոնք իրենց չափահասութենէն առաջ ծանր աշխատանքի ենթարկուած են : Զմրան միջոցին սրունդներս այնքան բարւոքեցան որ անգամ մըն ալ երիտասարդանալ սկսայ : Գարունը եկաւ , և ապրիլի մէջ օր մը ագարակապետը որոշեց փորձի համար իր կառքին լծել զիս : Շատ գոհ էի : Կիյօմ և ինք քանի մը մղոն տեղ գացին : Սրունդներս պիրկ չէին հիմայ և կատարեալ դիւրութեամբ կատարեցի գործս :

«Ահա կ'երիտասարդանայ , Կիյօմ , իրեն թեթեւ գործ մը տանք հիմայ , և ամառուան կիսուն մօտ նախորդ ձիուն չափ զօրաւոր պիտի ըլլայ : Գեղեցիկ բերան մը ունի և ընտիր քաղուածք մը , աւելի լաւը կարելի չէ երեւակայել» :

«Ո՛հ , մեծ հայրիկ , որչա՛փ ուրախ եմ որ գնեցիր զայն» :

«Ես ալ ուրախ եմ , բայց աւելի քեզի չնորհակալ ըլլալու է քան ինծի» :

Փ Լ Ո Ւ Խ Ե Ք .

ԻՄ ՎԵՐՋԻՆ ԲՆԱԿԱՐԱՆՍ

Օր մը , այն ամրան միջոցին , ձիապանը մաքրեց և պատրաստեց զիս այնպիսի անսովոր հոգածութեամբ որ մտածեցի թէ նոր փոփոխութիւն մը պիտի ըլլար : Ոսնակոճերս ու սրունդներս կոկեց , ամբակներս խողանակեց և ճակարիս մաղերը յարդարեց : Կարծեմ թէ կազմածներս ալ

սովորականէն աւելի յղկուեցան : Կիյօմ թէ՛ անձկալից և թէ՛ զուարթ կը թուէր , երբ մեծ հօրը հետ կառքը նստաւ :

«Եթէ տիկիները հաւնին իրեն , ըսաւ ծեր պարօնը , իրենց ալ աղէկ պիտի ըլլայ , ձիուն ալ . մեզի կը մնայ փորձել :»

Գիւղէն մէկ երկու մղոն հեռու հասանք գեղեցիկ ցած տուն մը , որուն առջեւ կը տարածուէր մարգագետին մը : Լայն ճամբայ մը մինչև դուռը կ'երկարէր : Կիյօմ զանգակը հնչեցուց և հարցուց թէ օրիորդները տո՞ւնն են : Տունն էին : Կիյօմ քովս մնաց , և մեծ հայրը տունը մտաւ : Տասը վայրկեան վերջ վերադարձաւ , հետը բերելով երեք տիկիներ , մէկը երկայնահասակ տժգոյն , սպիտակ ցիսիի մը մէջ փաթթուած , և կռթնած մանկամարդ տիկնոջ մը որ թուի աչքերով զուարթ դէմք մը ունէր , միւսն ալ վեհաշուք կերպարանքով մէկն էր : Բոյրն ալ եկան վրաս նայեցան և հարցումներ ըրին : Մանկամարդ տիկինը չատ հաւնեցաւ ինծի . վստահ կը զգար որ պիտի սիրէր զիս , որովհետեւ , իր կարծիքով , չատ բարի երեւոյթ մը ունէի : Ամէնքն ալ կը փափաքէին զիս փորձել :

Կարգադրուեցաւ որ հետեւեալ օրը զիս բերել տան :

Առտուն , կայտառ երեւոյթով երիտասարդ մը եկաւ զիս առնելու : Նախ չատ գոհ կ'երեւար , բայց երբ ծունկերս տեսաւ , յուսախաբ շեշտով մը ըսաւ .

«Ձէի կարծեր , տէր իմ , որ տիկիներուն այսպիսի տխեղձ ձի մը պիտի յանձնարարէիք :»

«Գեղեցիկը այն է որ գեղեցիկ գործ կը տեսնէ , ըսաւ տէրս : Դուք միայն փորձի համար կ'առնէք զինքը , և վստահ եմ թէ ուղղամտութեամբ պիտի վարուիք իրեն հետ . եթէ փորձը ցոյց չտայ որ այնքան վստահելի է , ետ կը զրկէք զինքը :»

Եւ իմ նոր տունս տարուեցայ : Իսկոյն զիս առաջ-
նորդեցին հանգստաւէտ ախոռ մը . կերակուրս տուն
ինձի և յետոյ մինակ թողուցին : Հետեւեալ օրը երբ
ձիապանը զիս մաքրելու զբաղած էր , ըսաւ ինքնիրեն .

«Այո՛ , սա նշանը ճիշդ կը նմանի այն աստղին զոր
Թխորակ Գեղանին ունէր . այս ձին գրեթէ անոր հասակը
ունի . հիմայ ո՛ւր է արդեօք Թխորակ Գեղանին» :

Քիչ մը վերջը տեսաւ վզիս այն մասը ուր ուռեցք
մը կար : Գրեթէ ետ ցատկեց և սկսաւ զգուշութեամբ
զննել զիս , ինքն իրեն խօսելով .

«Ճերմակ աստղ ճակատին վրայ , ոտքերէն մէկը
ճերմակ . այս պզտիկ ուռը ճիշդ այն տեղը» :

Յետոյ կռնակիս մէջտեղը նայելով յարեց .

«Ձարմա՛նք , ա՛նա նաև այն ճերմակ մազի խուրճը ,
որուն խօսքը կ'ընէր յաճախ Յովհաննէս : Ասիկա Թխո-
րակ Գեղանին պէտք է ըլլայ : Գեղանի՛ , Գեղանի՛ կը
ճանչնա՞ս զիս , փոքրիկ Յովսէփը որ գրեթէ քու ման-
ուանդ պատճառ պիտի ըլլար :»

Եկաւ զիս փայփայել , ուրախութեան արտայայ-
տութեամբ :

Զեմ կրնար ըսել թէ զինքը կը յիշէի , որովհետեւ
չափահաս սիրուն երիտասարդ մը եղած էր հիմայ , սև
պիտերով և առնական ձայնով : Բայց վստահ էի որ ին-
քը զիս կը ճանչնար և ուրախ էր : Քիթս իրեն երկըն-
ցուցի և ջանացի ըսել թէ մենք հին բարեկամներ էինք :
Որքա՛ն գոհ կ'երեւար :

«Ո՞վ էր արդեօք այն ստահակը որ ծունկերդ կոտ-
րեց , իմ ծերուկ գեղանիս , կ'ըսէր , քեզի հետ չափա-
զանց գէշ վարուեր են . բայց այստեղ երջանիկ պիտի
ըլլաս . երանի՛ թէ Յովհաննէս ալ հոս ըլլար ու տեսնէր
քեզ :»

Յերեկէն վերջ ցած կառքի մը լծուելով դուռը տար-
ուեցայ : Օրիորդը պիտի փորձէր զիս և Յովսէփ իրեն
հետ պիտի երթար : Շուտով հասկցայ որ լաւ գիտէր ձի
կառավարել , և գոհ կ'երեւար իմ քաղելու կերպէս :

Հսեցի որ Յովսէփ իմ մասիս կը խօսէր անոր , յայտնելով թէ ազնուական Կօրտընի վաղեմի Թխորակ Գեղանին էի :

Երբ վերադարձանք , միւս քոյրերը եկան խմանալով թէ ինչպէ՞ս վարուած էի : Ան պատմեց անոնց ինչ որ քիչ մը առաջ խած էր իմ մասիս և ըսաւ .

«Անշուշտ պիտի գրեմ տիկին Կօրտընի և լուր տամ իրեն որ իր սիրական ձին մեր քով եկած է հիմայ : Որչա՛փ գոհ պիտի ըլլայ :»

Անկէ վերջ մէկ երկու շաբաթի չափ ամէն օր կառքի կը լծէին զիս , և որովհետեւ կատարելապէս վստահելի կ'երեւայի , երէց քոյրը վերջապէս համարձակեցաւ փոքրիկ գոց կառքով դուրս ելլել : Այնուհետեւ բոլորովին որոշեցին պահել զիս և ինծի տուին իմ հին անուշա՝ Թխորակ Գեղանի» :

Ամբողջ տարիէ մը ի վեր այս երջանիկ տեղը կը բնակիմ : Յովսէփէն աւելի բարի ու մարդասէր ձիապան կարելի չէ գտնել : Աշխատութիւնս դիւրին է ու հաճելի , և կը զգամ որ իմ նախկին ոյժս ու ոգեւորութիւնս կը վերստանամ : Իմ նախորդ տէրս անցեալ օր կ'ըսէր Յովսէփին թէ քսան տարեկան և աւելի պիտի կրնամ սարիլ այս պայմաններուն մէջ :

Կիցո՛մ միշտ հետս կը խօսի երբ պատեհութիւն ունենայ և զիս իր մասնաւոր բարեկամը կը նկատէ : Տիրուհիներս հաստատ որոշած են որ անգամ մըն ալ չպիտի ծախեն զիս , և այսպէս՝ ոչինչ ունիմ վախնալու : Այստեղ պատմութիւնս կ'աւարտի : Իմ տառապանքներս վերջացած են , և հանգիստ եմ : Շատ անգամ ինծի անանկ կը թուի թէ տակաւին Պէրթուիքի մրգաստանն եմ , իմ հին բարեկամներու հետ , խնձորի ծառերուն տակ կեցած :